

1229:5

A KÖNYVTÁROSKÉPZÉS FÜZETEI

Horváth Tibor

SZAKIRODALMI FORRÁSISMERET

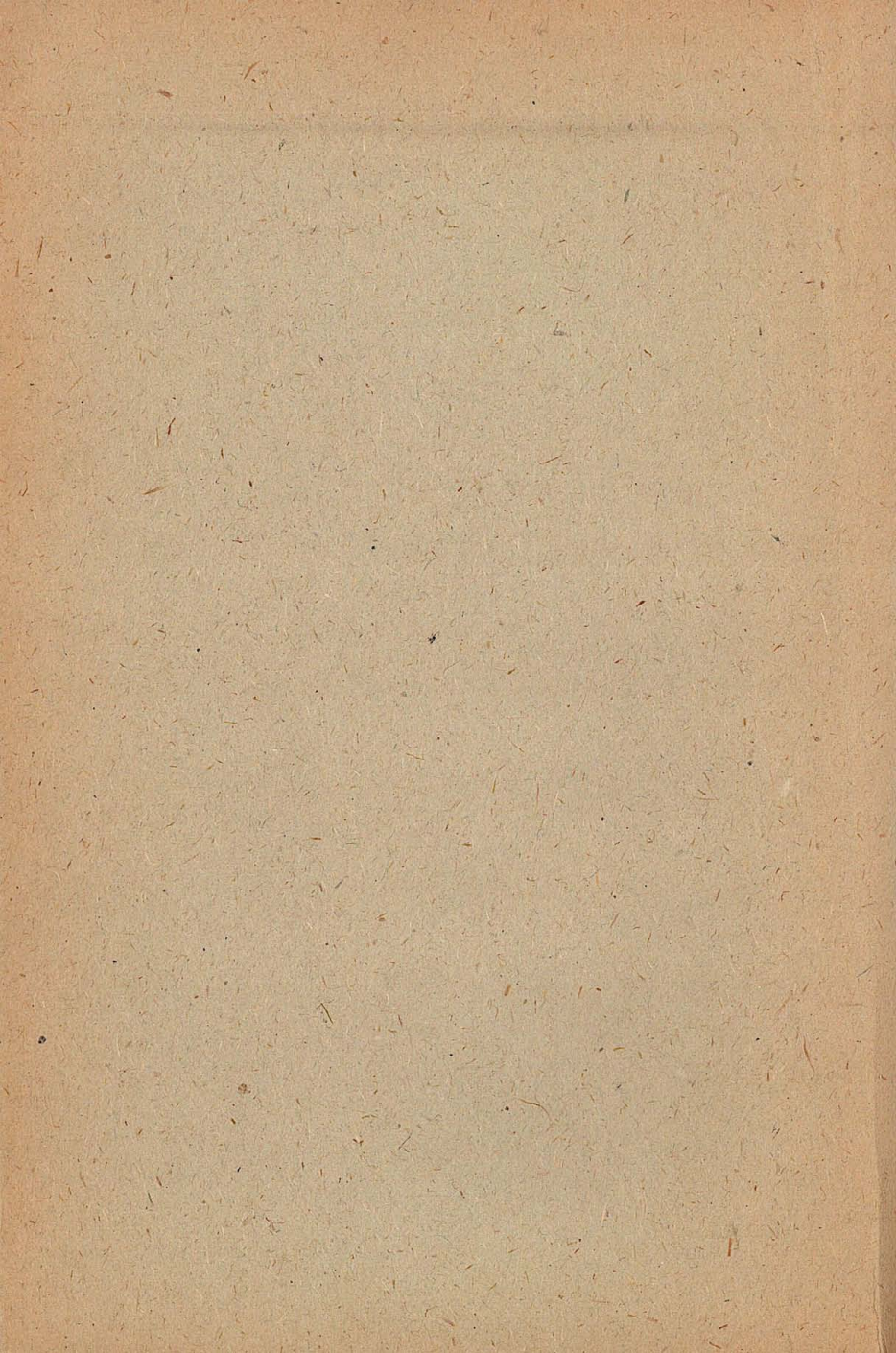
I.

BEVEZETÉS

**KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT**

1963

2-1229:5

Lektorálta

KÓHALMI BÉLA
BABICZKY BÉLA

Kiadja a Könyvtártudományi és Módszertani Központ.

F.k.: Barabási Rezső

1963. október 4.

Példányszám: 1300

Terjedelem: 5,5 A5 iv

Készült a KMK házi sokszorosítójában (Bp. VIII. Múzeum u. 3.)

F.v.: Vermes Lászlóné

1. A DOKUMENTUMOK

A kérdés felvetése

1.1 A köztudatban és a könyvtárosok felfogásában "a könyvtár a könyveknek olvasásra (művelődésre, kutatásra, gyakorlati tájékozódásra) szánt és e célra alkalmassá tett gyűjteménye." (1) Valóban, a könyvtárak igen hosszú ideig a könyvek tárházai voltak. A XIX. században azonban változás állott be a gyűjtés tekintetében: más dokumentumok gyűjtése a könyvek beszerzésével egyenlő fontosságúvá vált. Ma inkább dokumentum-tárakról beszélhetünk, sőt, ez a szó sem fedi teljesen azt a fogalmat, amelynek jelölésére szolgál. Néhány könyvtártípusnál, pl. nemzeti könyvtáraknál, archivális könyvgyűjtemények esetén erősen kidomborodik a dokumentum-gyűjtő jelleg, pl. az OSzK a nemzeti dokumentumanyagot gyűjti tartalmától függetlenül. A szakkönyvtárak és rokonintézmények tevékenységüket szükségképpen tartalmi oldalról értelmezik. Ez azt jelenti, hogy gyűjteményüket tartalmi szempontok alapján építik ki, és valamely dokumentumnak a könyvtárakba való kerülését is az dönti el, milyen annak a tartalma, mennyire értékes az az ismeret, amelyet rögzít. Annnyira a tartalomra tavódik a hangsúly, hogy ugyyszólván

---

(1) Sallai István - Sebestyén Géza: A könyvtáros kézikönyve. 28.p. Bp. Művelt Nép, 1956.

nem is döntő, milyen fajta az a dokumentum, amelyben a szükséges ismereteket megtaláljuk, pl. egy vegyipari kutatóintézet a vegyészeti és rokontárgyu dokumentumokat gyűjti. Hasonló tartalmi szemlélet jellemső néhány könyvtári munkára, így a bibliográfiai, dokumentációs, tájékoztató tevékenységre is. Mivel a könyvtári tantárgy éppen ezeket a könyvtári munkákat hivatott rendszerezetten tanítani, ezért az oktatás során a tartalmi szempontokat messzemenőig szükséges érvényesíteni. Nem szabad elfelejteni, hogy a dokumentum csak eszköz, amelynek kapcsán tudásanyaggal van dolgunk.

E felfogásból rögtön következik az is, hogy valamely ismeretanyag felkutatása során adott könyvtár gyűjteménye nem döntheti el, hogy e tevékenység határai meddig terjedhetnek. Az ismeretekben és dokumentumokban való eligazodáshoz olyan apparátusra van tehát szükségünk, amely független attól, hogy ezen ismeretanyagot tartalmazó dokumentumok megvannak-e egy könyvtárban vagy sem, sőt független attól is, hogy ezek a dokumentumtipusok, amelyek a keresett tudnivalót tartalmazzák, egyáltalán könyvtárak gyűjtőkörébe tartoznak-e. Pl. egy történelmi kérdés forrásanyagáról az illetékes szakkönyvtárnak akkor is felvilágosítást kell adnia, ha ez a forrásanyag egy rokonintézményben, levéltárban található.

Előljáróban leszögezhetjük, hogy a tájékoztató munka tárgyál szolgáló ismeretanyag sokkal szélesebb körű, mint amely ismeretanyag bármely könyvtár gyűjteményeiben megtalálható. Következésképpen annak az apparátusnak, amelyre ez a munka támaszkodik, az ismereteknek és a dokumentumoknak sokkal szélesebb köréről kell felvilágosítást nyújtania mint amely a könyvtárakban hozzáférhető.

Tárgyalás módunk logikus rendje az lehetne, hogy először eligazodást adunk az ismeretekről (ennek legértékesebb részéről, a tudományokról), másodsor áttekintést nyújtunk azokról a dokumentumokról, amelyekben ez az ismeretanyag közvetlenül fellelhető, harmadszor megismerkedünk azzal az apparátussal,

amely a dokumentumokban való eligazodásra szolgál. Sémában ábrázolva e három, egymásra épülő fokozatot:

1.2 Az első fokozat, az ismeretek rendszerének tárgyalásától - bármennyire is idetartozik - el kell tekintenünk. A hallgató ezeket a tudnivalókat "A könyvtári munka logikai alapvetése" tantárgyban kapja meg. Ez a tantárgy a könyvtári munka más területein is nélkülözhetetlen logikai alapismeretekkel és ezek könyvtári felhasználásával foglalkozik és oktatása az első félévben a könyvismeret oktatásával párhuzamosan történik.

További tárgyalásaink során bevezetett új fogalmakat, mint információ, tudomány stb. olyan értelemben fogjuk használni, mint ahogyan azokat a logikai tanulmányok során a hallgatók megismerik. Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy e két tantárgy nagyon szorosan kapcsolódik egymáshoz, és a könyvismeret oktatása során rendszeresen előadódó logikai eljárások ismertetésére ismételten már nem térünk ki.

Míndezek előrebocsátásával rátérünk fenti sémánk második fokozatának, a dokumentumok rendszerének ismertetésére.

A dokumentum

1.3 Az ismeretek, az emberi tudásanyag dokumentumokban rögzítődik. A dokumentum az ismeretanyag tárgyi formája, tehát formai oldala, a dokumentum tartalma pedig maga az ismeret. A dokumentum tartalmi és formai oldalának megkülönbözt-

tetése később lényeges szemponttá válik, ezért nem felesleges itt megemlíteni.

Fogalma

1.31 Dokumentum - tágan értelmezve - minden olyan dolog, amely ismeretet rögzít, vagy ismeret forrásává válhat.

"A szó maga a latin docere (tanítani) igéből ered, de mint documentum főnév már nem tanítást, hanem tanúsítást, bizonyítást fejez ki. Ehhez képest a dokumentum szónak elsődleges helye a jogi érdeklődésű életviszonyok körében alakult ki, ahol valamely ténynek bizonyítékát, elsősorban írásos bizonyítékát jelenti." (1)

A dokumentum könyvtári és tájékoztatási használhatóságának forrását tehát bizonyító, igazoló erejében kell keresni. Dokumentum egy statisztikai táblázat, amely igazolja pl. Belgium lakóinak számszerű emelkedését egy meghatározott időben, egy hanglemez, amely egy zeneművet szólaltat meg, egy fénykép valamelyik műholdról, de egy kristály is, amely a kristály létét bizonyítja egy gyűjteményben és - ismeret forrásává válhat - tanulmányozás után az anyag molekuláris szerkezetéhez nyújthat adatokat; egy agyagedény, amely egy meghatározott ősi kultúra technikai színvonalát bizonyítja stb. stb.

Mármost ha a fenti meghatározás szerint a dokumentum fogalomkörét analizálni, felosztani akarjuk, az előtt a képtelen feladat előtt állnánk, hogy a "dolgok" - ugyyszólván - összességét kellene rendszerezni. Ez a filozófia feladata, s számunkra teljesen meddő eredményt adna. Ezért az osztályozást a számunkra fontos dokumentumoknál kell kezdeni.

---

(1) Polzovics Iván: Bevezetés a szakirodalmi dokumentációba... 29.p. Bp. OMK; 1962. Lásd még: Szentmihályi János: Szakirodalmi tájékoztatás, dokumentáció. 14.p. Bp. Tankönyvkiadó, Jegyzetsoksz. 1962.

Szűkítsük le a dokumentum fogalmát egészen az ember szellemi tevékenységének, az érzéki és fogalmi megismerés fokozatainak, állomáinak művészi és tudományos eredményeit tartalmazó, megőrző dokumentumokra. Ezek szinte teljességben érdekelnek bennünket, mert a könyvtár az ember szellemi megnyilvánulásainak, produktumainak gyűjtőhelye, s ne aggasszon bennünket, hogy e feladatában a könyvtárnak osztoznia kell a levéltárakkal, muzeumokkal, mert ami a kérdés érdemi, tehát tartalmi részét illeti, az azonos cél, feladat nyilvánvalóbb, mint a kétségtelen különbségek. E nagy leszűkítés teljesen indokolt, hiszen a könyvtárak, dokumentációs intézmények feltárási tevékenysége az ember által már megismert dolgokra, tudásanyagra irányul, feladata a megőrzés, hagyományozás és terjesztés - a könyvtár az emberiség kollektív emlékezte - nem pedig új ismeretek felfedezése.

A továbbiakban a dokumentum szót ebben az értelemben fogjuk használni.

Tipusai

1.32 Ha a dokumentumokat osztályozni akarjuk, leghe-lyesebb lenne azt tartalmi szempontok alapján végezni, azaz az egyes dokumentumok hovatartozását az döntené el, hogy milyen ismeretanyagot rögzítenek. E szempont következetes alkalmazása viszont azt eredményezné, hogy sok lenne az ismétlődés, mert ugyanazon dokumentumfajták több ismeretágnál előfordulhatnak. Pl. a térképek a földrajz egész területére, ezenkívül a geológiára, a nyelvtudományra (nyelvatlaszok), néprajzra (néprajzi atlaszok), csillagászatra (csillagtérképek) stb. jellemzőek.

Ezért praktikus okokból tárgyaljuk az alábbiakban a dokumentumok típusait hagyományos formai alapokon. Mivel a megkülönböztetés sokféle szempontból történhet, több felosztást is adhatunk,

1.321 Első felosztás. A publicitás szerint egyedi és sokszorozott dokumentumokról beszélhetünk.

Az egyedi dokumentumokhoz tartoznak a nem, vagy csak igen kis (négy-hat) példányban (pl. írógéppel) sokszorosított dokumentumok.

Ide tartoznak:

valamennyi dokumentum Gutenberg előtt, helyesebben a könyvnyomtatás általánossá válása előttről;
előadások, referátumok, beszédek, beszámolók kéziratai;
valamennyi írásmű eredeti kézírata, fogalmazványa, meg nem jelent művek, különösen disszertációk kéziratai;
gyűjtések (pl. népköltészet) kéziratai;
naplók, különösen expedíciók naplói, nevezetes személyek, tudósok, írók, közéleti személyiségek naplói;
jegyzőkönyvek a/ tudományos kísérletek jegyzőkönyvei;
b/ kongresszusok, konferenciák, értekezletek, gyűlések, parlamenti ülések jegyzőkönyvei;
c/ hatósági, bírósági jegyzőkönyvek;
hivatalos okiratok;
gyártási eljárások leírásai;
szabadalmi leírások;
tervrajzok;
jelentések, kutatási jelentések, intézmények működéséről szóló havi, évi stb. jelentések;
grafikonok, diagramok, spektrogramok, szemléltető ábrák stb.;
szinopszisok, vázlatok, tervezetek;
levelek;
eredeti hangfelvételek (fonográf, magnetofon); állatok hangjairól, színházi, zenei előadásokról stb.;
eredeti fényképfelvételek, filmek;
képzőművészeti alkotások (szobrok, festmények, grafikák stb.) és az ezekről készült egyedi (az eredeti alkotás tech-

nikájával készült), nem sokszorosított másolatok.

Az egyedi dokumentumok különválasztása kettős okból szükséges. Először azért, mert a legtöbb szaktudomány kutatásai során jelentős mértékben ezekre támaszkodik, sőt egy bizonyos ponton elkerülhetetlen, hogy vissza ne térjenek ezekre az egyedi dokumentumokra (forráskutatás, kritikai kiadások szerkesztése stb.). E dokumentumok nagyrésze sohasem kerül kiadásra, a bennük rögzített információk anyag óriási jelentőségű (szabadalmak, kutatási jelentések, népköltési gyűjtések stb.). A Szovjetunió adatai szerint az írott dokumentumoknak 75-80 %-a, tehát jóval nagyobbik része nem kerül publikálásra. Az igények jelentkezésekor rendszerint éppen e dokumentumok eredeti jellegén van a hangsúly. Másodszer ezek kezelése könyvtárakban, levéltárakban, muzeumokban elkülönítve különleges módszerekkel történik (könyvtárak kéziratтары, szabadalomtárak stb.).

A tudományos tájékoztatás számára ma az egyedi dokumentumok feltárása legalább annyira fontos, mint a sokszorozott dokumentumoké. E feltáráshoz differenciált apparátus szükséges, levéltári segédletek, mutatók, katalógusok egész rendszere. Mivel e dokumentumokban való kutatás egyedi jellegük-nél fogva helyhez-kötött, a könyvtárosnak az a feladata, hogy e gyűjteményekről, keletkezésükről és kezelésükről, feltárá-sukra szolgáló apparátusukról tudomása legyen.

A sokszorosított dokumentumok közös jellegzetessége a publicitás.

1.322 Második felosztás. Abból a szempontból, hogy az ismeretanyagot milyen módon rögzíti a dokumentum, Kóhalmi Béla nyomán (1) - némileg módosítva - megkülönböztethetünk

vizuális, ezen belül
grafikai és
ikonográfiai,

---

(1) Kóhalmi Béla: Bibliográfia II. Fejezetek a szakbibliográfiákról. 77. p. Bp. Jegyzetsoksz. 1959.

plasztikai, végül
fonetikai dokumentumokat.

A szakirodalomban gyakran használják az audió-vizuális elnevezést az ikonográfiai és fonetikai dokumentumok közös jelölésére.

A vizuális dokumentumok az ismeretanyagot képszerűen rögzítik.

A/ Grafikai dokumentumoknak nevezzük azokat, amelyek az információkat írással vagy más egyezményes és hagyományos grafikai jelekkel (pl. kotta) rögzítik.

I. Formai oldalról - (kiadványjellegük oldaláról) - beszélhetünk ezen belül kiadványtípusokról;

II. tartalmi oldalról osztályozva e kiadványok műfajai-ról eshet szó.

I. Kiadványtípusok

1. A könyv legalább négy iv terjedelmet meghaladó írásmű, amely mindenkihez szól, "megőrzésre és terjesztésre szánt, anyagi-alaki szempontból meghatározott foglalatata az ember irásjelekkel rögzített szellemi alkotásainak". (1)

A könyv terjedelmét a szakirodalomban gyakran másként határozzák meg. Általában 1-4 ivnél nagyobb terjedelmű írásműveket tekintenek könyvnek, de előfordulhat, hogy a könyv kritériumának a nyomtatvány árát tekintik.

A könyv morfológiáját (alakja, részei, leírása stb.) Sallai I. - Sebestyén G. idézett kézikönyve részletesen tárgyalja.

2. Periodikáknak azokat a kiadványokat nevezzük, amelyekre - tekintet nélkül terjedelmükre - a periodicitás, publicitás és aktualitás, mint fő jellegzetesség együttesen vonat-

---

(1) Varjas Béla: A könyvtártudomány elvi alapja és rendszere = Magyar Könyvszemle, 1955. 12. p.

kozgatható. Amíg a könyvek a tájékoztatás szempontjából fokozatosan háttérbe szorulnak, addig a folyóiratok - aktualitásuknál fogva - egyre inkább és egyre nagyobb jelentőséggel jöhetnek számításba.

Az időszakosság szerint megkülönböztetünk napilapokat (leginkább általános és politikai tartalommal), hetilapokat (általános és politikai, illetve művészeti, pl. Élet és Irodalom, vagy szakmai tartalommal, pl. Figyelő, Műszaki Élet), folyóiratokat, amelyek havi, kéthavi, negyedévi időközökkel jelennek meg. Két fő tartalmi csoportjuk: művészeti és tudományos profilu folyóiratok. A tudományos folyóiratok a kiadó intézmények szerint csoportosíthatók tovább. Ez egyuttal a színvonalat is tükrözi, így nálunk beszélhetünk akadémiai folyóiratokról (Acta-k és Osztályközlemények, az Akadémia intézeti folyóiratairól (pl. Magyar Filozófiai Szemle)), az egyes tárcákhoz intézeteken keresztül, vagy más uton tartozó folyóiratokról (pl. A Könyvtáros) és egyéb szervek, tömegszervezetek, intézmények által kiadott folyóiratokról. A napi- és hetilapokat, főleg az általános és politikai tartalmukat ujságnak is szokták nevezni.

Az éves, vagy nagyobb időközökben megjelenő periodikák lehetnek évkönyvek, fő típusai: valamely ismeretágnak az adott időszakban született legjelentősebb tanulmányait tartalmazó évkönyv (Filozófiai évkönyv, Közgazdasági évkönyv), általános és szakjellegű statisztikai évkönyvek és valamely intézmény évi működéséről számotadó évkönyvek, amelyek e működéssel kapcsolatos elméleti tanulmányt is közölhetnek (ilyenek pl. könyvtáraink, OSzK, FSzEK évkönyvei); az almanach rendszerint hasznos gyakorlati tudnivalókat, vagy szépirodalmi és ismeretterjesztő aktualitásokat tartalmaz, gyakran napi- és adattári (cimjegyzékek) kiegészítésekkel (Nemzetközi Almanach). Ide sorolhatjuk - formailag - a periodikusan megjelenő cimtarakat, névtarakat, helységnevtarakat stb., a szellemi élet szabályosan ismétlődő jelenségeiről hírt adó, vagy

azok anyagát tartalmazó periodikákat (egyetemi tanrendek, iskolai értesítők, ismétlődő kongresszusok jegyzőkönyvei stb.). A periodikák speciális típusa az időszaki bibliográfiák és referáló lapok (l. később).

3. A négy ivnél kisebb terjedelmű, nem periodikus kiadványokat összefoglalóan kisnyomtatványoknak nevezzük.

A brosura négy ivnél kisebb, lapszámozással ellátott fűzött kiadvány. (Pejorativ értelemben, képletesen, nivótlan műveket neveznek így.)

A fűzet szintén kis terjedelmű, rendszerint valamely nagyobb mű egy-egy részletét tartalmazó nyomdatermék; a különlenyomat szintén más mű része, rendszerint folyóiratban megjelenő tanulmány, a fűzettől eltérően tartalmilag önálló, jellemzője, hogy lapszámozása az eredeti mű lapszámozását követi.

Ide tartozik az ún. vállalati irodalom, amely kereskedelmi szervek, gyárak, üzemek kereskedelmi, üzleti célzattal kibocsátott prospektusainak (reklámfűzeteinek), árjegyzékeinek, gyártmánykatalógusainak összefoglaló elnevezése.

A kisnyomtatványokhoz soroljuk az ún. aprónyomtatványokat, vagy egyleveles nyomtatványokat, amilyenek a hirdetések, falragaszok (plakátok), szinlapok stb.

4. A kiadványfajok negyedik nagy csoportja a kották. Míg az előzőek egységes jellemzője, hogy az információk rögzítésének eszköze az írás, a kották más, zenei hangok és ritmus rögzítésére kialakított grafikus jelrendszert használnak. A kották továbbosztása egyrészt zenei műfajok szerint (l. műfaj-típusokat), másrészt hangszertípusonként történhet. Különleges válfaja a partitúra, amely többszólamu, zenekarra vagy kórusra írt műveket úgy tartalmaz, hogy a különböző szólamok ritmikailag összehangoltan egymás alá kerülve az egész zeneművet, vagy annak részleteit egyszerre áttekinthetővé teszi. Vezérkönyvnek is nevezik.

II. Műfajok

Fentebb említettük, hogy tartalmi oldalról kapjuk a kiadványok műfaji csoportjait. Ha pontosak akarunk maradni, akkor azt mondjuk, hogy a kiadványtípusok a dokumentumok külső jegyei alapján történő elhatárolás eredményeként születtek, tehát külső, anyagi forma alapján, a műfajokat ehhez viszonyítva tartalmi forma, a szellemi produktum formája határozza meg.

A kiadványtípusok és műfajok elhatárolása leggyakrabban egyértelműen megtörténhet, pl. folyóirat: kiadványtípus, dizsziertáció: műfaj. Gyakran azonban nehéz a határokat megvonni, esetleg a szóhasználatban egy kifejezés egyaránt jelenthet kiadványtípust és műfajt is, pl. a röplap, prospektus, szabvány stb. esetében.

Tisztában kell lenni azzal, hogy a műfaji szempontok végeredményben nem egységesek, több szempontot összesítenek. E helyen a műfajok csupán annyira érdekelhetnek bennünket, amennyiben ezeknek dokumentum-meghatározó jelentőségük van. Különbséget kell tennünk az itt használatos műfaj szó két jelentése között is. Egyrészt az alkotások műfaját jelzi ez, másrészt a dokumentum műfaját is meghatározza. Legtöbb esetben e kettő egybeesik (regény, szimfónia, esszé, röplap), néha azonban különválnak s csak a dokumentum jellegére, műfajára mutat rá (antológia, segédkönyv stb.).

A grafikai dokumentumok műfaji felosztásánál két nagy csoportot kell mindenekelőtt elkülönítenünk, egyrészt a művészeti alkotások idetartozó dokumentumait, másrészt a nem művészeti szellemi termékek, szűkebben tudományos ismeretek grafikai dokumentumait.

1. A művészeti alkotások dokumentumai művészetenként oszthatók tovább, nevezetesen

a/ szépirodalmiak, továbboszthatók irodalmi műfajok szerint lírai, drámai és epikai alkotásokat tartalmazókra, ezeknek igen árnyalt továbbosztása lehetséges. Célját, rendelte-

tését tekintve tehát egy más metszetben kell elkülönítenünk az ifjúsági és gyermekirodalmat. Az utóbbiakban a szokásos műfajok (regények, versek stb.) mellett speciálisakat is találunk, kifestőkönyveket, leporellókat, kivágókönyveket vagy más, játékelemekkel kombinált ügyességfejlesztő könyveket. Ezek ugyan, ha nem a szöveg dominál bennük, inkább a vizuális dokumentumokhoz tartoznak, rendeltetésük miatt azonban itt is tárgyalhatjuk az ifjúsági irodalom egészében, s könyv jellegük is ide utalja ezeket.

b/ A zeneműveket tartalmazó dokumentumok, a kották típusainak részletezését az alábbiakban - csupán a fő csoportokra hivatkozva - Pethes Iván igen árnyalt szakrendszere alapján részletezzük. (1)

- Az instrumentális zeneművek kottái a
szóló hangszerre irt műveket,
szóló hangszerek együttesére irt műveket,
zenekari muzsikát,
szólistákra és zenekarra írott műveket tartalmazó dokumentumok.
- A vokális zeneművek kottái a
szólóénekeket,
énekes szólisták együttesére irt műveket,
kórusműveket,
szólisták, kórus és zenekar együttesére irt műveket tartalmazó dokumentumok.

2. A tudományos munkák műfaji tipizálása több szempont alapján lehetséges csak.

a/ Az információs, kutatási anyag feldolgozásának mélysége és a téma átfogó vagy részletező tárgyalása, szinvonala szerint megkülönböztetjük a következő műfajokat:

---

(1) Pethes Iván: Az Állami Gorkij Könyvtár Zeneműtárának szakrendszere. [Bp. k.h.é.n.] Házi soksz.

- a szintézisek átfogó jellegű munkák, amelyek egy tudomány egészének vagy diszciplinájának ismeretanyagát rendszerbe foglalják úgy, hogy ez az összefoglalás az ok-okozati összefüggések feltárásával történik, s az ismeretanyagot a logikai általánosításnak a szaktudomány fejlettségi színvonala által megengedett lehető legmagasabb fokáról, valamely egységes gondolati, eszmei koncepció következetes aspektusából, az egész és a rész, lényeges és másodrendű ismereteknek a tárgyi igazságnak megfelelően arányított figyelembevételével rendszerbe foglalja (Marx: A Tőke, Darwin: A fajok eredete... Hóman-Szekfű: Magyar történet stb.). A szintézis ismérvei tehát: szintetizáló alapelv, rendszer, kauzális összefüggések, általánosítás.

- összefoglaló munkák. Az előbbiektől abban különböznek, hogy az ismereteknek csupán arányos összegezésére törekednek. (A magyarság néprajza, Szilágyi Sándor: A magyar nemzet története stb.) A szintéziseket és összefoglaló munkákat a kézikönyvek közé sorolhatjuk.

- monográfiák. Egyetlen kérdés tüzetes, átfogó, kimerítő és szakszerű tárgyalását adják (Riedl Frigyes: Arany János, Asztalos-Sárfalvy: Magyarország földrajza stb.). Az összefoglaló munkáktól az különbözteti meg elsősorban, hogy az összefoglaló munkák mindig egy tudomány, vagy tudományág egészének az ismereteit foglalják egybe, s új, első ízben közölt ismereteket csak részben tartalmaznak, tehát zömmel szekundár jellegű (1. s fogalmat később) írásművek, míg a monográfia egyetlen kérdés tárgyalására szorítkozik, s zömmel új ismereteket új megvilágításban kell közölnie, tehát inkább primér írásművek.

- tanulmányok. Részletkérdésekről írt rövidebb terjedelmű (néhány iv) tudományos dolgozatok. Típusai: az értekezés, amely szakszerű tudományos igényű alkotás; a disszertáció, abban különbözik az értekezéstől, hogy valamilyen tudományos fokozat elnyeréséért kéazül (egyetemi doktori, vagy akadémiai

kandidátusi, tudományok doktora fokozat stb.). Ha a disszertáció témája és terjedelme megfelel a kívánalmaknak, lehet monográfia is. (Akadémiai fokozatok elérése esetében a legtöbb.) Az esszé (essay) szépirodalmi igényű, bizonyos stíluskövetelményeknek megfelelő tanulmány, amely a tudományos bizonyítási eljárásoknak lazább keretei között íródik, fő törekvése a csiszoltság, az írásmű jól komponáltsága, helyenként szellemes könnyedség. Főleg művészeti és társadalomtudományi témákról készülnek s inkább művelt, okos, mint szakszerű írásművek. A fentiekkel ellentétben apparátus-szegények.

- a kritikák (bírálatok) valamely más írásműről vagy dolgozatról a szerző véleményét tartalmazzák.

- az efemer irodalom nagy változatosságot mutat, ide elsősorban a zurnalisztika ismert műfajait sorolhatjuk, riportok, cikkek, kroki, vázlatok, karcolatok, pamfletek stb. tartoznak. Fő jellemzőjük az aktuális eseményekre való gyors reagálás. Ide sorolhatjuk a röpiratokat is. A csoport elnevezése talán nem egészen találó, hiszen vannak klasszikussá vált röplapok, riportok is.

b/ Valamely kongresszus, konferencia, értekezlet, gyűlés szóban elhangzott, később gyakran rögzített műfajait csoportosítva kapjuk a referátumok és korreferátumok, beszámolók, hozzászólások stb. népes családját.

c/ Célját, rendeltetését tekintve külön csoportot alkotnak a

- tankönyvek, a szakszerűség mellett didaktikai elvek is közrejátszanak megírásuknál. Az egyetemi tankönyvek eseténként lehetnek egy-egy szaktudomány összefoglaló vagy szintetikus munkái is.

- segédkönyvek, az ismeretanyagot nem rendszeres tárgyi összefüggésükben, hanem az információk visezakeresése érdekében bizonyos szisztematikus rendben hozzák. Típusai: adat-

tárak (cimtárak, névtárak, helységnévtárak stb.), enciklopédiák és lexikonok, szótárak, bibliográfiák, katalógusok (könyvtári, muzeumi, kiállítási stb., továbbá csillagkatalógusok, kőzetkatalógusok, népmesekatalógusok stb.), táblázatok, jogszabálygyűjtemények stb. Tágan értelmezve a kézikönyvek a segédkönyvek közé sorolhatók.

- ismeretterjesztő művek, a tudományos ismereteket közérthető fogalmazásban nem szakemberekhez vagy nem magasan kvalifikált szakemberekhez igyekeznek eljuttatni ideológiai politikai nevelés, az általános műveltség emelése és - esetenként első vagy középfokon - a szakmai műveltség emelése céljából.

- a kereskedelmi propagandát szolgáló dokumentumok között az árjegyzékek, reklámfüzetek és a vállalati irodalomnál már említett típusok érdemelnek figyelmet.

d/ Meghatározott szerkesztési alapelvek miatt külön csoportba sorolhatók a gyűjtemények (sokszorozott dokumentumok esetében könyvekre vonatkozó típusok). A gyűjtemény valamely szempontból összefüggő, legalább két részművet tartalmazó kiadvány. (Pl. A Magyar Népzene Tára.)

- az antológiák többnyire szépirodalmi alkotásokat tartalmazó gyűjtemények (Hét évszázad magyar versei);

- kresztomátia (chrestomathia) inkább valamely szaktudományhoz tartozó irodalmi szemelvénygyűjtemény (pl. történeti források egyetemi oktatás céljára készült összeállításai);

- a breviárium kisebb terjedelmű, egy szerző műveiből jellemző szemelvényeket tartalmaz (pl. Kant-breviárium, Bartók-breviárium stb.);

- az emlékkönyvek valamely alkalomból pl. kimagasló egyéniséggel kapcsolatos évforduló alkalmából kiadott olyan tanulmányok gyűjteménye, amelyek témaválasztásukban, koncepciójukban, vagy szerzőik személyes kapcsolata révén az ille-

tő alkalomhoz vagy tudóshoz, művészhez kapcsolódnak (pl. Pais-émlékkönyv stb.);

e/ Ha valamely kiadvány szerzője közjogi testület vagy hatósági szerv, a kiadványt hivatalos kiadványnak nevezzük. Ilyenek a törvények és rendeletek gyűjteményei, törvénykönyvek, költségvetések, országgyűlési naplók, hivatalos szervek jelentései stb.

B/ Ikonográfiai dokumentumok

I. Térképek. Használatuk széles körben elterjedt, minden tudomány, amely tárgyának regionális tagozódására, elterjedésére, regionális változásaira figyelmet fordít, igyekszik azokat térképeken rögzíteni. Tartalmi továbbosztásuk a szerint történik, hogy milyen dolog, jelenség elrendeződését, változásait ábrázolják. Így beszélhetünk csillagászati, domborzati, gazdasági, geológiai, politikai, népesedési, nyelvi, néprajzi, történeti, biológiai stb. térképekről.

Formailag, ha egybekötött térképek rendszeréről, térképek gyűjteményéről van szó, atlaszról beszélünk, ha valamely égitest, pl. a Föld gömbalaku kicsinyített mását készítik el, földgömbről (vagy ujabban pl. holdgömből) beszélhetünk.

II. Filmek. Tartalmilag művészeti és nem művészeti filmekről lehet szó. A művészeti alkotások játékfilmre, kisfilmre, dokumentumfilmre, rajzfilmre oszthatók. A filmeknek azt a több kockából álló részét, amelyen egyetlen képet rögzítenek (legalészó gulya, tapsoló közönség, galambokat etető öregek stb.) snittnek nevezzük.

Formailag és az alkalmazott technikai eljárások szerint elkülönülnek egymástól a következő fő típusok:

mozgófilmek,
fényképek, művészfotók, diafilmek csoportja,
mikrofilmek.

Az utóbbival, jelentős könyvtári alkalmazásuk miatt, részletesebben kell foglalkoznunk.

A mikrofilmek többszörös kicsinyítéssel többnyire más, főleg térképekről és grafikai dokumentumokról készült filmfelvételek.

Ha a mikrofilm alapanyaga film, akkor vagy mikrotekeres-ről beszélünk, vagy mikrocsikról, aszerint, hogy a filmszalag órsóra tekeresselhető-e, vagy rövidege miatt nem tekeresselhető. A mikrocsíkok hosszúsága általában 20-25 cm, és a filmszalag szétarabolásával keletkeznek. Illetve, ha a felvétel nem tekerésre történik, akkor mikrolapot kapunk, amelynek szokásos nagysága 9 x 12, illetve 7,5 x 12,5 cm.

Ha az alapanyag, amelyre a másolatokat átviszik, nem film, hanem papír, akkor mikrokártyáról beszélünk, s ha a szöveg nem másolással, hanem nyomtatással kerül finom nyomdai papírra, akkor mikronyomatról beszélünk.

III. A metszetek acél-, réz-, fa-, illetve linoleumlemezre vésett, képekről készült levonatok. Továbbosításuk az eredeti nyomódus, klisé alapján.

IV. Reprodukcióknak, tágabban vizuális dokumentumok sokszorosított példányait, szűkebben képzőművészeti alkotások valamely technikával készült, az eredeti méretektől rendszerint eltérő, sokszorosított levonatait nevezzük. Ezek egybekötött gyűjteményét albumnak mondjuk.

V. Egyéb ikonográfiai dokumentumok. Ide tartoznak a bélyegek, értékjegyek, papírpénzek, plakátok, sokszorosított tervrajzok, látképek, ábrák, grafikonok stb.

C/ Plasztikai dokumentumok

közé a plakettek, pecsétek, érmék, pémpénzek stb. tartoznak.

---

* Részletesen lásd: Sallai I. - Sebestyén G.: A könyvtáros kézikönyve. 466-474.p. Bp. Művelt Nép. 1956.

D/ Fonetikai dokumentumok

közvetlenül hangot rögzítenek. Formailag - a technikai megoldások szerint - fonográfhengerek, hanglemezek, magnetofonszalagok tartoznak ide. Tartalmilag művészeti alkotásokat rögzítő fonetikai dokumentumokról (szépirodalmi, zenei) és tudományos, gyakorlati ismeretek dokumentumairól beszélhetünk. A mai tudományos életben különösen a magnetofon kap különös jelentőséget, gyakran kongresszusok, konferenciák anyagát veszik fel, másrészt folyóiratok jelennek meg magnetofonszalagon, intézetekben a kutatások eredményeit elsődlegesen így rögzítik stb.

Az itt adott felosztás eléggé szerteágazó, áttekintésének megkönnyítését elősegíti, ha táblázatban rögzítjük. (L. 1.sz. táblázat.) Természetesen megtanulása igen fáradtságos lenne és felesleges is. Elég, ha a hallgató a felosztás főbb típusait jegyzi meg, továbbá megtanulja, hogy az egyes dokumentumtipusok micsodák, pl. mi az antológia, referátum, hivatalos kiadvány stb. Az egész rendszer részletező felépítésétől el lehet tekinteni.

1.323 Harmadik felosztás. Aszerint, hogy egy dokumentumban közölt információs anyag az illető dokumentumban első ízben került közlésre, vagy más dokumentumban már előfordult, megkülönböztetünk elsődleges, primér és másodlagos, szekundér dokumentumokat. Eszerint tehát elsődleges dokumentumok azok, melyek egy adatot valamely ismeretet, tételt, megállapítást, - egyszóval mindenképpen új ismeretet - első ízben közölnek. Másodlagos dokumentumok azok, amelyekben a tartalmazott információkat más dokumentumokból vették át, tehát az ismereteket nem első ízben közlik. Elsődlegesnek tekinthetjük pl. Einstein eredeti cikkeit a relativitás elmélet kérdéséről, Bolyai János Appendix-ét, melyben a nem-euklideszi geometriát első ízben közölte stb. A dokumentumok nagy része másodlagos, illetve a gyakorlatban a legtöbb dokumentum elsődleges is és másodlagos is, azaz új ismereteket is közöl és

1. számú táblázat

DOKUMENTUMTÍPUSOK (2. felosztás)

VIZUÁLIS

GRAFIKAI

IKONOGRÁFIAI

FONETIKAI

PLASZTIKAI

térkép film metszet reprod. szváb

fonográf henger
hanglemez
magnetofon szalag

plakett
pecsét
érme

Kiadványtípus

Kiadványműfaj

Könyv

periodika

kisnyomtatv.

kotta

művészeti

tudományos

Periodicitás szerint

Kiadó testületi szer.

napilap
hetilap
folyóirat
évkönyv

akadémiai
intézeti
párt
tömegszerv.

brosura
füzet
különlény.
vállalati irod.
prospektus
árjegyzék

irodalom

zene

lírai drá-
mai kai

in-vo-
stru-ká-
men-lis
tális

mélység
szintézis
összefogl.
monográfia
tanulmány
értekezés
disszertáció
esszé
kritikák
efemer
cikk
kroki
riport

kongr.konf.
referátum
korreferátum
beszámoló

cél
tankönyv
segédkönyv
ism. terj.
keresk.pro-
paganda

szerkesztés
újít.művek
antológia
kresztomatia
breviarium
emlékkönyv

szerző
hivatalos
kiadványok

átvesz már valahol közzétett tudásanyagot. Pl. Hatvany Lajos Petőfi-monográfiája (Igy élt Petőfi) sok olyan életrajzi részletet közöl költőnkéről, amely eddig nem volt ismeretes, és számos olyan adat, megállapítás is szerepel benne, amelyet már máshol egyszer megírtak.

A szakirodalom gyakran e fogalmakat más jelentéssel használja. Másodlagosnak tekintik az elsődleges dokumentumokról készült tartalmi kivonatokat, "tömörítvényeket", referátumokat stb.

Dokumentumok "életjelenségei"

1.33 A dokumentumokat nem szabad merev, statikus állapotban elképzelni. Ebben a fejezetben a dokumentumoknak azokkal a tulajdonságaival foglalkozunk, amelyek mint élő, mozgó, változó dolgokat mutatják be. Képletesen azt mondhatjuk, hogy a dokumentumok "fiziológiájával", "életjelenségeivel" foglalkozunk, mert a megvizsgált tulajdonságok hasonlatosak azokhoz a kérdésekhez, amelyekkel az életten is foglalkozik. A tárgyalásra kerülő három probléma

a dokumentumok gyarapodása,
az eloszlások vizsgálata és az
avulás.

Gyarapodás

1.331 A gyarapodásra vonatkozóan számszerű adatok bőven állnak rendelkezésünkre. Ismert tény, hogy a világon évenként közel negyedmillió könyv, sok millió cikk és egyéb dokumentum jelenik meg. Fejlett tudományok (pl. kémia, orvostudomány) évi publikációinak száma százazren felüli (több-százazres) nagyságrendre tehető. Pontos számadatok itt nem érdekesek, hiszen ezek becalések, s évről-évre változik e mennyiség. Akit a gyarapodás számszerűsége részleteiben ér-

dekel, azt az UNESCO statisztikai összeállításaihoz utaljuk. (1) A magyar anyagról is részletes összeállítások találhatóak. (2)

Mivel a szakirodalom áradatával járó gondok egyre égetőbb problémaként jelentkeznek, nem elég a dokumentumok számszerű növekedését tudomásul vennünk. A kérdés az, van-e a gyarapodásnak valamilyen törvényszerűsége?

Több vizsgálat ugyanarra az eredményre jutott: a gyarapodás exponenciális függvényvel jellemezhető. (Exponenciális függvény: a változó a kitevőben szerepel.) E függvényosztály általános alakja: $y = e^x$, ahol e a természetes alapú logaritmus, értéke 2,718... és x a változó. Ha x változó helyére az időt jelölő t -t helyettesítjük (ez csupán jelölés kérdése), és különböző, az egyes tudományokra jellemző konstansokkal szorozzuk a kitevőt is és az alapot, megkapjuk az $y = ae^{kt}$ tapasztalati képletet, amelyet Lázár Péter is leközölt. (3)

Ábrázolva tehát a

E képlet akkor érvényes, ha a vizsgált tudomány (ismeretág) fejlődésében nem lép fel gátló tényező.

E képlet segítségével hozzávetőlegesen megállapíthatjuk valamely szakterület dokumentumainak várható gyarapodását, éppen ezért a dokumentációs és könyvtári munka tervszerű megszervezésében nagy jelentősége van.

- (1) Production de livres 1937-1954 et traductions 1950-1954. Paris, UNESCO, 1953.
- (2) BAK János: A magyar könyvkiadás tíz éve. 1945-1955. Bp. Kiadói Főigazg. 1956. és BAK János: A magyar könyvkiadás. 1945-1959. Zeneműny. 1960.
- (3) LÁZÁR Péter: A korszerű szakirodalmi dokumentáció. 24-25. p. Bp. Mérnöki Továbbképző Intézet, 1962.

A gyarapodás vizsgálatára több módszert ajánlhatunk. Leggyakoribb módszer az, ha a szakterület irodalmát a viszonylagos teljesség igényével regisztráló referáló lapok (vagy kurrens bibliográfiák) tételszámainak évi növekedéséből vonjuk le általánosításainkat.

Különbséget kell tennünk a dokumentumok számának növekedése és az ismeretanyag növekedése között. Nyilván a dokumentumok gyarapodása arányos az ismeretekével, de a dokumentumok számának növekedése nagyobb, mint az ismereteké. Pontos adatok ezek számszerűségéről nem állnak rendelkezésünkre.

Az eloszlások

1.332 Az eloszlások vizsgálata egyike lenne a legfontosabb feladatoknak a tájékoztató munka tudatos, tervszerű, racionális szervezése érdekében. Ennek ellenére egyike a legkidolgozatlanabb területeknek, ugyyszólván az egyetlen idevágó vizsgálatot Bradford végezte, holott a hasonló vizsgálatok sokaságára lenne szükség.

Mit kell értenünk az eloszlás fogalmán?

A tájékoztatásban az ismeretanyag és a dokumentum szerepel a munka tárgyaként. Mindkét kategória nagyon heterogén képet mutat. Az eloszlások vizsgálata azt jelenti, hogy megállapítjuk, valamely fontos tulajdonsággal rendelkező információs osztály, előfordulásának gyakorisága, sűrűsödése, rendeződése milyen szabályszerűségeket mutat az információk és dokumentumok egészéhez, vagy ezek más osztályaihoz viszonyítva.

Ilyen vizsgálatokra gondolunk például: egy tudományág (vagy probléma) évi publikációiban az egyes nyelveken írt szakirodalomban mennyi a primer ismeret, s mennyi a másodlagos, már ismert anyag; vagy: egy kérdés megoldásában a különböző tudományok milyen hozzávetőleges arányban vettek

részt. (Az utóbbi kérdés nekünk arra adna választ, hogy a kérdés szakkönyvtárának a többi tudomány irodalmát milyen mértékben kell gyűjtenie.) Vizsgálhatjuk az eloszlásokat tartalmi, formai, nyelvi stb. szempontból is.

Egy ilyen vizsgálatot végzett el Bradford. (1) Kérdése az volt, hogy egy ismeretág cikkanyaga hogyan oszlik el a folyóiratokban. Bradford az alkalmazott geofizika 1929 és 1932 közötti cikkanyagára és egy műszaki kérdés, a kenés, olajozás 1931-1932 időszak közötti cikkanyagára végezte el a vizsgálatot. E folyóiratokat három osztályba sorolta. Az első osztályba a kifejezetten geofizikai (kenési, olajozási) profilu folyóiratok (ezeket központiakknak nevezte), a második osztályba nem geofizikai profilu, de e tárgykörű cikkeket rendszeresen közlő folyóiratok, a harmadikba e tárgykörű cikket csak esetlegesen közlő folyóiratok kerültek. A cikkek száma az egyes osztályokban nagyjából egyenlő volt, tehát a cikkek 1/3-a található minden osztályban. Kérdés, hogy milyen a folyóiratok számának aránya az egyes osztályokban. Erre azt találta, hogy ez az arány négyzetes növekedéssel jellemezhető:

$$P : P_1 : P_2 = 1 : n : n^2 ,$$

ahol P , P_1 , P_2 a központi, illetve az utána következő folyóiratosztályok periodikáinak száma.

Számszerűleg: a cikkek első harmadának összegyűjtéséhez a kenésnél, olajozásnál elegendő volt 8 folyóiratot átnevezni, az összes cikk kétharmada már 37 folyóiratban volt fellelhető, s három harmad, azaz a teljes irodalom esetén a folyóiratok száma 164 volt. Az eseti ingadozásokat leszámítva $8 : 37 : 164 \approx 1 : n : n^2$.

Bradford szóródási törvényének a dokumentációs munkára komoly kihatásai vannak. (L. később.)

---

(1) BRADFORD, S.C.: Documentation. 148-159. p. London, Lockwood, 1953.

Valószínű, tételének fordítottja is igaz: kiszemelve egy szakterület folyóiratanyagát, ebben nemcsak a szakterület cikkanyagát találunk, hanem a rokonterületeket érintő közleményeket, sőt, esetenként a szakterülettől meglehetősen távolieső tanulmányokat is. Hogy számszerűleg ez az eloszlás milyen képet mutat, arra nincs adatunk, valószínű azonban, hogy nem kapnánk meg ismét Bradford képletét, ugyanis az ő szóródási képletében nagy szerepet játszanak az általánosabb profilu folyóiratok.

Az avulás

1.333 Az információk anyag, s vele együtt a dokumentumok is egy bizonyos idő után elavulnak. Ez az avulás sohasem százszázalékos, mert ha bármilyen csekély sullyal is, történeti értéke mindig marad a dokumentumoknak. Jelentős felfedezések primer dokumentumai sohasem avulnak el, nagy tudósok műveinek eredeti fogalmazásban való elolvasását semmi sem pótolhatja.

Az avulással tehát óvatosan kell bánnunk, és úgy kell értelmeznünk, hogy a mai kutatások és gyakorlati élet szempontjából már meddő információkat tartalmazó dokumentumokat mondunk elavultnak.

Természetesen az avulásról akkor érdemes beszélni, ha mérésére elfogadható módszert találunk. Az avulás jellemzésére két amerikai szakember egy szellemes módszert dolgozott ki, ezt a módszert fogjuk ismertetni. (1)

Nyilván az a szakirodalom nem avult el, amelyre a mai publikációk hivatkoznak. Ezért az avulást a bibliográfiai hivatkozások vizsgálatával lehet elemezni. Ez úgy történik, hogy egy tudománynak egy adott időszakban, mondjuk egy évben

---

(1) BURTON, R.S. - KEBLER, R.W.: The "half-life" of some scientific and technical literature. = American Documentation, 1960, Vol. 11. 1.sz. 18-22. p.

megjelent publikációt megvizsgáljuk, s megállapítjuk, milyen nagy az az időszak, amelyen belül a hivatkozásra méltatott műveket irták. Ez az időtartam még nem elegendő az avulás jellemzésére, hiszen egyetlen esetleges korai hivatkozás erősen módosítja. Ezért bevezették a fizikából ismert "felezési idő" (half-life) fogalmát az avulás jellemzésére.

A fizikában ez a fogalom azt az időt jelenti, amely alatt valamelyik sugárzó elem atomjainak fele bomlik szét, azaz a sugárzó atomok száma felére csökken. Ennek analógiájára a felezési idő a dokumentumok avulására jellemző időtartam, amelyen belül a hivatkozások fele történik. Ha pl. az összes hivatkozások száma 8000, akkor a felezési idő az az időszak, amelyen belül 4000 hivatkozás történik. (A gyakorlatban a számítás valamivel bonyolultabb, a hivatkozások idejének 10 éves ciklusokra való bontásával történik.)

A felezési idő tudományként más és más, az alkalmazott tudományok körében sokkal rövidebb. Néhány tudomány felezési ideje:

botanika	10,0 év
fizika	4,6 "
fiziológia	7,2 "
geológia	11,8 "
gépipar	5,2 "
kémia	8,1 "
kohászat	3,9 "
matematika	10,5 "
vegyipar	4,8 "

A kémia területén a felezési idő megállapítására a magyar szakirodalom területén is készült felmérés, s ez nagyjából megegyezik a nemzetközi adatokkal, mutatva a magyar kémia fejlettségét. (1)

---

(1) Megjelenik a Könyvtári Figyelőben.

A felezési idő nem azt jelenti, hogy ennyi idő alatt avul el a szakirodalom, csupán az avulás jellemzésére szolgál, továbbá nem ad választ az avulást befolyásoló tényezőkről sem, pl. arról, hogyan függ össze a tudomány fejlődési ütemével, a dokumentumok mennyiségével, a tudomány jellegével stb.

Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a felméréseknél a publikáló szakemberek, feltehetően tehát az élvonalbeli szakemberek által használt irodalomra mondtuk ki a felezési időt. Átlagszakembernél nyilván nagyobb lenne a kapott időszak.

Dokumentumok információs értéke

1.34 A dokumentumok különböző értékűek. A tájékoztató munkát végző szakembert az egyes dokumentumoknak az információs értéke érdekli leginkább. Az információs érték sokféle tényezőtől függ.

a/ Mindenekelőtt attól az információs anyagtól, amelyet a dokumentum tartalmaz, annak minőségétől, mennyiségétől.

b/ Függ továbbá attól, hogy a dokumentumban rögzített információknak más dokumentumokban milyen az előfordulási gyakorisága. Példának ragadjunk ki egy információs osztályt tetszés szerint. Legyen ez pl. "az európai fővárosok lakóinak száma". Nagyon sok olyan dokumentum van, amelyben ezt megtaláljuk, következésképpen ezek az adatok önmagukban még nem tesznek egy dokumentumot különösen értékesé.

Ebből a szempontból az egyedi dokumentumoknak különösen nagy az értékük, hiszen ezek információs anyaga máshol nem fordul elő az esetek többségében. Ezért állnak különleges becében a kutatási jelentések, kísérleti jegyzőkönyvek stb., mert rendszerint nem publikált anyagról van szó.

c/ Az információs érték függ attól, hogy az információ-
nak milyen az un. információs környezete. Ezen azt kell ér-
tenünk, hogy az információk mivel kapcsolatban, milyen ösz-
szefüggésekben s milyen társinformációk kíséretében szere-
pelnek a dokumentumban. Ha a dokumentum csupa ismert tudom-
ányos tényeket tartalmaz, de új megvilágításban, új kon-
cepció, elképzelés kapcsán, akkor nagyban növeli az infor-
mációs értékét. Példának csak azt idézzük, hogy Horváth
János a magyar irodalomban semmit sem "fedezett fel", nem
derítette ki névtelen művek szerzőjét, nem bányászott elő
könyvtárakból ismeretlen alkotásokat, mégis ő a legnagyobb
irodalomtörténészünk, mert eredeti koncepciója volt iro-
dalmunkra.

d/ Végül a dokumentum információs értéke függ a szisz-
tematikusságtól. Szisztematikusságon két dolgot értünk. E-
lőször azt, hogy milyen az információk, információs osztá-
lyok egymásutáni rendje, másodsor azt, hogy ezt könnyen
vagy nehezen lehet-e a dokumentumban megtalálni. Ha egy a-
datra van szükségünk, sokkal könnyebben tudjuk egy lexikon-
ban megkeresni, mint egy monográfiában. A "megtalálhatóság"
elősegítésére pl. összefoglaló munkák, monográfiák stb. a
legkülönbözőbb mutatókat tartalmazzák, fontos részeket sé-
mákba, táblázatokba foglalnak, a lapszálon vagy élőfej for-
májában tárgyszavakat alkalmaznak. A szisztematikusság ter-
mészetesen már a tájékoztató munka szempontja, ennek a fo-
galomnak a bevezetésével már el is jutottunk következő fe-
jezetünk témájához, amelyben azokat a dokumentumokat vizs-
gáljuk, amelyek különösen megfelelnek e követelménynek.

A dokumentumok információs értéke relativ, esetenként
az is döntő lehet, hogy mit akarunk megkeresni, sőt, attól
is függhet, hogy az adott könyvtárnak milyen a gyűjteménye.

2. A TÁJÉKOZTATÓ APPARÁTUS

Fogalma, funkciója

2.1 Az előző fejezet elolvasása után joggal merül fel a kérdés, hogy az ismereteknek és a dokumentumoknak az özőnben hogyan lehet eligazodni. Erre a célra szolgál a tájékoztató apparátus.

Mivel minden dokumentum valamilyen ismeretet rögzít, a legtágabb értelemben a tájékoztató apparátushoz a dokumentumok összessége tartozik. Ez a meghatározás tulságosan tág. Viszont láttuk, hogy a dokumentumoknak különböző az információs értéke, a tájékoztató munkában más és más az egyes dokumentumok "aktivitása". Azokat a dokumentumokat, amelyek az információkat visszakeresésre különösen alkalmas szisztematikus rendben tárolják, összefoglalóan tájékoztató apparátusnak nevezzük. Az idetartozó dokumentumok egyes típusait kifejezetten azzal a céllal készítik, hogy az általuk szisztematikus rendezett információkat eseti jelleggel

---

* Az apparátus szónak több jelentése van. A könyvtári munkában kettős értelemben használják. Egyrészt a dokumentumok, különösen a könyvek olyan tartozékait jelöli, amelyek segítségével azok szisztematikusága, áttekinthetősége megnövekszik, pl. irodalmi hivatkozások, mutatók, táblázatok, grafikonok stb. Másrészt a tájékoztató apparátust jelöli. Fentebb ebben az értelemben használjuk.

vissza lehessen keresni. Az eseti jelleg azt jelenti, hogy nem folyamatos tanulmányozásra, olvasásra szánják.

Szisztematikusságuk miatt a tájékoztató apparátushoz tartoznak (egyenlőre esetleges, rendezetlen felsorolásban) a

bibliográfiák, referáló lapok,
katalógusok (könyvtári, muzeumi, kiállítási, motivum-,
tipuskatalógusok stb.)
szisztematikus leírások (pl. műemlékekről)
határozók (növényhatározó, állathatározó)
helységnévtárak,
térképek, atlaszok,
adattárak, címtárak,
who's who-k,
lexikonok, enciklopédiák,
zsebkönyvek,
példatárak,
táblázatok, grafikonok, ezek gyűjteményei,
árjegyzékek,
szótárak,
nyelvtanok,
statisztikai kiadványok,
jogszabálygyűjtemények, törvénykönyvek,
szabadalmi nyilvántartások,
szabványok,
kronológiák,
genealógiai munkák, családfák, biográfiák,
szólás-, közmondás- és idézetgyűjtemények,
műsorfűzetek,
értésítő,
évkönyvek (bizonyos esetben),
szintézisek, összefoglaló munkák, kézikönyvek,
monográfiák (bizonyos esetekben),
antológiák, gyűjteményes művek (bizonyos esetekben),
összes művek, kritikai kiadások,

forráskiadványok,
a referenz napló stb.

Idesorolnak speciális összeállítások is, pl. "mit ki fedezett fel" vagy "ki volt az első, aki ...", "melyik a legnagyobb, legkisebb, legelső ..." stb.

Nem szabad azt gondolnunk, hogy a felsorolt típusok kötelezően tartoznak a tájékoztató apparátushoz. A lényeg az, hogy adott könyvtárnak adott céllal adott nagyságrendben kell kiépíteni apparátusát, semmi eleve megkötést nem adhatnak az apparátusra vonatkozóan. Egy műszaki könyvtárban nincs értelme az életrajzi adatokat tartalmazó dokumentumoknak, biográfiáknak, vagy idézetgyűjteményeknek, humán könyvtárban felesleges viszont szabadalmakról beszélni és így tovább.

Felsorolásunkba nemcsak a szisztematikusan regisztráló dokumentumokat vettük fel, hanem a leggyakrabban kért információkat tartalmazó dokumentumokat is. Ilyen alapon kerülhet kivételesen az apparátusba néhány kiváló monográfia, évkönyv, antológia stb.

A referenz naplót viszont szükséges volt felvennünk. A referenz naplóba a könyvtárak a befutó kérdéseket jegyzik fel a megoldással együtt. Esetenként minden kérdést, legtöbbször azonban csak a kérdések egy részét jegyzik a naplóba, elhagyva a könnyű tipuskérdéseket.

A tájékoztató apparátust célszerű a könyvtár gyűjteményétől elkülönítve, de mindenképpen egy helyen elhelyezni. Az így külön kezelt, rendezett, tájékoztatásra használatos gyűjteményt segédkönyvtárnak; referenz-könyvtárnak vagy tájékoztatói segédkönyvtárnak nevezzük.

A tájékoztató apparátusnak két funkciója van.

a/ A könyvtár egész anyagában való tartalmi eligazodást kell szolgáltatnia.

b/ A könyvtár anyagán túl valamely ismeretág információs anyagában kell az eligazodást megadnia, attól függetlenül, hogy ezt az adott információs anyagot tartalmazó dokumentumokat a könyvtárban megtaláljuk-e vagy sem.

A segédkönyvtár tehát egyrészt egy egész könyvtári gyűjteményre támaszkodik, másrészt független is attól, nem könyvtári gyűjteményre, hanem ismeretágra kell felépíteni azt.

Rendeződések, eloszlások

2.2 a/ Bizonyára zavaró volt az eddigiek során, hogy az apparátussal kapcsolatban egyszer az információkban, más-szor a dokumentumokban való eligazodást emlegettük. Az apparátusnak az információkban is és a dokumentumokban is el kell igazítania bennünket. Az apparátust rendezhetjük tehát aszerint, hogy az ismereteket tartalmazzák-e közvetlenül, mint pl. a lexikonok, szótárak, statisztikai kiadványok stb., vagy a dokumentumokról adnak áttekintést, tehát közvetve az információkról, mint pl. a bibliográfiák, katalógusok stb. Az apparátusnak előbbi részét direkt, közvetlen apparátusnak, az utóbbit indirekt, közvetett apparátusnak nevezzük. Ha pl. azt kérdezik a könyvtártól, hogy hogyan történik a hidrogénperoxid gyártása, akkor a tájékoztató könyvtárosnak magát az erről talált ismeretanyagot kell közölnie, tehát a két-három lehetséges gyártási eljárást kell ismertetnie a kérdező igényeinek megfelelő részletességgel és színvonalon. Ezt az információt a direkt apparátusból tudjuk meg. Ha viszont a hidrogénperoxid gyártására vonatkozó szakirodalmat kérik, akkor dokumentumokat kérnek tőlünk és ezt az indirekt apparátusban nézzük meg: referáló lapokban, bibliográfiákban, katalógusokban.

Helyesebb lenne direkt apparátusként és indirekt apparátusként használatos segédkönyvtári anyagról beszélni. Le-

het pl. szakirodalmat keresni lexikonból is, s akkor bibliográfiai forrásként használtuk a lexikont, mintha az indirekt apparátushoz tartozna, másrészt egy bibliográfiából adatot, közvetlenül információt tudhatunk meg. Pl. ha azt kérdezik, mikor jelent meg Petőfi egyetlen regénye, A hónér kötele, akkor ezt az információt bibliográfiában nézzük meg, tehát úgy használjuk, mintha a direkt apparátushoz tartozna.

b/ Aszerint, hogy milyen széles területen lehet használni az egyes segédkönyveket, általános és speciális apparátusról beszélhetünk. Nagyon vigyázzunk itt az elhatárolás szempontjára: a használat szempontjából általánosak és speciálisak a segédkönyvek. Pl. a jogszabálygyűjtemények szakkiadványok, tartalmilag a jogtudományhoz tartozó kiadványról van szó, a használat szempontjából mégis általános, mert nincs az életnek olyan területe, ahol ne kellene ismerni a vonatkozó jogszabályokat; egy értelmező szótár illetékes tudománya a nyelvtudomány, de használata általános, tehát az értelmező szótárt is az általánosan használatos apparátushoz rendelhetjük. Ezzel szemben a növényhatározókat már csak egy meghatározott területen használjuk, ezért a speciális apparátushoz soroljuk azokat.

E két típus megint nem szembenálló kategóriát jelent. Fontos azonban a segédkönyvek használhatóságának körét lehetőleg pontosan meghatározni. Ez rendszerint különbözik az ismeretek azon körétől, amelyeknek regisztrálására a segédkönyv eredetileg vállalkozott, ugyanis a segédkönyvekre általánosíthatjuk az információk dokumentumokban való eloszlására vonatkozó tételeinket, amelyeket speciális esetben Bradford szóródási törvénye kapcsán megismertünk. Egy irodalmi bibliográfia pl. sohasem csak az irodalmi tájékoztatásban használható, egy növénytan bibliográfia sohasem csak a botanikában és így tovább. Szükséges példaként említjük, hogy Gombocz Endre növénytan bibliográfiájában mintegy 15-20 tételt találunk Jókai Mórról.

c/ Az ismereteket és dokumentumokat az apparátus mindig valamilyen elrendezésben tartalmazza. Ezek az elrendezések a következők lehetnek:

- Szemantikai alapozású valamely segédkönyv, ha az ismereteket a rájuk jellemző fogalmak magyarázatán keresztül rendezi. A szemantikai apparátushoz tartoznak a lexikonok, enciklopédiák, különböző szótárak stb.;

- tárgyi alapozású, ha az elrendezés a tárgyi összefüggéseket tükrözi. Általában szakrendi összeállítások tartoznak ide, szakrendi bibliográfiák, szakkatalógusok, kép-letgyűjtemények stb.;

- biográfiai alapozású, ha az ismereteket vagy dokumentumokat személyekhez kötve adják; ide tartoznak az életrajzi bibliográfiák, a szerzői betűrendet alkalmazó katalógusok stb.;

- kronológiai alapozású, ha adatait, egységeit időrendben rendezi. Ide tartoznak a kronológiák, időrendi bibliográfiák, de a történelmi térképek is, stb.;

- topográfiai alapozású, ha az elrendezés anyagának regionális, területi eloszlását tükrözi. Ide tartoznak a térképek, helységnévtárak, helyrendi bibliográfiák stb.

Ezen rendeződéseknek tulajdonságaira még többször vissza kell térnünk.

Jellegzetességei

2.3 A fentiekből nyilvánvaló, hogy a tájékoztató apparátus megsokszorozza önmagát. Ez helyes is, sőt, szükséges feltétele a tájékoztató munkának. Ez a megsokszorozás azt jelenti, hogy ugyanazt az információs anyagot más met-szetben, más rendeződésben, más dimenzióban megtalálhatjuk ugyanabban az apparátusban.

Az apparátus először úgy kétszerezi meg magát, hogy u-

gyanazt az információs anyagot tartalmazza először mint információt, másodszer tartalmaz ugyanezen információs anyagot rögzítő dokumentumok között eligazító segédletet is.

Megsokszorozza magát a továbbiakban úgy, hogy ugyanazon információs anyagot vagy dokumentumokat más elrendezésben adja. Tanulmányaink során látni fogjuk, hogy pl. ugyanazt a művet néha négy-öt bibliográfiában is megkereshetjük, vagy egy információt több helyen is megkereshetünk. Ez a megsokszorozódás nem felesleges, mert - mint a tájékoztató munkáról szóló fejezetben látni fogjuk - annak ellenére, hogy több helyen fordul elő a keresett információ, megkeresni mégis csak abban a segédkönyvben tudjuk, amelynek elrendezése azonos dimenzióju azzal, amely dimenzióban a kérdés a keresett információt elhelyezte. Ideális segédkönyvtárban éppen arra kell törekedni, hogy a tájékoztatásra vállalt szakterületet az apparátus többszörösen, más elrendezésben teljesen lefedje. A segédkönyvek szerkesztői az anyagnak ezt a többször átvilágítását úgy is elérhetik, hogy mutatókat szerkesztenek. Pl. egy szakrendszerben elhelyezett információs anyaghoz szerzői névmutatót, helymutatót, címmutatót stb. készítenek. Ezzel növelik a segédkönyv szisztematikusságát, következésképpen nő információs értéke is.

Az apparátusnak háromféle szempontból kapott tipizálása közül a b/ pont alatti felel meg leginkább annak, hogy a segédkönyvtár rendjét kialakítsa. A segédkönyveket tehát úgy a legcélszerűbb elhelyezni, hogy az általánosakból haladunk a specifikus felé.

A következő fejezetekben az apparátushoz tartozó egyes típusokról lesz szó részletesen.

3. BIBLIOGRÁFIÁK

Szóhasználat

3.1 Szóhasználatunkban a bibliográfiának több, világosan elkülöníthető jelentése van. Ezzel a szóval jelölnek elsősorban a humán orientációju tudományok területén egy ismeretágot, tehát szakismereteket neveznek így, de bibliográfiának nevezik a szaktudományi publikációk leggyakrabban jegyzékek formájában adott rendszerezéseit, végül módszert, kutatási módszert is értenek bibliográfián.

Az alábbiakban a bibliográfiát mint ismeretágot nem vizsgáljuk, részletesebben kitérünk a bibliográfiára, mint produktumra és érintjük a bibliográfia, mint módszer kérdéseit.

Bibliográfia mint produktum

3.2 Az eddigi meghatározások a bibliográfiáról, mint produktumról a legtöbb esetben azt a hibát követték el, hogy jegyzéknek, könyvjegyzéknek tekintették. E definíciók kétszer is a formalizmus hibájába estek, amennyiben kiindulópontjuk a dokumentum volt, holott a dokumentum csupán forma, az ismeretek tárgyi formája és nyilván a bibliográfiák elsődlegesen az ismeretek tárházai akartak lenni, nem a dokumentumokéi, továbbá a jegyzék kifejezés többnyire helyt-

2. sz. táblázat

A bibliográfiák típusai
(Alulról fölfelé olvasandó)

A felosztás alapja	A felosztás szempontjai		Tipusjegyek
BIBLIOGRÁFIÁK BIBLIOGRÁFIÁI	tartalmi		másodfoku
↑ BIBLIOGRÁFIÁK	FOR- MAI	külső forma	kartoték önálló rejtett
	FUNKCIÓ szerinti	oktatás kereskedelem népművelés kutatás, termelés	tudományos, guide-ok kereskedelmi, perspektivikus ajánló tudományos
	MÓDSZER szerinti	a feltárás módja	szemle, kalauz biobibl., személyi annotált regisztratív
		az elrendezés módja	helyrendi időrendi szakrendi tárgyszavas betűrendes
		a leírás módja	másodlagos elsődleges
	TARTALMI (gyűjtőkori körülhatárolás)	időben	kurrens retrospektív
		földrajzi szempontból	regionális (nemzeti, helyismereti) egyetemes
minőségi szempontból		szelektív teljes	
DOKUMENTUMOK	tárgyi forma		zenemű stb. cikk sajtó könyv
↑ ISMERETEK	tárgyi		szak általános

álló volt ugyan, de lényegtelen jellegzetességnek bizonyult, amelynek nincs helye a definícióban és korántsem rendszert vagy rendeződést jelent, amely fogalmat helyettesíteni akart. Számos bibliográfiai műfaj formájában sem jegyzék (bibliográfiai szemlék, kalauzok).

Azt mondhatjuk inkább, hogy a bibliográfia az ismeretek sűrített, speciális elrendeződése, amely egyrészt összefoglalja, esetleg szintetizálja az ismereteket, másrészt az új megismerés kiinduló alapjául szolgál.

A speciális és sűrített rendszer azt jelenti, hogy ez a rendeződés szimbólikus, hiszen meghatározott ismeretanyag helyett, azt jelképezve a bibliográfia rendszerének megfelelő helyén annak a dokumentumnak a leírása áll, amely az ismeretet tartalmazza. A bibliográfia csupán annak nyilatkozik meg, aki ért a nyelvén. Ez a szimbólikus jelleg azonnal megszűnik, ha a leírt dokumentumot megkeresve, az adott helyre az ismeretanyagot tesszük. A bibliográfiák használata tulajdonképpen azt jelenti, hogy segítségével az információkra megyünk vissza. Azzal, hogy az információ rögzítés így történik, a bibliográfia meg tudja oldani azt a feladatát, hogy sokkal hatalmasabb ismeretanyagot képes rendezni, mint bármilyen terjedelmű összefoglaló munka, kézikönyv. A szimbolizmus különböző mélységű lehet aszerint, hogy a bibliográfia tételeit magyarázattal, annotációval ellátja-e vagy sem. Erről azonban később.

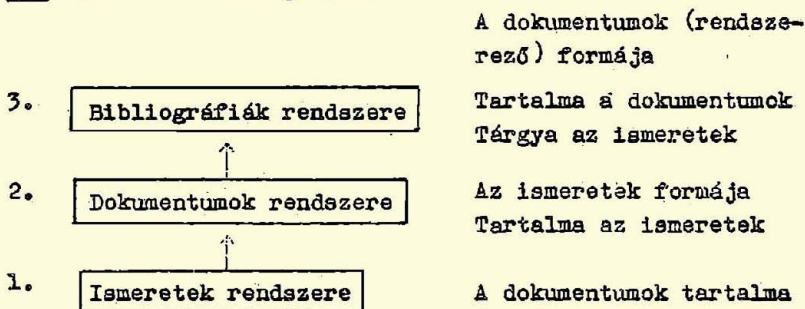
Rendszere

3.21 A differenciált igények és ismeretanyag a bibliográfiák roppant változatos típusait teremtették meg. E típusok rendszerezése során szintén az ismeretanyagból szükséges kiindulni, hiszen végső fokon - nem lehet elégszer hangsúlyozni - a bibliográfia ismereteket rendszerez. Csak-hogy - ez is nyilvánvaló - az ismeretanyag nem közvetlenül

kerül a bibliográfiákba, hanem csak a dokumentumokon keresztül. Így a már ismertetett hármaskör alakul ki tárgyalásunk, rendszerezésünk nyomán: a fokozatok kiinduló pontja az ismeretek rendszere, a második fokozat az ismereteket rögzítő, arra ráépülő, azokat lefedő dokumentumok rendszere, a harmadik fokozat a bibliográfiák rendszere, amely a dokumentumokat rögzíti, arra épül, azokat lefedti.

Az ismeretanyag a dokumentumok tartalma. A dokumentumok az ismeretanyaghoz viszonyítva forma, a tudásanyag tárgyi formája, a bibliográfiákhoz viszonyítva azonban tartalom, hiszen a bibliográfiák dokumentumokat rendszereznek.

A bibliográfiák a dokumentumokhoz viszonyítva forma, a dokumentumok rendszerező formája, a dokumentumok a bibliográfiák tartalma, az ismeretanyag pedig a bibliográfiák tárgya. Sémában összefoglalva:

Az a tény, hogy az egyes fokozatokat egyszer tartalomként, másszor formaként kezeljük, csupán annak a filozófiai igazságnak az érvényesítését jelenti, hogy a tartalom és forma nem abszolút kategóriák, hanem más és más relációban valamely dolog, jelenség, tartalomként is, formaként is kezelhető a korrelációs adottságoktól függően.

E hármaskör tulajdonképpen folytatható még a másodfokú bibliográfiákkal, amelyek a bibliográfiák leírását tartalmazzák, az ismereteket pedig negyedfokon.

A fenti három, illetve négy fokozat a bibliográfiák rendezésének felosztási alapját adja.

Ismeretek szerint

3.211 Aszerint, hogy milyen ismereteket rögzítenek, tehát az első fokozat alapján kapjuk az általános és szakbibliográfiák kategóriáját.

Az általános és szakbibliográfiák elkülönítésénél tehát az ismeretek alapján kapunk két rendeződést. A rendeződés szempontja az, hogy tekintettel van-e a bibliográfia az általa regisztrált dokumentumok tartalmi hovatartozására, vagy nincs tekintettel. Ha nincs tekintettel, általános bibliográfiákról, ellenkező esetben szakbibliográfiákról beszélünk. Tekintettel vagyunk a dokumentumok tartalmi hovatartozására, ha pl. a biológiai információkat rögzítő dokumentumokat, vagy csak a történelmi információkat rögzítő dokumentumokat vesszük fel a bibliográfiába. Ilyenkor biológiai, történelmi stb. szakbibliográfiákról beszélünk. Nem vagyunk tekintettel a dokumentumok tartalmi hovatartozására, ha a dokumentumok nem a tartalmuk, hanem valamely más tulajdonságuk alapján kerülnek a bibliográfiába, pl. csak valamilyen nyelvű szakirodalmat regisztrálunk, vagy értékes könyveket vesszünk fel stb.

A szakbibliográfiákat tudományonként oszthatjuk tovább, matematikai, fizikai, kémiai stb. szakbibliográfiákra. Az általános bibliográfiákat egyetemes általános, nemzeti általános típusokra bontjuk egyrészt, másrészt sok típust kapunk azon nem-tartalmi tulajdonságok alapján, amelyek eldöntik, a bibliográfiába bekerülnek-e a dokumentumok, vagy sem. Így kapjuk az önyomatványbibliográfiákat, bibliofil-bibliográfiákat stb.

A dokumentumok szerint

3.212 A dokumentumok rendszerének szempontjából is kapunk bibliográfiai típusokat. Ez a következőképpen történik. Ha a bibliográfia kifejezetten csak valamilyen dokumentumtípust regisztrál, akkor a típust a dokumentumról nevezzük el. Így különülnek el a sajtóbibliográfiák, amelyeknek egysége periodikus kiadvány, a repertóriumok, amelyeknek egysége periodikákban megjelent cikk, a filmográfiák, amelyek filmeket regisztrálnak, a térképbibliográfiák stb.

Ha a bibliográfiának nem szempontja, hogy a dokumentumok milyen tipushoz tartoznak, akkor felesleges bibliográfiai műfajokat megkülönböztetnünk. Pl. ha egy szakbibliográfia könyveket, cikkeket, a tudományra vonatkozó térképeket is felvesz, akkor felesleges azt mondani, hogy térkép- és cikk-, stb. bibliográfiáról van szó. Ilyenkor egyszerűen nem tipizáljuk e szempontból a bibliográfiákat, tehát csak akkor, ha a bibliográfia kifejezetten valamely dokumentumtípust regisztrál.

A bibliográfia tulajdonságai szerint

3.213 Ismeretek-dokumentumok-bibliográfiák egymásraépülő három fokozatában az első két fokozat szerint már kaptunk néhány bibliográfia-típust. A továbbiakban a harmadik fokozat, a bibliográfiák tulajdonságai szerint osztjuk fel a bibliográfiákat. A felosztás a következő négy szempont alapján történik:

a bibliográfiák

1. tartalma,
2. módszere,
3. funkciója,
4. formája.

A bibliográfia tartalma szerint

3.213.1 Azt mondtuk, a bibliográfiák tartalma a dokumentumok. Mivel itt a dokumentumok nem általában mint az ismeretanyag formája szerepelnek, hanem a dokumentumok konkrétan meghatározható köre szerepel, amelyek belekerültek a bibliográfiába, a tartalmi felosztás a bibliográfiák gyűjtőkörének valamilyen körülhatárolását veszi figyelembe. Azaz a bibliográfia tartalma egyenlő a gyűjtőkörébe tartozó és már regisztrált dokumentumok összességével, s a tartalmi felosztást olyan szempontból végezhetjük, amilyen szempontból a gyűjtőkört körülhatároltuk. A gyűjtőkörnek három olyan fő körülhatárolása lehetséges, amelyek alapján bibliográfiai típusokat különböztetünk meg, s ez a minőségi, földrajzi (regionális) és az időben történő körülhatárolás.

3.213.11 A gyűjtőkör minőségi szempontból való kialakítását a dokumentumok válogatással történő értékelése jelenti. Ha a válogatás nem történik meg, teljes bibliográfiáról beszélünk. A teljességet mindig viszonylagosan kell értelmeznünk, tulajdonképpen abszolút teljes bibliográfia nincs, helyesebb teljességre törekvő bibliográfiákról beszélni.

Ha a dokumentumok között válogatunk, szelektív bibliográfiákról beszélünk. A szelekció sokféle szempontból történhet: a művek színvonala szerint, politikai szempontból, népgazdasági értekből, bizonyos dokumentumtípusok kirekesztésével stb. Szelektív bibliográfiáról akkor illik beszélni, ha a teljes anyagból történt a válogatás. Ezért nincs értelme pl. ajánló bibliográfiák esetében (1. e műfajt később) szelekcióról beszélni.

3.213.12 A gyűjtőkört földrajzi szempontból is körülhatárolhatjuk, azaz a bibliográfia ilyenkor valamely területen megjelent, vagy e területre vonatkozó dokumentumokat vesz fel. Ha a földrajzi körülhatárolás nem történik meg, akkor tulajdonképpen az egész világ dokumentumanyagából állítjuk

össze a bibliográfiákat. Ha e területi szempontot figyelembe vesszük, megkapjuk a nemzeti bibliográfiákat, amelyeknél a terület éppen egy ország, a helyismereti bibliográfiákat, amelyeknél a terület kisebb, mint egy ország, és lehet egy országrész, közigazgatási vagy tájegység, egy város, község stb. A területi körülhatárolást figyelembevevő bibliográfiákat együttesen regionális bibliográfiáknak nevezzük. Legfontosabbak ezek közül a nemzeti bibliográfiák.

Eddig a nemzeti bibliográfiákat az általános bibliográfiák közé sorolták. Ez igaz is lehet azzal a megjegyzéssel, hogy kezelhető szakbibliográfiaként is. Az RMK például általános bibliográfia, de felfogható a magyarság szakbibliográfiájának is, mint - analógiaként - a Széchényi Könyvtár általános gyűjtőkörű könyvtár, de felfogható hungarica szakkönyvtárnak is. Másrészt kimondott szakbibliográfiák is tarthatnak ide, a nemzeti szakbibliográfiák, ezért meglehetősen változó, ellentmondó volt a nemzeti bibliográfiák helyének kijelölése a bibliográfiák között. A problémát Bóday Pál oldotta meg (1), aki a nemzeti bibliográfiákat nem műfajként kezelte, hanem rendszernek fogta fel, amelybe tartozhatnak nemzeti általános, szak-, kereskedelmi-, ajánló- stb. bibliográfiák egyaránt. Mivel Bóday nem vizsgálta meg e kérdést a bibliográfiák egészének szempontjából, elkerülte figyelmét, hogy a nemzeti bibliográfiák szerkesztésének alapvető szempontja a regionális szempont (más szempontok pl. nyelvi, személyi stb. erre visszavezethetők), a gyűjtőköri körülhatárolások minőségi és kronológikus aspektusaival együtt a gyűjtőkör alapján tartalmi felosztást tesz lehetővé.

3.213.13 A gyűjtőkör időbeli elhatárolásának szempontjából retrospektív és kurrens bibliográfiákat különböztetünk meg. Kurrensnek nevezünk egy bibliográfiát, ha rövid időszak anyagát (ez lehet egy hét, egy hónap, vagy egy-két év) regisztrálja és folyamatosan jelenik meg. A kurrens bibliográfia tehát periodikus kiadványtípus. Retrospektív egy bibliográfia, ha nagyobb időszak anyagát regisztrálja, s megjelenésében nincs periodikusság. Az itt említett nagyobb időszak több év, évtized, sőt több évszázad is lehet. A nagy időszak rendszerint azt jelenti, hogy ez alatt az időtartam alatt megjelent dokumentumokat regisztrál a bibliográfia. Bizonyos

---

(1) Külföldi nemzeti bibliográfiák. Bp. KMK soksz. 1962.

esetekben az időszak másként jön létre: valamely jelenség, dolog egy időszakra vonatkozó szakirodalmat gyűjt a retrospektív bibliográfia, függetlenül a dokumentumok keletkezésének időpontjától. Az utóbbi esetben a bibliográfia tárgy-időszakáról beszélünk. Pl. ha azt mondjuk, hogy "a 19. századi magyar történettudományi irodalom", akkor a bibliográfia időszaka a 19. század. "A 19. század magyar történelmére vonatkozó szakirodalom" esetén azt mondjuk: a bibliográfia tárgyidőszaka a 19. század, s ebben az esetben a 20. századi irodalom is szerepel a bibliográfiában. Retrospektív bibliográfiáknál mindig vigyázzunk tehát, hogy a nagy időszakot hogyan értelmezik a szerkesztők, mert ennek elmulasztása nagyon sok zavart okozhat. Előfordult, hogy nagy időszak anyagát tartalmazó retrospektív bibliográfiák csatlakoznak egymáshoz, egymás folytatói. Ilyenkor retrospektív ciklusokról beszélünk. A későbbiekben számos ciklusos retrospektív sorozatot fogunk látni.

A kurrens bibliográfiák heti, két heti, havi füzetekben fáradságos egy-egy művet megtalálni, mert ehhez sok füzetet kell átlapozni. Ezen az ún. kumulációkkal segítenek. A kumuláció a kurrens bibliográfiák anyagát, a kurrens bibliográfia megjelenési periódusánál nagyobb időközben össze-síti. Ezek esetenként eltérhetnek a kurrens bibliográfia anyagától, ha válogatva összesítenek, vagy ha a kumuláció anyaga bővebb. Ha a kumuláció időszaka elég nagy, retrospektív bibliográfiának is tekinthetjük.

Helytelen a retrospektív és kurrens típuspárt úgy szétválasztani, hogy napjaink szakirodalmát regisztráló bibliográfiák kurrensnek, régi időszak anyagát tartalmazók pedig retrospektívek. A retrospektív-kurrens szétválasztás független a bibliográfiák megjelenésének időpontjától.

A kurrens és retrospektív bibliográfiák különválasztását időbeliségük alapján végeztük. Köztük egyéb különbségek is vannak, ilyen a periodikusság, vagy a problémák iránti

érzékenységük stb. Mivel leglényegesebb eltérésük mégis az időszak szerinti gyűjtőköri elhatárolásukban jelentkezik, e típusokat itt tárgyaltuk.

A bibliográfia módszere szerint

3.213.2 Ebben a részben a bibliográfiákat módszereik szerint tipizáljuk. E módszerek vonatkozhatnak

1. a dokumentumok leírásának módjára,
2. a dokumentumok elrendezésének módjára,
3. a feltárás módjára.

3.213.21 A dokumentumok leírását elsődlegesnek mondjuk, ha az autopszián alapul, azaz, ha a leírás a dokumentumok kézbevitelével történik, tehát ha a leírásban szereplő adatokat magáról a dokumentumról vesszük. Ha egy bibliográfiában szereplő dokumentumok leírása az autopszián alapszik, akkor a bibliográfiát elsődleges, primer bibliográfiának nevezzük. Ha a dokumentumokról készült leírás nem elsődleges, azaz, ha az adatokat nem magáról a dokumentumokról vesszük, hanem más forrás, bibliográfiák, jegyzékek, katalógusok stb. felhasználásával, a leírást másodlagosnak nevezzük. A másodlagos leírásokat tartalmazó bibliográfiákat másodlagos, szekundér bibliográfiáknak nevezzük.

A bibliográfiák zöme elsődleges is és másodlagos is, illetve zömmel másodlagos. E megkülönböztetést azért szükséges mégis megtennünk, mert néhány bibliográfiatípusnál alapvető követelmény az elsődlegesség. Kötelezően primer bibliográfiáknak kell lenniük a nemzeti általános bibliográfiáknak, az önyomtatóvány-bibliográfiáknak, bibliofil-bibliográfiáknak, az egyedi dokumentumok regisztrálására vállalkozó bibliográfiáknak, illetve minden olyan bibliográfiának, amelyet a későbbiek során más bibliográfiák összeállításánál forrásnak használhatnak.

Az elrendezés módja szerint

3.213.22 Az összegyűjtött dokumentumanyag leírásait a bibliográfiák mindig valamilyen elrendeződésben tartalmazzák. Ez az elrendeződés attól függ, hogy a bibliográfia milyen összefüggésekre akarja felhívni a figyelmet, milyen átvilágításban, metszetben akarja anyagát bemutatni. Az elrendezések a következők lehetnek:

személyi szempontu	- szerzői betűrendet eredményez	
tárgyi összefüggéseket tükröző	- tárgyszavas vagy szakrendi	} elrendezést eredményez
történeti szempontu	- időrendet eredményez	
földrajzi, topográfiai	- helyrendet eredményez	

Ezek szerint különböztetjük meg a betűrendes, tárgyszavas, szakrendi, kronológikus és helyrendi bibliográfiákat.

A tárgyszó olyan fogalom, amely valamely dokumentum (vagy dokumentumok) tartalmára jellemző. Ilyen tárgyszó lehet pl. a "romantika" fogalom, vagy "motorok", vagy "cukor" stb. Ezen tárgyszavak után azokat a műveket osztjuk be, amelyek a romantikával, a motorokkal, a cukorral stb. foglalkoznak. A tárgyszavas bibliográfiák olyanok, hogy ilyen tárgyszavak betűrendjébe rendezik anyagukat. Tárgyszó lehet személynév, országnév is, s ekkor a személyre, országra vonatkozó művek kerülnek utána. (Nem a szerző művei!) Tárgyszó lehet összetett fogalom is, pl. "magyar irodalom", "legyei irodalom", "robbanó motorok". A tárgyszavak aszerint lehetnek tetzés szerint szűk vagy tág fogalmak, hogy mennyi a rendelkezésre álló anyag és milyen bontásban akarjuk a dokumentumokat rendezni.

A többi elrendeződést (betűrendes, szakrendi stb.) nem nehéz elképzelnünk.

A betűrendes és tárgyszavas elrendezés anyagának nagyobb összefüggéseit nem tükrözi, hiszen a szerzői és tárgyszavas betűrend a természetes összefüggéseket széttördeli. Előnyük, hogy nagyon könnyen kezelhetők.

A szakrendi összeállítások a természetes összefüggéseken alapulnak, ezért a szakirodalom és ezen keresztül az információs anyag számos rejtett tulajdonságát képes feltárni. Pl. hol vannak a kutatásban lemaradások, mit mennyire tudunk, képesek az ismeretanyag bizonyos összefoglalására, esetenként szintetizálására alkalmasak. Az időrend anyagának történeti fejlődését mutatja be, érzékeny a változásokra. A helyrend mindig a regionális eloszlást, a különbségek regionális mikéntjét érzékelteti.

A fenti rendeződések közül azt, amelynek alapján a bibliográfia anyagát elsődlegesen rendezzi, fő rendező elvnek mondjuk. Az ezen belül alkalmazott rendeződés szempontját második rendező elvnek nevezzük, s így beszélhetünk harmadik stb. rendező elvről is. Ha pl. egy bibliográfia anyagát időrendbe sorolja, a fő rendező elve a kronológia. De az azonos évben megjelent dokumentumokat az időrenden belül ismét csoportosítani kell, betűrendben, a megjelenés helye szerint stb. Ekkor a betűrend, helyrend a bibliográfia második rendező elve lesz.

A nagy fáradsággal összegyűjtött bibliográfiai anyag akkor igazán használható, ha ezt az anyagot több szempontból is átvilágítjuk. Ha pl. egy időrendi bibliográfiában adott szerző művét akarnánk megkeresni, az egész bibliográfiát végig kellene lapozni, ha nem tudnánk a megjelenés évszámát. A több szempontu átvilágítás, rendezés segítségével ezt elkerülhetjük. A több szempontból való rendezés nem jelenti az egész anyagnak ismételt átrendezését, elégséges, ha mutatók készítésével érjük ezt el. A bibliográfiák használhatósága nagymértékben a mutatók rendszerén múlik. A mutatóknak mindig más szempontunak kell lennie, mint az anyag fő

rendező elvénk. Nincs értelme betűrendes bibliográfiához névmutatót, helyrendi bibliográfiához helyrajzi mutatót készíteni stb. Szakrendnél viszont nem mindig felesleges a tárgymutató. A leggyakrabban alkalmazott mutatók mellett (név, tárgy, hely, időrendi, cím stb.) egészen speciális mutatókat is készíthetünk az anyag kívánalmai szerint. Így találkozni fognak képletmutatóval, közetmutatóval, növénymutatóval stb. is.

Több bibliográfiához, vagy kurrens bibliográfiák több füzetéhez, kötetéhez készített közös mutatót összesített mutatónak nevezzük.

A feltárás módja szerint

3.213.23 Fentebb említettük a bibliográfiák szimbolikus jellegét. A feltárás mélysége szerint e szimbolikus jelleg bizonyos fokig feloldható. Ha a bibliográfia csak a dokumentumok leírásait tartalmazza, regisztrativ vagy címbibliográfiáról beszélünk, s ekkor teljes a bibliográfia szimbolizmusa. Ha a dokumentumok leírása után a dokumentumról vagy annak tartalmáról rövid ismertetést találunk, ezeket magyarázatos vagy annotált bibliográfiáknak nevezzük, magát a cím után talált szöveget annotációnak hívjuk.

Nem beszélünk annotált bibliográfiáról, ha a tételek egy része után egy-két szavas megjegyzéseket találunk, pl. "kritikával olvasandó", vagy "folytatása várható" stb. E szórványos megjegyzések még nem jelentik azt, hogy magyarázatos bibliográfiáról van szó. Viszont magyarázatos bibliográfiának tekintjük azt az összeállítást, amely pl. az egyes fejezetek elején összefoglaló értékelést ad a szakirodalomról, majd a szakirodalmat annotációk nélkül adja.

Ha a magyarázó szöveg igényt tart arra, hogy a dokumentum tartalmát ismertesse, referátumról beszélünk. Bibliográfiák esetén elég ritkán találkozunk ezzel. (A referá-

tum itteni jelentése nem azonos azzal, amit a dokumentumtipusoknál mondtunk. A referátum szónak két különböző jelentéséről van szó.)

Ha az ismertetés nem a művekre, hanem azok szerzőire vonatkozik, biobibliográfiának nevezzük az összeállítást. A biobibliográfiák tartalmazzák a szerzők adathű életrajzát, a szerzők műveit és a róluk szóló szakirodalmat is.

Ha a bibliográfia egyetlen író, tudós műveit és a róla szóló szakirodalmat tartalmazza, személyi bibliográfiának nevezzük. A személyi bibliográfiák egy nagy biobibliográfia részeként foghatók fel.

Előfordul, hogy a bibliográfiában annyira a dokumentumok ismertetésére, értékelésére tevődik a hangsúly, hogy a bibliográfiák tételes elrendezése zavarná az annotációk, referátumok egységes menetét. Ilyenkor elhagyják a tételes elrendezést, a dokumentumok leírásait beágyazzák az ismertető, kritikai szöveg összefüggő egészébe. Ugy kell elképzelnünk ezt, hogy van egy összefüggő szöveg, amely a szakirodalomról szól, s e szöveg közben történik az egyes könyvek, cikkek stb. adatainak a közlése is. Tulajdonképpen egy tanulmányt kapunk így a szakirodalomról, a tárgyaló irodalom adatainak közlésével együtt. Ezt a műfajt bibliográfiai szemlének nevezzük. E szemlék feltárása a legmélyebb, s ilyenkor a bibliográfia szimbolizmusát meg is szüntettük. A szemle a bibliográfiák modern, igen hasznos, fontos műfaja, folyóiratokban gyakran találkozunk ezekkel, s tulajdonképpen mindent adnak, amit egy jó bibliográfiától elvárunk: szelkeciót, alapos ismertetést, kritikát, nagy összefüggésekben való tárgyalásmódot. Természetesen a szemléket mindig egy ismeretág szakirodalmáról adjuk, általában a szakirodalomról írni nem lehet.

A bibliográfiai szemlékkel rokon műfaj a bibliográfiai kalauz, vagy elterjedt angol nevén a guide. A guide-ok is az összefüggő magyarázó, kritikai szöveg közben közlik a szak-

irodalom bibliográfiai adatait, legtöbbször azonban nem elégednek meg a szakirodalom ilyen mély ismertetésével és elemzésével, hanem bevezetést adnak magának a szaktudománynak a problémakörébe, ismertetik a kutatások jelenlegi állását, a kutatásra érdemes témákat, a kutatás módszereit, a kutatás intézményeit, könyvtárait, azok szolgáltatásait, egy-egy probléma, kérdés kidolgozásával a gyakorlatban mutatják be, hogyan kell egy témát megoldani stb. Minden együtt található ebben, ami egy kezdő kutatót, egyetemi hallgatót érdekel, vagy az olyan tudóst, aki egy számára kevésbé ismert téma kidolgozásához fog hozzá. Természetesen a kalauzok nem tartalmazzák kötelezően mindezt, de alapfelfogásuk, hogy mind-annak együtt kell lennie egy kalauzban, ami a szakirodalom használatához még kell. A kalauz mindig csak egy szakterület ismertetésére vállalkozhat, tehát szakbibliográfia, s mindig szelektív, a válogatottan legjobb szakirodalmat ismerteti. E műfajt nálunk Kosáry Domokos Bevezetés... c. történeti bibliográfiáján tanulmányozhatjuk legjobban. (Kosáry kalauza csak a szakirodalom alapos ismertetésére és a történeti források értékelésére vállalkozott.)

A szemlék, kalauzok a bibliográfiát rokonítják a monográfiákkal, összefoglaló művekkel is. Néha nem is tudjuk a kettőt elválasztani. Max Wehrli nálunk is megjelent Általános irodalomtudománya pl. egyaránt lehet monográfia az európai irodalomtudománynak 1945 utáni utjáról, s egy nagyarányú bibliográfiai szemle, kalauz is.

E műfajoknál láthatjuk, mennyire tévutra tévedtek azok, akik a bibliográfiákat írásművek rendszerező jegyzékének tekintik.

A bibliográfia funkciója szerint

3.213.3 A bibliográfiák funkciójuk, rendeltetésük, céljuk szerint is műfajokra tagozódnak. E felosztás alapja

az, hogy a társadalmi élet melyik szférájában milyen célből szándékoznak a bibliográfiát használni. Természetesen arról van szó, hogy a felhasználás területei és szempontjai közül melyiket veszik figyelembe a bibliográfiák szerkesztésénél, de ez nem jelenti azt, hogy más területeken a bibliográfia nem használható.

A legtöbb bibliográfia a tudományos élet és a termelő munka gyakorlatának, szakirodalmi igényeinek kielégítését szolgálja. Azzal a céllal készül, hogy az itt fellépő szükségleteket kielégítse. Ezeket tudományos bibliográfiáknak nevezhetjük, s mivel a bibliográfiák zöme ilyen, nem szoktuk külön elnevezni e típust. Funkciójuk szerint tehát csak akkor tipizáljuk a bibliográfiákat, ha ettől eltérő szerepet töltenek be, s ezek a más funkciók a következők:

A bibliográfiák következő felhasználási területe az oktatás. Az oktatás nagyjából azonos követelményeket szab a bibliográfiákkal szemben, mint a tudományos élet, tehát egy kategóriába vonhatók. A kalauzok azonban fokozottabban tekintettel vannak az oktatásra, ezért a guide-ok elkülöníthetők az oktatás funkciója szerint. Természetesen itt felsőszintű oktatásra gondolunk.

Művelődési funkciójú bibliográfiák népes csoportját ajánló bibliográfiáknak nevezzük. E népművelési funkció hármas rendeltetést jelent: az ajánló bibliográfiák célja az ideológiai-politikai nevelés, az általános műveltség emelése és esetenként a szakmai műveltség emelése - alap, vagy legfeljebb középszinten.

A kereskedelmi propagandát szolgáló bibliográfiák típusát a kereskedelmi bibliográfiák alkotják. Alaposan meg kell azonban vizsgálni, hogy kereskedelmi célzatu összeállításokat bibliográfiának tekinthetünk-e. Kiadói jegyzékék, prospektusok, kereskedő cégek könyvanyagát ismertető lajstromok nem bibliográfiák. A döntő szempont az, hogy egy vállalat, egy cég tevékenységétől függetlenül készül-e az összeállítás.

Ha igen, akkor tekinthetjük bibliográfiának. Például egy bibliofil-bibliográfia, értékes könyvekről készült összeállítás lehet bibliográfia. A megjelenendő könyvekről készült kereskedelmi bibliográfiákat perspektivikus bibliográfiáknak nevezzük.

A bibliográfia formája szerint

3.213.4 A bibliográfiákat megjelenési formájuk külső formája szerint tipizálhatjuk.

Ha a bibliográfia önálló mű, könyv, füzet, önálló bibliográfiának nevezzük.

Ha a bibliográfia más - nem bibliográfiai - mű tartozéka, rejtett bibliográfiának nevezzük. A rejtett bibliográfiák monográfiák, összefoglaló művek, tanulmányok fejezetei végén, vagy függelékeként szoktak megjelenni. Rendszerint kisebb terjedelműek, de jelentőségük nem csekély, mert többnyire speciális kérdések, részletkérdések szakirodalmát, irodalmi forrásanyagát adják a témát alaposan ismerő szerző, tudós személyi válogatásában. Egy-egy könyvtár, ha rejtett bibliográfiáit megfelelően nyilvántartja, több ezer témáról készült szakirodalmi összeállítást tart számon, s ha egy-egy rejtett bibliográfia esetleg nem is jelentős, összegezésükben nagyon számottevők lehetnek. Az is előfordul, hogy összefoglaló művek, szintézisek törekednek a szakirodalom összegyűjtésére is, s néha ezek a rejtett bibliográfiák pótolhatják a szaktudomány önálló retrospektív bibliográfiáját is. Pl. a magyar irodalomtörténet tanulmányozásának legjobb válogatása mindmáig a Pintér Jenő egyébként vitatott értékű nagy összefoglaló irodalomtörténetének rejtett bibliográfiája.

A külső forma szerint lehet beszélni cédula-, vagy karotékbibliográfiáról is, ha az anyagot cédulákon tárolják.

Másodfoku bibliográfia

3.214 Ezzel áttekintettük a bibliográfiák fő típusait. Ne felejtsük el, a felosztás alapját az ismeretek, a dokumentumok és bibliográfiák három egymásra épülő lépcsőfoka adta. Ha igazságosak akarunk lenni, akkor ezt egy negyedik fokozattal ki kellene egészítenünk. Ugyanis megszületett már a segédkönyveknek olyan típusa, amely a bibliográfiák leírásait tartalmazza, tehát a bibliográfiák bibliográfiája. A négyes fokozat:

A bibliográfiák bibliográfiáit másodfoku bibliográfiáknak nevezünk. Másodfoku bibliográfiák tehát azok, amelyeknek egységei bibliográfiák. Az összes többi bibliográfiát elsőd fokunak nevezünk. Elsőd fokunak tekintünk egy bibliográfiát akkor is, ha a szakirodalom regisztrálása mellett felveszi egyik fejezetében a tárgyköréhez tartozó bibliográfiákat is, sőt szinte minden elsőd fokú bibliográfiában találunk olyan tételeket is, amelyek bibliográfiák. Viszont másod fokunak tekintünk olyan bibliográfiákat, amelyekben a tételek zöme esetleg rejtett, a többi önálló bibliográfia.

Vigyázzunk, ne tévesszük össze az elsődleges, másodlagos és az elsőd fokú és másod fokú bibliográfiákat.

A felosztásról

3.215 A leggyakoribb bibliográfiatípusokat tárgyalási menetünk szerint egy táblázaton tekintjük át (2. sz. táblázat). Helyes, ha az egész 322. fejezetet úgy olvassuk, hogy közben nézzük a táblázatot.

A tipizálásnál arra kell vigyáznunk, hogy egy bibliográfiára egyszerre sok típusjegy jellemző. Minden bibliográfiát minden szempontból lehet tipizálni. A Magyar Folyóiratok Repertórium a pl. általános nemzeti repertórium, szelektív, kurrens, elsődleges, szakrendi, regisztratív, önálló és elsőfoku bibliográfia. Vagy I. Tóth Zoltán szerkesztésében megjelent történettudományi bibliográfiánk: önálló, tudományos, zömmel másodlagos, szakrendi, teljes, retrospektív nemzeti szakbibliográfia, amely egyuttal cimbibliográfia, a dokumentumokat illetően mind a forrásokat, mind a szakirodalmat regisztrálja.

Legtöbbször bizonyos típusjegyek feltételezik egymást. Pl. az egyetemes bibliográfiák mindig szelektívek is egyuttal (a világ dokumentumanyagát teljességben nem is lehet összegyűjteni), az ajánló bibliográfiák nem lehetnek regisztratívok stb.

Előfordul, hogy a bibliográfia szerkesztése során nem veszik figyelembe egyszerre mindazokat a szempontokat, amelyeket mi a rendszerezésnél felhasználtunk, azaz valamilyen szempontból a bibliográfia nem tipizálható. Ez legtöbbször a primér-szekundér típuspárokkal fordul elő. Nem tudjuk megállapítani, de nem is fontos megállapítani a legtöbb bibliográfiáról, hogy elsődleges-e vagy másodlagos. E tipizálás csak néhány bibliográfiánál szükséges. Ugyanigy nem mindig szükséges regisztrált dokumentumtípusok szerint tipizálnunk.

Az itt kapott típusok természetesen tovább bonthatók még. Az egyes bibliográfiák egyéni arculatát a bibliográfiák konkrét tárgyalásakor mindig megadjuk.

Az alábbiakban külön tárgyalunk meg három bibliográfia-típust, a szak-, nemzeti- és ajánló bibliográfiákat, azért, mert ezekkel lesz a továbbiakban legtöbb dolgunk. E bibliográfia-típusok módszertanára, tulajdonságaira helyezzük a hangsúlyt.

A szakbibliográfia

3.22 Egész fejezetünkben felhasználjuk Kóhalmi Béla elemzéseit a szakbibliográfiákról (1), ezért a továbbiakban külön nem hivatkozunk rá.

A szakbibliográfiának mindig adott ismeretanyagból kell kiindulnia. A feltárássra kijelölt ismeretágot, tudományt komplexen kell értelmeznie, a kapcsolatokat, határterületek anyagát is figyelembe kell vennie.

Mivel az egyes tudományok sajátosságai mások és mások, a szakbibliográfia pedig ezen ismeretanyag szolgálatában áll, a különböző tudományokról készült szakbibliográfiáknak módszertana is különböző, nem lehet a szakbibliográfiák elméletét egységesen kidolgozni. Leglényegesebb követelmény az, hogy a legmesszebbmenőkig igazodnia kell tudományához. Ebből következik az is, hogy szakbibliográfiát jól csak a szaktudományban jártas szakember készíthet, akinek bibliográfiai iskolázottsága is van, vagy pedig együttműködik bibliográfus szakemberrel.

A szakbibliográfia nem lehet tekintettel sem az anyaggyűjtés során, sem az anyag elrendezése során formai szempontokra, pl. a dokumentumok típusaira. Pl. csak könyveket regisztráló szakbibliográfia a legtöbb esetben kudarcra van ítélve, hiszen a tudomány jelentéktelenebb és avultabb irodalmát regisztrálná csupán. Az elrendezésnél sem célszerű könyvek, cikkek stb. rendeződést alkalmazni. Esetenként dokumentumok műfajait elkülöníthetjük, - műfajt, tehát tartal-

(1) I.m. 3-11. p.

mi megkülönböztetést itt is alkalmazhatunk - pl. szabványokat, szabadalmakat, térképeket stb.

A jó szakbibliográfia szükségképpen szelektív, hiszen szakembereknek szól, s bosszantó lenne másodrangú, értéktelenebb anyaggal agyonzsufolni a bibliográfiát. A teljességre törekvés esetén az értékes anyag elvész a szakirodalom egészének özönében. Mivel a tudományok nem egyes népek, nemzetek privilégiumai, a tudomány nemzetközi, a szakbibliográfiáknak is nemzetközinek kell lenniük. Ha pl. egy fizikai probléma, egy kísérlet eredménye érdekli a szakembert, akkor teljesen mindegy, hogy ezt az eredményt japán, orosz, belga vagy magyar tudós érte el, a lényeg az ismereten van. Jó szakbibliográfia tehát egyetemes.

A szakbibliográfiák szerkezetéről általában nem mondhatunk sokat, leggyakoribb azonban a tárgyi alapokon nyugvó ad hoc, szakrend vagy tárgyszavas elrendezés.

Szakbibliográfiánál fokozottabban szükség van a mutatók sokrétű kiépítésére, hogy az anyag sok szempontból kiaknázható legyen.

A szakbibliográfiák számos típusra oszlanak.

Retrospektív szakbibliográfia - a nagyobb időszak miatt - nem mellőzheti a történeti szempontokat.

Vannak kifejezetten történeti alapozású retrospektív szakbibliográfiák. Ezek a történeti alapozás két alapvető lehetősége között választhatnak, a szempont lehet

- 1/ a tudomány története
- 2/ a tudomány tárgyának története.

1/ A tudománytörténeti alapozás ismét kétféle:

- a/ tudósok élete és műveik történetén keresztül,
- b/ a tudományos problémák történetének tükrében tárgyalható valamely tudomány története.

2/ A tudomány tárgyának története nem minden tudomány-nál jöhet szóba. A biológia, geológia, gazdaságtan stb. tárgyának is van története: az élővilág kialakulása, fejlődése, a Föld keletkezése, fejlődése, a gazdálkodás története stb. Ez nem azonos a tudomány történetével, pl. a biológiai ismeretek, a geológiai ismeretek, a gazdasági ismeretek történetével. Egy geológiai bibliográfia pl. ilyen alapozású, ha anyagát a földtörténeti korok szerint rendezi: a földtörténeti őskorra, ókorra, középkorra stb. vonatkozó szakirodalmat elválasztja egymástól. (Ilyen pl. Vadász Elemér később tárgyalandó geológiai rejtett bibliográfiája.)

Amit itt elmondottunk a szakbibliográfiákról, sok tekintetben ellentmond annak, amit az un. nemzeti szakbibliográfiáknál tapasztalhatunk. A nemzeti szakbibliográfia problematikus műfaj, ugyanis a tudományok egyetemessége ellenére nemzeti anyagot gyűjt csupán, a szelekció követelményével ellentétben rendszerint viszonylagos teljességre, vagy abszolút teljességre törekednek, és gyakran alkalmaznak más, a tudományoktól idegen szempontokat. Ennek ellenére, hogy a szakbibliográfia nemzeti jellege ellentmond mind a tudományok, mind a szakbibliográfia szellemének, esetenként indokolt lehet készítése. Két esetben feltétlenül:

a/ Indokolt, ha kis népek, kevésbé ismert nyelvű népek (mint pl. a magyar), amelyek kiesnek a nagy egyetemes szakbibliográfiák látósugarából, s ezért esetenként méltánytalanul kimaradnak jelentős eredményeik, nemzeti szakbibliográfiákon keresztül tájékoztatják a nemzetközi tudományos világot eredményeikről. E tájékoztatás úgy is történhet, hogy a megfelelően kiválasztott anyagot rendszeresen elküldik a nemzetközi (főleg kurrens) bibliográfiák szerkesztőségének. Mivel tartós együttműködést a magyaroknak sohasem sikerült létesíteni a szerkesztőségekkel - tegyük hozzá, hogy a mi

hibánkból - inkább önálló nemzeti bibliográfiákkal kísérleteztünk. A nemzeti szakbibliográfiáknak elemi feltétele tehát, hogy adnia kell a tételek címfordítását ismert idegen nyelven. Mai kurrens nemzeti szakbibliográfiáink és referáló lapjaink gyakran jelennek meg idegen nyelven, s ezen vállalkozások mögött rendszerint dokumentációs intézmény áll. A két világháború közötti időszak fő bibliográfiai tevékenysége Magyarországon retrospektív nemzeti szakbibliográfiák készítéséből állt, legtöbb esetben azonban éppen a fordítást elmulasztották.

b/ Indokolt nemzeti szakbibliográfiák szerkesztése akkor, ha egy tudományág nemzetközileg számbajöhető legjelentősebb szakirodalmá valószínűleg egybeesik valamelyik nemzet szakirodalmával. Pl. valószínű, hogy Magyarország geológiai adottságainak, földrajzának, történetének nemzetközi szakirodalmában a legjobb munkák magyar szerzőktől származnak. E kérdések szakirodalmának tanulmányozására célszerű nemzeti szakbibliográfiákat elővenni.

Problémát jelent az általános nemzeti és nemzeti szakbibliográfiák viszonyának kérdése is. A nemzeti szakbibliográfiák úgy tekinthetők, mint az általános nemzeti bibliográfiák egy része, mintha az általános nemzeti bibliográfiákból kiemeltük volna az orvosi, mezőgazdasági stb. anyagot. Különösen problematikus olyan esetekben, ha az általános nemzeti bibliográfia szerkezete szakrendi. Pl. a Magyar Nemzeti Bibliográfia és a Magyar Folyóiratok Repertóriuma szakrendi kurrens bibliográfiák, s kissé tisztázatlan viszonyban vannak a Magyar Mezőgazdasági Bibliográfiával, a Magyar Orvosi Bibliográfiával stb. Átfedések mindenesetre bőven vannak. Kivételesen indokolt lehet ez az ismételt feltárás:

ha az általános nemzeti bibliográfia az egyes szaktudományok szempontjából fontos dokumentumokat nem vesz fel gyűjtőkörébe;

ha az általános nemzeti bibliográfia nem szakszempon-

feltárást és elrendezést alkalmas, vagy ez nem eléggé differenciált egy szaktudomány követelményeihez mérten;

ha az általános nemzeti bibliográfia megjelenési körülményei indokolják, pl. ha késedelmesen jelenik meg;

ha a szaktudománynak olyan speciális igényei vannak, amelyeket az általános nemzeti bibliográfia nem teljesíthet, pl. az elemző feltárás, annotálás, a határterületek speciális szempontból való figyelése, sajátos mutatózás stb.

A nemzeti szakbibliográfiák anyagunkban bőségesen szerepelnek. E szempontokra mindig fokozottabban vigyázzunk.

A nemzeti bibliográfia

3.23 (A tárgyalás főleg Bóday Pál idézett műve alapján.)

A szóhasználatban a nemzeti bibliográfia fogalmának három különböző jelentése lehet:

a/ Ha azt mondjuk (határozott névelővel), hogy a magyar nemzeti bibliográfia, a szovjet nemzeti bibliográfia, akkor mindig az illető ország mai kurrens általános nemzeti bibliográfiájára gondolunk, a Magyar Nemzeti Bibliográfiára, a Knizsnaja Letopisz-re stb.

b/ Második jelentésében a nemzeti bibliográfia a bibliográfiai műfajok egyikét jelenti. Ebben az értelemben szerepelt rendszerező fejezetünkben is.

c/ A nemzeti bibliográfia Bóday Pál felfogásában rendszer, tehát az előző jelentésnél bővebb terjedelmű fogalom, amelybe az általános és nemzeti szakbibliográfiákon kívül minden olyan összeállítás beletartozik, amely a nemzeti dokumentumanyag egy részét bármely szempontból regisztrálja, pl. beletartoznak a kereskedelmi bibliográfiák, ajánló bibliográfiák, perspektivikus bibliográfiák stb.

A nemzeti bibliográfiát általában a b/ és c/ alatti jelentéssel fogjuk használni, ha rendszerként értelmezzük, ezt külön jelezzük. A két utóbbi jelentésben való szóhasználat egyébként nem mond ellent egymásnak, inkább arról van szó, hogy rendszerként felfogva a nemzeti bibliográfiát, műfaji jelentését általánosítottuk és kezeltük kissé lazábban. Ezt azért is megtehetjük, mert a rendezező résznél tapasztaltuk, hogy a nemzeti bibliográfia tulajdonképpen a gyűjtőkör regionális körülhatárolásával keletkezett, de hangsúlyoztuk, hogy a bibliográfiákat sok szempont alapján szükséges tipizálni. A regionális körülhatárolás nem mond ellent, sőt szükségessé teszi, hogy a bibliográfiákat tipizáljuk még az ismeretek, a dokumentumok oldaláról, a bibliográfia módszere, funkciója, formája szerint is. A gyakorlati tárgyalásra alkalmasabbnak látszik a c/ felfogás, ugyanis - magint tartalmi szempontjainkra hivatkozva - a nemzeti dokumentumanyag feltárására szolgáló apparátus ismeretére van inkább szükség, s nem döntő, hogy ez milyen bibliográfiai műfajokkal lehetséges.

Az első kérdésünk az, hogy mit tekinthetünk nemzeti dokumentumanyagnak. Erre vonatkozóan a szakembereknek és az egyes nemzeti bibliográfiák szerkesztőinek különböző szempontból különböző a véleményük. A leggyakoribb szempontok ezen dokumentumanyag körülhatárolására a következők:

Regionális szempont - tehát egy adott ország területén megjelent dokumentumanyagot,

nyelvi szempont - tehát egy ország nyelvén (a Szovjetunió esetén pl. nyelvein) megjelent dokumentumanyagot,

személyi szempont - tehát egy országhoz, egy néphez, nemzethez tartozó szerzők által létrehozott dokumentumanyagot,

etnikai szempont - tehát egy népre, nemzetre, országra bármely szempontból vonatkozó dokumentumanyagot,

jogi szempont - tehát egy országban szerzői vagy kiadói joggal felruházott dokumentumanyagot tartanak nemzeti dokumentumanyagnak.

E szempontok külön-külön olyan körét határozzák meg a dokumentumoknak, amelyek részben fedik egymást. A nemzeti bibliográfiák gyűjtőkörüket vagy a fenti szempontok valamelyikével alakítják ki kizárólagosan, vagy párosítják ezeket. Azt nem lehet meghatározni, hogy melyik szempont legyen a szerkesztés alapelve, mert szinte országonként más-más képet mutatnak a nemzeti bibliográfiák, sőt egy országon belül is változik a körülhatárolás. Pl. a magyar retrospektív nemzeti bibliográfiának minden ciklusa másként értelmezi a nemzeti bibliográfia határait.

Ennek ellenére azt mondhatjuk, hogy a legcélyszerűbbnek a regionális körülhatárolás látszik, s a leggazdaságosabbnak is. A többi szempont vagy sok szubjektív elemet tartalmaz, pl. a személyi szempont (ugyanis ki dönti el, hogy hazánktól elszakadt, külföldön élő tudós meddig számít még magyar szerzőnek, s mikor nem számít már annak). Nyelvi, etnikai szempontból nehéz az anyagot összegyűjteni, hiszen - csak a magyar esetre utalunk - az egész világon jelennek meg magyar nyelvű művek és Magyarországról szóló művek, ezeket hiánytalanul regisztrálni nem lehet, vagy igen költséges áldozatok árán lehet csupán.

A regionális szempontot nemzeti bibliográfiák szerkesztésére, mint legcélyszerűbb megoldást számos állam hivatalosan elfogadta Varsóban, az e célra összehívott nemzetközi konferencián. Ennek az elvnek számos előnye van, mindenképp az, hogy egy ország területén megjelenő dokumentumok beszolgáltatását törvénnyel lehet biztosítani, s így a nemzeti bibliográfiák teljessége elérhető. Ha az egyes országok egyéségesen ennek alapján szerkesztenék bibliográfiájukat, akkor ezek egymás mellé helyezve lefednék a világ teljes dokumentumanyagát, nem maradna gondozatlan terület.

Miután a nemzeti dokumentumanyagok megállapodásunk szerint egy ország területén megjelent mindenfajta dokumentumot tekintünk, kétféleképpen, mindezt tekintjük a többi olyan dokumentumot, amelyek bármilyen kapcsolatban vannak egy országgal, néppel, nyelvvel stb. Ezt az anyagot nevezzük hungarika, germanika, polonika ... stb. dokumentumoknak, aszerint, hogy Magyarországgal, Németországgal, Lengyelországgal vannak-e kapcsolatban.

A hungarika-anyagot két részre osztjuk: elsődleges és másodlagos hungarikákra. Elsődleges hungarikáknak tekintjük:

bármely szerzőtől nem Magyarországon megjelent magyar nyelvű műveket;

magyar szerző külföldön megjelent idegen nyelven írt alkotásait;

magyar nyelvű művek külföldön megjelent idegennyelvű fordításait.

Másodlagos hungarikának nevezzük a nem magyar szerzők külföldön megjelent idegen nyelvű műveit, amelyek Magyarországgal, magyarokkal, bármely szempontból egészben vagy részben foglalkoznak.

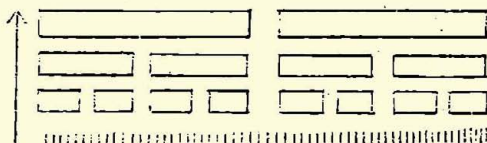
Ezen dokumentumanyagot tartalmazó bibliográfiákat hungarika-bibliográfiáknak nevezzük.

Említettük, hogy a miénktől eltérő felfogásban számos nemzeti bibliográfiánkat szerkesztették (Szabó Károly, Petrik Géza stb.), s így ezek hungarika anyagot is tartalmaznak.

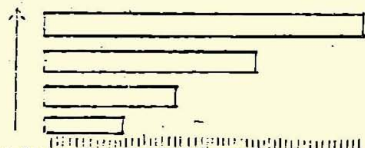
A nemzeti bibliográfiák abban is különböznek egymástól, hogy milyen dokumentumtipusok regisztrálására vállalkoznak. Ritkán (főleg régebbi időben) csak könyveket vettek fel, általában könyveket, periodikákat és periodikák cikkanyagát regisztrálják, a vezető államok nemzeti bibliográ-

fiái azonban a dokumentumoknak ennél sokkal szélesebb körét gyűjtik. Legjobb példa erre, mint látni fogjuk, a szovjet-nemzeti bibliográfia. Ha a nemzeti bibliográfia a dokumentumok elég széles körét vállalja, zavaró lehet a bibliográfiai egységek sokfélesége. Ennek kiküszöbölésére nemzeti bibliográfiájukat több szériára bontják, egy-egy szériának homogén bibliográfiai egységet választva: Tehát külön széria hozza a könyveket, külön széria a cikkeket stb. Főleg a kurrens nemzeti bibliográfiáknál tapasztalhatjuk ezt és szépen tanulmányozhatjuk ezt a kérdést a francia, szovjet nemzeti bibliográfiánál.

A kurrens nemzeti bibliográfiák nélkülözhetetlen tartozéka a kumulációk. Számos esetben a kumulációk egész rendszerét építik ki a kurrens nemzeti bibliográfiák mellé. E rendszer kiépítése történhet horizontálisan és vertikálisan. A kumulációk rendszere horizontális, ha meghatározott időben adott kumulációkat nagyobb időközvel ismét összesítik, majd ezeket egy még nagyobb időközben és így tovább. Sémában:

Vertikális kumulációról akkor beszélünk, ha az első összesítéshez úgy csatoljuk a másodikat, hogy nem hagyjuk el az elsőt, majd az így kapott kumulációhoz csatoljuk a harmadikat, és így tovább. Sémában:

A vertikális kumuláció előnye, hogy egy bizonyos időpontig az egész anyagot összesíti.

A nemzeti bibliográfiák leírásának az autopszián kell alapulnia, emellett a dokumentumok leírásának ki kell terjednie az összes fontos adatokra, a hiányzó adatokat mindig ki kell egészíteni, általában a leírásnak szigorú szabályai kötelezők, mint a többi bibliográfiánál. Ezt a szigorúságot az indokolja, hogy a nemzeti bibliográfiák alapján vitathatatlanul lehessen a dokumentumokat azonosítani, másrészt a többi bibliográfia szerkesztésénél zömmel a nemzeti bibliográfiákat veszik alapul, s nem szabad megengedni a legkisebb pontatlanságot sem, mert ezek súlyosabb tévedések forrásává válhatnak a későbbiekben.

A nemzeti bibliográfiákat számos szempontból lehetne műfajokra osztani, szerkezetük, külső formájuk, a feltárás mélysége stb. szempontjából. Mindezekre nem térünk ki, hiszen eddigi tudásunkból a típusokra következtetni tudunk.

Az ajánló bibliográfia

3.24 Az ajánló bibliográfia a legfiatalabb műfajok egyike, a legváltozatosabb tartalmi és formai-tipográfiai képet mutatja, elmélete a legkidolgozatlanabb.

Fentebb azt találtuk mondani, hogy az ajánló bibliográfiákat művelődési funkciója különbözteti meg a többi bibliográfiától, s ez a művelődési funkció az általános műveltség emelését, az alap- és esetenként a középfokú szakmai műveltség emelését és az ideológiai politikai nevelést jelentette.

Alapvető különbség az ajánló bibliográfiák és a többi műfaj között az, hogy az ajánló bibliográfia konkrét olvasó kategóriák igényeiből indul, s ennek az adott, konkrét olvasói tábornak szán konkrét céllal konkrét anyagot. A nemzeti bibliográfiát mindenkinek szánják, egy kémiai szakkönyvtárat minden vegyésznek szánják, de ajánló bibliográfia, amely mindenkire szól, eleve kudarcra van ítélve. Általában

az olvasónak nem készíthetünk ajánló bibliográfiát, mivel nem létezik olvasó általában. Az olvasók azon körét, amelyeknek ajánló bibliográfiát szánunk, a legkörültekintőbben meg kell ismerni, érdeklődési kör, műveltségi színvonal, gondolkozásmód, életkor, foglalkozás, az általuk felmerült igények, a társadalomnak ezen kategóriával szemben támasztott objektív igényei (amely az olvasóban nem mindig tudatosul) szempontjából, de figyelembe kell venni a rendelkezésre álló szabadidőt, olvasáslélektani tényezőket stb. stb. Ezek után kell ezen olvasóknak egy meghatározott célból kiválasztani az irodalomból a megfelelő tartalmu, megfelelő színvonalu, megfelelő szellemű anyagot, nem többet és nem kevesebbet, mint amennyi éppen szükséges.

Módszertana

Következésképpen az ajánló bibliográfiának mindig elemző, magyarázatos bibliográfiának kell lennie. A tételek és annotációk elrendezése ne legyen monoton, kerüljük a lajstromjelleget, mert ez pszichológiailag rossz hatást gyakorol mindenkire, a címleírás ne legyen szabványos, mert a sok speciális jel, rövidítés nem tesz jó szolgálatot az ügynek. Az annotáció, vagy szöveg - szépirodalmi művek esetén - ne legyen egyszerű tartalmi ismertetés, mert akkor a mű elolvasását feleslegessé teszi, ne legyen száraz elemzés, mert az esetleg unalmas lehet, hanem színes, érdekes szöveg, amelyből a témát vagy művet annyira és úgy ismerjük meg, hogy az érdeklődést felkeltse. Az ajánló bibliográfia természetének leginkább a szemle-jelleg felelne meg, sajnos, éppen ilyen típus hiányzik ajánló bibliográfiáink közül.

Az ajánló bibliográfiának kritikainak kell lennie, s ennek nemcsak a válogatásban kell megnyilvánulnia, hanem az értékelésekben is. Rossz az az ajánló bibliográfia, amely minden művet egyformán dicsér, s hasonló típus-szöveggel dicsér. Világos, igaz, tiszta, szakszempontról kifogástalan kritikai

alapelveket kell kialakítani. Gyenge műveket érdemükön felül akkor sem szabad dicsérni vagy felvenni, ha a szerzőt vagy a művet valamilyen okból népszerűsíteni akarják. Ez kompromittáló az egész vállalkozásra. A művek "izgalmas", "érdekfeszítő" volta, a "cselekményesség" szépirodalmi művek esetén, ha szakmai vagy esztétikai szempontból a mű nem megfelelő, nem indokolják a mű felvételét. Nem minden olyan alkotás jó mű, amely megjelenik. Ajánló bibliográfiáinkból tudatjával lehetne példákat hozni arra, hogy történeti bestsellerek, háborús és kalandos ponyvák kerülnek értékes művek társaságába, - ugyanolyan dicsérő szöveggel. Az ilyen ajánló bibliográfia kifejezetten káros, hiszen nem kevesebbet, mint az olvasó esztétikai érzékét, kritikai szemléletét rombolja.

Az ajánló bibliográfiának nívóban, szinvonalban homogénnek, egységesnek kell lennie. Ha meghatározott olvasókatégóriának szánjuk ugyanis a műveket, akkor egységes szinvonalat kell feltételeznünk. E szempont elhanyagolása azt eredményezheti, hogy az olvasó az igényeitől eltérő "más szint" miatt az egész összeállítást elveti.

Az ajánló bibliográfiának tehát propagativnak kell lennie és állást kell foglalnia, akkor is, ha az olvasó véleménye feltételezhetően más a kérdésről.

Ugyanakkor a fokozatosság elvét a nevelésben és az ajánlás egymásutániségében szigorúan be kell tartani.

Tipusai

Az ajánló bibliográfiáknak számos típusa lehetséges.

Mindenekelőtt el kell döntenünk, hogy olvasónak vagy könyvtárosnak szánjuk-e a bibliográfiát. A helyes az lenne, ha az olvasónak szánnánk elsősorban, hiszen a könyvtáros az ajánló bibliográfiákon túl alaposan tud tájékozódni, e célra rendelkezésére áll az egész tájékoztató apparátus. Minden-

esetre mások a módszertani követelmények, ha könyvtárosnak szánjuk a bibliográfiát, átfogóbb témákat lehet felülni, az ismertetés lehet szakszerűbb, az ajánlás módszereivel is foglalkozhat stb. Az utóbbi években megindult sorozat (v. irodalom népszerűsítése címmel, amelyben a természet-tudományos irodalom, az antiklerikális irodalom, a társadalomtudományi irodalom megjelent), ajánló bibliográfia és módszertani utmutató is egyben. Kinos helyzet állhat elő, ha az olvasó nemcsak a művekről kap tájékoztatást, hanem azt is megtudja a sorozatból, hogy a könyvtáros majd hogyan fogja őt nevelni. Amit fentebb elmondottunk, az az olvasóknak szánt ajánló bibliográfiákra vonatkozik elsősorban, ez természetes, s ideje lenne tényleg az olvasónak készíteni és el is juttatni hozzá e bibliográfiákat.

Másik két nagy csoportra oszthatjuk e bibliográfiákat aszerint, hogy egy-egy aktuális eseményre, évfordulóra, ünnepekre szánjuk-e, vagy viszonylag állandóbb igények kielégítését szolgálják. Az előbbi csoportot alkalmi ajánló bibliográfiáknak nevezhetjük. Jellegetességük, hogy rögtön elavulnak, amint az évforduló elmúlt, az ünnepek lezajlottak stb. Célzerű formájuk ezeknek a röplap, leporello, amelyen csak egy-két mű, cikk szerepeljen, s jó, ha az alkalomnak megfelelően egy-egy portrét, képet, odalló verset, néhány frappáns idézetet helyezünk el, szellősen tipografizáljuk. A tartósabb igényeket kielégítő ajánló bibliográfia maradandóbb műveket, s több művet vehet fel. Külső formája szerint lehet album, füzet, könyv, s nem árt, ha a művek mellé egy-egy fotót, reprodukciót, illusztrációt helyezünk el, felhívjuk a figyelmet a vonatkozó filmekre, kiállításokra, múzeumokra stb. is. Tul sok művet ne ajánljunk, mert az az olvasó, aki egy-két évet szán egy kérdés tanulmányozására, ugysem ajánló bibliográfia alapján teszi azt. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy az anyag ne legyen annyira bő, hogy az olvasó ne választhasson, a művek önálló kiválasztását biztosítani kell, de ha az anyag olyan zsufolt, hogy a vá-

lasztás fáradságos, az olvasó nem szívesen veszi kezébe az ajánló bibliográfiát, s inkább teljesen rábizza magát a könyvtárosra.

Tartalmilag elkülöníthetők a szépirodalmi, műszaki, mezőgazdasági stb. ajánló bibliográfiák. A gyakorlatban sok a vegyestartalmu, szépirodalmat és szakirodalmat egyaránt tartalmazó összeállítás. Ez önmagában még nem baj, sajnos, a legtöbb esetben azonban az ajánló bibliográfia konkrét cél nélküliségéből adódik. Vannak általános tartalmuak is, amelyek "az általános műveltség könyvei", vagy hasonló bizonytalan címet viselik, s ellentmondanak az egész műfaj rendeltetésének, hiszen a levegőnek készülnek, hiányzik az adott cél, adott olvasóközönség, adott igény a bibliográfiákból. Szépirodalmi témájú ajánló bibliográfiákat összeállítani - elvben ezt ma már senki sem tagadja - a legkevésbé indokolt. Ennek ellenére a legtöbb ajánló bibliográfia ilyen. A szépirodalom propagálására ajánló bibliográfia akkor lenne jó, ha egyedi olvasónak szánák. A művészetekkel, irodalommal kapcsolatos igények ugyanis individuálisak, a könyvtárosnak egyénre szabott összeállítást kell produkálnia ezen a téren. Ezért jó, ha a könyvtárosnak rendelkezésére áll olyan apparátus, amelynek alapján ezt el tudja esetenként készíteni, de sajnálatos lenne az a tény, ha a (közművelődési) könyvtáros - könyvtárügyünk bizonyos fejlettségi szintjének elérése után - irodalmi műveltségét ajánló bibliográfiákból merítené. A szakirodalmat tartalmazó ajánló bibliográfiák - a fentiekben ezt elmondottuk - a konkrét körülményekhez igazodjanak. Egy mezőgazdasági ajánló bibliográfiának pl. figyelembe kell vennie egy megye, járás adottságait, hogy mit termelnek, mit lehetne termelni, milyen a termelés színvonala, a táj fejlesztésére milyen tervek születtek, milyen mezőgazdasági oktatást segíthet stb.

Végül az ajánló bibliográfiákat úgy is tipizálhatjuk, hogy az olvasási kultúra milyen fokán álló olvasónak szán-

juk. E tipizálási szempont következik abból, amit a tartalom homogenitásáról mondtunk. Itt egyetlen kérdést csupán: hamis az az elképzelés, hogy kezdő olvasónál akármilyen (nyilván olvasmányos) könyv, mű ajánlható, mert örülhetünk, hogy egyáltalán olvasnak. Kezdő olvasónak is találunk értékes és nem megerősítő, színvonalas olvasmányanyagot. Hamis az a beállítás is, hogy komoly, nivós irodalom nehezen emészthető, a könnyebben olvasható művek értéktelenebbek. Nyilván itt a fogalmak összekeveréséről van szó.

Befejezésül egy problémát. Meg kellene vizsgálni, hogy a könyvtár állománya és az ajánló bibliográfiákba felvett művek milyen viszonyban legyenek egymáshoz. Ha ugyanis teljesen függetlenül készítjük a könyvtárak állományától, akkor a műveket nem tudjuk előadni (a könyvtárközi kölcsönzés egyelőre nem működik olyan olajozottan, hogy nagytömegű szépirodalmi művet, ismeretterjesztő művet kölcsönözhetnénk más könyvtártól), ha pedig az ajánló bibliográfia a könyvtárak állományát tartalmazza (hazánkban a közművelődési könyvtárak kölcsönzőállománya nagyjából mindenütt ugyanolyan összetételű, esetleg nagyságrendben különböznek), akkor kissé feleslegesnek érezzük, hiszen a szabadpolcos rendszer általánossá válásával a könyv kínálja önmagát, ennél jobb propagandát pedig nem tudunk.

Az ajánló bibliográfiák használásának és készítésének helyei elsősorban a közművelődési könyvtárak, a műfaj jellege, funkciója ezt egyértelműen meghatározza. Ajánló szakbibliográfiák készítését vállalhatják szakkönyvtáraink is, legalábbis a szakmai ellenőrzést feltétlenül.

A bibliográfia határterületei

3.25 Előző fejezetünkben a bibliográfiák roppant változatos megjelenési formáit, típusait tekintettük át fő vonalakban. A gyakorlatban e műfajok egybeolvadhatnak, a különb-

ségek elmosódottabban jelentkeznek és az sem lenne túlzás, ha azt mondanánk, minden bibliográfia egyedi műfajt is képvisel, és önmaga szempontjából értékelhető.

Ez az elmosódottság nemcsak az egyes bibliográfiatípusok között, hanem a bibliográfiák és a rokonműfajok között is tapasztalható. Széles skálája van azoknak az összeállításoknak, a dokumentumokban eligazító műszereknek, amelyeket általában nem tekintünk bibliográfiának, de rokontevékenységük szülőttei. Ezeket fogjuk áttekinteni.

A bibliográfia egyik határterülete a katalógusok. Elvi különbség katalógus és bibliográfia között az, hogy a katalógus mindig egy gyűjtemény anyagát tárja fel, a bibliográfia egy ismeretágot vagy a dokumentumok valamely körét, függetlenül attól, hogy azok egy gyűjteményben fellelhetők-e.(1) Különbség mutatkozik a leírás módjában: a katalógus leírása a gyűjteményben található dokumentumról készül és feltünteti annak egyedi sajátosságait. A bibliográfia is leírja ugyan a dokumentumot, de az egyedi sajátosságokat nem tünteti fel. (Ilyen egyedi sajátosság lehet pl. az, ha a gyűjtemény példánya csonka, könyv esetén címlapja hiányozhat stb.) Elmosódnak a különbségek akkor, ha egy gyűjtemény anyaga olyan, hogy megfelelhet egy bibliográfia tartalmának. Ezen esetben bibliográfiaként használható katalógusról van szó, jól fejlesztett, átgondolt, tervszerű elvek alapján készített könyvtárak katalógusai megfelelnek e követelményeknek. Nagykönyvtárak katalógusait mindenütt bibliográfiaként használják és a különbség formailag is megszűnik, ha a katalógust kinyomtatják. A későbbiekben pl. ezért fogjuk tárgyalni az egyetemes általános bibliográfiák között a világkönyvtárak nyomtatott katalógusait. Néha nyomtatott katalógust bibliográfiának is tekintünk, pl. az egyik legjelentősebb hungarika bibliográfiánk Apponyi Sándor könyvtárának katalógusa.

(1) SZENTMIHÁLYI János - TORDAYNÉ PÁTER Erzsébet: Bibliográfiai alapismeretek. 21. p. Bp. KMK, 1960.

A kurrens bibliográfiákkal rokon kiadványt képviselnek a gyarapodási jegyzékek, amelyek a könyvtárak új szerzeményeiről adnak számot havi, félévi, évi stb. időközökben. Szinte minden nagykönyvtár kiadványai között szerepelnek ezek. Különösen értékesek a gyarapodási jegyzékek között azok, amelyeket több könyvtár együttesen szerkeszt, vagy a gyarapodási jegyzéket országos szinten készítik. Magyarországon rendszeresen megjelenik a Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke (Kiad. az Országos Széchényi Könyvtár, Bp. 1961-) két szériában: Természettudományok, amely az alkalmazott tudományok anyagát is tartalmazza, a második széria a Társadalomtudományok. Szakrendi (az ETO-n alapuló) elrendezésben valamennyi külföldről beérkező könyvet regisztrál, e könyvek lelőhelyének feltüntetésével. A könyvtárközi kölcsönzés, állománygyarapítás és tájékoztatás nélkülözhetetlen műszere e kiadvány. Ugyanígy a bibliográfiával rokon összeállítások a lelőhelyjegyzékek. A bibliográfiákban egyébként régóta szokás a lelőhelyek feltüntetése, főleg azon dokumentumok leírásánál, amelyek ritkán fordulnak elő. Lelelőhelyjegyzékeket rendszeresen főleg folyóiratokról szoktak összeállítani és ezek között is az országos szinten szerkesztett jegyzékek különösen fontosak. Ilyen kiadvány pl. a Kurrens külföldi folyóiratok a magyar könyvtárakban. Lelelőhelyjegyzék 1962. Szerk. és kiad. az Országos Széchényi Könyvtár. Bp. 1962. c. kiadvány, amely a külföldről előfizetés útján beérkező periodikákat betűrendben tartalmazza és feltünteti, mely országban jelenik meg az illető folyóirat és kódjellel megadja annak az intézménynek a nevét, amelynél a periodikum Magyarországon fellelhető.

Sorolhatnánk tovább e bibliográfiával rokon összeállításokat a könyvtári mintakatalógusokkal, törzs- és alapállomány jegyzékekkel, a kereskedelmi és kiadói jegyzékekkel stb., amelyek a szakirodalom valamely részéről szintén felvilágosítást adnak.

A bibliográfiák között jelöltük meg a helyét a szemlének, bibliográfiai kalauzoknak is. Ezek a tanulmányokkal, monográfiákkal mutatnak rokonságot. A különbség köztük az, hogy a bibliográfiai szemlék, kalauzok tárgya a szakirodalom, míg a tanulmányok, monográfiák tárgya valamely tudományos probléma.

A bibliográfiákhoz nagyon közelálló produktumok a dokumentációs kiadványok. Ezek viszonya a bibliográfiákhoz máig tisztázatlan, a különbségek, amelyeket emlegetni szoktak - hogy a dokumentáció gyorsabb, mint a bibliográfia, feltárása a dokumentumok szélesebb körére irányul, a dokumentációnál mindig kötelező a tartalmi feltárás (míg bibliográfia lehet csak regisztratív), általában közelebb áll a szaktudományokhoz, a termelés gyakorlatához stb., stb. (1) - nem egyértelműen választják el a dokumentációs kiadványokat a bibliográfiától. A szakbibliográfia például dokumentációs kiadvány is lehet, a referáló lapok felfoghatók kurrens magyarázatos bibliográfiáknak is, egy kis jóindulattal persze. A különbség nem is elvi, inkább a dokumentációs munka gyakorlata hozta magával: a könyvtárak kisipari módszereikkel nem tudtak lépést tartani a kutatóintézetek, gyárak, kereskedelmi cégek, bankok - a szakirodalmi feltárás gyors, alapos, szakszerű feltárása iránt mutakozó - igényeivel, ezért külön dokumentációs intézményeket hoztak létre e feladatok megoldására. A dokumentáció problémáival később külön fejezetben fogunk foglalkozni.

E határterületekkel kapcsolatban a különbségek mellett ast az azonosságot kell látnunk, hogy a szakirodalom felkutatására, megismerésére alkalmas módszerek a bibliográfiákkal együtt, s a gyakorlatban bibliográfiaként használhatjuk ezeket. A köztük lévő különbségek arra jók, hogy tudjuk, egy-egy műfaj mennyire megbízható, mennyire biztos áttekintést nyújt a szakirodalomról.

(1) SZENTMIRHÁLYI János - TORDAYNÉ PÁTER Erzsébet: I.m. 23-24. p.

Bibliográfiák kötelező bejelentése

3.26 A bibliográfiák készítésében nagyon sok párhuzamos munka, erőfeszítés volt. A koordinálás érdekében a 11-1-25/1954. Npm. sz. utasítása kötelezi a bibliográfiákat készítő szerveket, hogy a készülő, fél ivnél nagyobb terjedelmű és 50-nél nagyobb példányszámban megjelenő bibliográfiákat az előző év július 31-ig bejelentsek az Országos Széchényi Könyvtárnak.

A bibliográfia mint módszer

3.3 A bibliográfia nemcsak produktum, tevékenység eredménye, hanem módszer is és e fogalmat ebben az értelemben is használhatjuk. A bibliográfiáról, mint módszerről több értelemben is beszélhetünk.

a/ Legtágabban olyan kutatási módszert jelent, amely egyszer már megoldott problémákra vonatkozó ismeretanyagot a dokumentumokban rögzített passzív állapotából az aktív, felhasználható tudás zónájába emeli. A tudásanyag állandó fluktuációja folytán soha nem lehet tudni, hogy egy elfelejtett, emlékezetből kiesett ismeretanyagra mikor és hol van szükség. Ezek felkutatására a bibliográfiai módszer szolgál. A bibliográfiai módszer elősegítheti az egyik szaktudományban elért eredmények hozzárendelését a többi szaktudomány azon területeihez, amelyekkel kapcsolatban állnak. E módszer elősegítheti továbbá a kutatások párhuzamosságának kiküszöbölését. Ugyanez a helyzet a dokumentációval is.

b/ A bibliográfia kutatási módszere mindazon tudományoknak, amelyeknek kutatási tárgya dokumentumok, tehát a társadalomtudományok jelentős részénél alkalmazható. A történettudomány például az egyes korokat a ránkmaradt források alapján vizsgálja. E források: dokumentumok. A bibliográfia pedig éppen a dokumentumok regisztrálására, feltárására, rendezésére hivatott produktum. A bibliográfia így magának a kutatás tárgyának felderítését szolgálhatja.

c/ A fenti két pontban a bibliográfiát olyan kutatási módszernek ícmertük meg, amely nem hoz új eredményeket, az ismereteket nem fejleszti tovább. Van azonban olyan terület is, ahol bizonyos megállapításokra, összefüggésekre levonásra alkalmas módszer lehet. Azzal ugyanis, hogy a bibliográfia rendező elvet visz az anyagba, amelyet regisztrál, lehetővé teszi az anyag mérését. E tekintetben rokon módszer a statisztikával. Pl. annak megállapítása, hogy mikor kez-

dődött a darwinizmus terjedni Magyarországon, s mekkora hatása volt, bibliográfiai módszerrel történhet: a darwinizmussal foglalkozó magyar publikációk időrendi összeállítása (tulajdonképpen bibliográfiája) erre és még sok más ezzel kapcsolatos kérdésre választ ad.

4. A DOKUMENTÁCIÓ

Fogalma

4.1 Az eddigiek során gyakran felbukkant már a dokumentáció kifejezés, s bizonyos tevékenységet értettünk ezen. A dokumentáció fogalmának pontos meghatározását nehéz megadni, a szakirodalom meglehetősen ellentmondó definíciókat produkál. Ezen elvi, s részben csak terminológiai vita részleteibe nem bocsátkozunk, inkább egész fejezetünkkel igyekszünk érzékeltetni a tevékenység lényegét.

A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (FID) hivatalos meghatározásai nyomán a dokumentációról adott meghatározások rendszerint három mozzanatot emelnek ki e tevékenység jellemzésére. E három mozzanatot:

- a/ dokumentumok összegyűjtése,
- b/ rendszerezése, szelektálása és feltárása,
- c/ hasznosítása, szétsugárzása.

A meghatározásoknak ezt a típusát mindenekelőtt az jellemzi, hogy dokumentumokról beszélnek, rendszerint bármely fajta, vagy mindenfajta dokumentumról, a volument illetően pedig a dokumentumok összességére kívánják értelmezni e tevékenységet. (Itt mutatkozik az első különbség pl. a bibliográfia és dokumentáció között. A bibliográfiával kapcsolatban

is dokumentumokról esett szó, a gyakorlatban azonban ez a dokumentumoknak szűkebb körét jelentette.) Feltűnő továbbá e meghatározásokban, hogy a dokumentációt aktív tevékenységnek tekintik, végül jellemzője, hogy a szakszerű tartalmi feltárást kötelezőnek mondják ki.

A FID új meghatározásában a dokumentáció "bármely fajta információ gyűjtése és megőrzése, osztályozása és válogatása, terjesztése és hasznosítása". (1) A legszembevetőbb változás, hogy a dokumentumok szó helyére - a fenti három mozzanat megtartásával - az információ szó került, nagyon indokoltan. Részben azért indokoltan, mert kifejezésre juttatja az egész dokumentációs tevékenység lényegét, tulajdonképpen tárgyát, másrészt a dokumentáció új útjain igyekeznek a dokumentumok szerepét minimálisra csökkenteni, s a dokumentumok kiiktatásával közvetlenül az információt tárolni. Ez persze inkább a jövő perspektívája, mint a jelen gyakorlata. E kérdésre később néhány szóval visszatérünk még. A dokumentumokon alapuló dokumentációs tevékenységet ezért szakirodalmi tájékoztatásnak, vagy szakirodalmi dokumentációnak nevezhetjük.

Polzovics Iván fejtegetései során a dokumentációnak több jelentését különbözteti meg. Egyrészt "a szakirodalmi dokumentáció a szakirodalom lényeges tartalmának feltárása és rendszeres (folyamatos) vagy eseti (visszakereső) közvetítése az érdekeltekhez egységes nyelven, igény esetén az eredetiről készült reprodukció vagy fordítás szolgáltatásával", másrészt e meghatározástól, amely a dokumentációt, mint tevékenységet definiálja, különbözik a dokumentáció szó azon jelentése, amely e tevékenység eredményét jelöli. Az utóbbi jelentésben "a dokumentációs feltáró és feldolgozó tevékenység írásos vagy többszörözött eredményeit, tehát magukat a dokumentációs összeállításokat, kiadványokat" jelöli. (2)

(1) Guide de la Fédération Internationale de Documentation. Partie II. 21. p. La Haye, 1955. FID publ. 267.

(2) POLZOVICS Iván: I.m. 37. p.

Polzovics meghatározásának új mozzanatai, hogy lényeges ismérvnek tekinti a nyelvi egységesítést, továbbá megjelöli a dokumentációs munka három fő területét:

a folyamatos tájékoztatást,
az eseti (visszakereső) tájékoztatást,
az eredeti anyag szolgáltatásának feladatkörét.

Szolgáltatások

4.2 E feladatok ellátására a dokumentáció a szolgáltatások egész rendszerét alakította ki.

4.21 A folyamatos tájékoztatás lényege az, hogy a tudományos kutatások eredményeivel párhuzamosan tájékoztatja az érdekelteket az új eredményekről, függetlenül attól, hogy az érdekeltektől, intézet, vállalat mennyiben akarja ezeket bevezetni, hasznosítani. A folyamatos tájékoztatásra a dokumentációs szolgáltatások két típusa alakult ki.

a/ A referáló lapok, vagy referáló folyóiratok (a kurrens bibliográfiákkal rokon műfajt képviselnek) a szakirodalomról rendszeres tartalmi ismertetéseket közölnek.

A referáló lapok gyakran szériákra oszlanak, egy-egy széria az ismeretek viszonylag szűkebb körét referálja, más-
kor a referálás tárgya valamely tudomány egésze (pl. Agrár-
irodalmi Szemle). A referáló lapok elsődleges célja az adott ismeretkör információit tartalmazó dokumentumok tartalmi feltárása, esetenként azonban eredeti publikációkat is tartalmazhatnak (lásd pl. a Könyvtári Figyelő-t).

A referáló folyóiratok tartalmi ismertetései rendszerint referátumok. A referátum lehet (1)

indikatív, ha az eredeti dokumentum tartalmának fő jellemzőire csupán rámutat, ennek alapján azt lehet eldönteni,

---

(1) SZENTMIHÁLYI János: Szakirodalmi tájékoztatás, dokumentáció. 53-54. p. Bp. Tankönyvkiadó, 1962.

érdekes-e a dokumentumot tanulmányozni;

informatív, amely az eredeti dokumentum fő megállapításait, eredményeit tartalmazza;

autoreferátumról akkor beszélünk, ha az eredeti közlemény szerzője készíti;

a recenzió az eredeti publikáció ismertetésén kívül annak kritikáját is adja;

folyóiratokban gyakran az eredeti közlemény után közlik annak rövid összefoglalását (többnyire idegen nyelven); a referálás történhet ezen összefoglalások, részművek alapján.

A referátumok mellett a referáló lapok gyakran alkalmazzák az ún. kivonatokat (rossz magyar szóval tömörítvénynek, zsugorítványnak is nevezik) közlését, amelynek célja, hogy az eredeti publikáció elolvasását pótolja. Egyetlen kivonatban gyakran több azonos tárgyú publikáció eredményeit sűritik, ilyenkor a referáló lap szemle-jellegű. (Tanulmányozzuk ezt a MTA Könyvtárának a tudományszervezés tárgykörében kiadott Tájékoztató ... c. referáló lapján.)

A referáló lapok a különböző nyelvű publikációk címait kötélezően fordítják le az érdekelt nyelvre. A tevékenység fontos követelménye a szakszerű szelekció, a tárgyilagos referálás. Technikailag meg kell oldani, hogy az (eredeti publikációk megjelenésétől a referáló lap megjelenéséig számított, ún.) átfutási idő a lehető legrövidebb legyen.

A referáló lapok nélkülözhetetlen tartozéka a mutatók, ezek között is a több számhoz, évfolyamhoz kiadott külön mutatókötetek. A referáló lapok használata - legnagyobb mértékben ezen mutatókötetek kezelésén múlik.

b/ A figyelőszolgálat (kartonszolgálat) elsősorban formájában különbözik a referáló lapoktól: a dokumentációs anyagot kartonokon juttatja el az érdekeltekhez. Egy karton

rendszerint egy ismertetést tartalmaz. Ha egy dokumentációs intézmény referáló lapot is kiad és kartonszolgálatot is szervez, e két szolgáltatás anyagában mutatkozhatnak átfedések. A gyakorlatban a kartonszolgálat anyaga bővebb, mivel a referáló lapokból a szigorú szelekció folytán elhagyott anyagról is adhat tájékoztatást. Az érdekeltekkel történő megállapodás szerint a figyelőszolgálat egészen speciális témákra is vonatkozhat. A kartonokat a dokumentációs intézmény nem egyenként, hanem meghatározott időközönként juttatja el a megrendelőhöz. Előnye a referáló lapokkal szemben abban mutatkozik, hogy a megrendelő - a dokumentációs intézmény által szakszerű jelzetekkel ellátott kartonokból - önálló nyilvántartást vezethet az őt érdeklő témákról.

A figyelőszolgálat több típusát építhetik ki aszerint, hogy a dokumentációs intézmény vagy a megrendelő határozza-e meg a figyelésre kijelölt témákat, a feldolgozás mélységében, a kartonok nagyságában is mutatkozhatnak eltérések.

Fogalmilag a figyelőszolgálat és kartonszolgálat elválasztható egymástól: az előbbi ugyanis a szolgáltatás típusára, az utóbbi a közreadás módjára vonatkozik. A gyakorlatban a kettő együtt szokott jelentkezni, ezért összevontan tárgyaljuk.

4.22 Az eseti, visszatekintő tájékoztatás előfeltétele az információs anyag visszakeresésre alkalmas tárolása. Ennek különböző módozataival nem foglalkozunk. Annyit megjegyezzünk, hogy ez komoly dokumentációs intézmények esetén évi több millió adat tárolását jelenti. Ez a nagyságrend - gondoljunk a szakirodalom exponenciális növekedésére - szinte emberfeletti feladatokat ró a dokumentációs intézményekre. Hagyományos könyvtári technikával ez a munka elvégezhetetlen lenne.

a/ Az eseti dokumentációs szolgáltatások között elsőnek a témadokumentációs kiadványokat említsük meg. Részletkérdésekről készülnek, mindig egy témáról, s az érdeklő

szakirodalom egészét tekintik át. Gyakran feladata, hogy az eredeti publikációk elolvasását pótolja, azaz bő kivonatokat adjon, esetleg összefoglalóan kivonatolja a témára vonatkozó anyagot. Táblázatokat, grafikonokat, tervrajzokat rendszerint változtatás nélkül átvesz az eredeti közleményekből.

b/ Ha a dokumentációs intézmény egy téma szakirodalmának felkutatásával egyedi igényt elégít ki, irodalomkutatást végez. Az eredményt írásban szokás közölni, s ez rendszerint regisztratív témabibliográfia.

c/ A legtöbb dokumentációs intézet feladatai közt megjelöli a szakbibliográfiák szerkesztését is. E feladatkört újabban egyre inkább kutatóintézetek, dokumentációs intézmények látják el.

d/ Az eseti szolgáltatások közé sorolhatjuk a szóbeli tájékoztatást, amely vonatkozhat a szakirodalomra és magára az ismeretekre.

4.23 Az eredeti anyag szolgáltatása jelentheti

a/ az eredetiről készült fotomásolat, reprodukció szolgáltatását;

b/ az eredetiről készült fordítás vagy fordítás-másolat szolgáltatását. A fordítás lehet teljes vagy szemelvényes. A fordításokra meglehetősen nagy összegeket fordítanak szerte a világon. A fordítások mennyiségére jellemző, hogy Magyarországon 1961-ben csak a műszaki termelési hálózatban 66 243 fordítás készült, ebből 48 149-et az iparvállalatok, 14 106-ot kutatóintézetek fordítottak. (1) E munka racionalizálása és koordinálása érdekében a szakfordításokat országos, vagy ennél átfogóbb szinten nyilván kell tartani. E feladatot Magyarországon központilag az ONKDK (Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ) látja el (nemcsak a

(1) A szakirodalmi és dokumentációs szolgáltatások iránti igények vizsgálata. II. Mellékletek. 249. p. Bp. ONKDK, 1963.

műszaki, hanem az összes szakfordításról!). Regisztrálásuk a lefordított publikációkat tartalmazó folyóiratok betűrendjében, azon belül az évfolyamok időrendjében történik. A nyilvántartás feltünteti, hogy a fordítás melyik intézménytől, vállalatától kérhető el. A Magyarországon készült valamennyi szakfordítást kötelező az OMKDK-nak bejelenteni. A központi fordításnyilvántartást külföldön is megszervezték, sőt az elkészült fordításokról kurrens tájékoztató jegyzékeket is kiadhatnak.

Problémái

4.3 A dokumentációs tevékenység megszervezése, a szolgáltatások kiépítése nem problémamentes feladat. Számos felmérés bizonyítja, hogy annak, aki lépést akar tartani egyetlen szakterület eredményeivel, naponta félezer lapnál nagyobb terjedelmű szakirodalmat kellene elolvasnia, a nyelvi korlátokat leszámítva. Ebből az óriási anyagból a dokumentalista szakembernek kell kiválogatni, feltárni, tömöríteni az információs anyagot a szükségleteknek megfelelően. Ez a munka nagy körültekintést igényel, s nem egyszer szinte megoldhatatlannak látszó feladatokat ró a dokumentációs intézményekre. Az alábbiakban néhány olyan problémát érintünk, amelyeket a dokumentációs tevékenység aktuális kérdéseiként exponálhatnánk, illetve amelyeknek nagy befolyásuk van az egész szakirodalmi tájékoztató tevékenységre.

Igénykutatás

4.31 A dokumentációs munka elengedhetetlen feltétele azoknak az igényeknek a felmérése, amelyeknek a kielégítésére vállalkozik. A felmerült igényeknek kettős természete van. Egyrészt a kutatásban és termelés gyakorlatában különböző szinteken közreműködő szakemberek személyes érdeklődését, kívánságait jelenti, másrészt van az igényeknek egy ob-

jektivebb oldala, amely a társadalom részéről kényszerítően jelentkező szükségletek oldaláról jelentkezik. Egy mérnök, közgazdász, ha nem tudja, hogy milyen korszerű eljárásokkal lehetne az eddigieket helyettesíteni, nyilván nem is lép fel ezen új megismerésének az igényével, de a társadalomnak ettől függetlenül ezekre az új eljárásokra van szüksége. Ha igényekről beszélünk, elsősorban erre a második vonatkozására gondolunk, amely személyek kényelmi, konzervatív szemléletétől, kvalifikáltságától, tudásától független.

Az igények felmérésekor három tényezőt kell együttesen figyelembe venni:

- a kutatás, termelés gyakorlatát,
- a tudományok legmodernebb elméleti eredményeit és máshol bevezetett új eljárásokat ugyanerről a gyakorlatról,
- a személyi feltételeket.

Az első két szempont vizsgálata dokumentációs eszközökkel, módszerekkel történhet, a harmadik tényező ismeretéhez külön széleskörű vizsgálatok elvégzése szükséges.

Ennek ismeretéhez szükséges vizsgálni a szakemberek

- összetételét szakképzettség szerint,
- időbeosztását, pontosabban azt az időt, amelyet a szakirodalom vagy dokumentációs anyagok tanulmányozására fordíthatnak,
- nyelvtudását,
- olvasási kulturáját, bibliográfiai, szakirodalmi tájékozottságát,

tájékozódásának forrásait, amely lehet a szakirodalom alapján való tájékozódás, kongresszusokon, konferenciákon való részvétel, külföldi és hazai tapasztalatcsere-utazások, kollegáktól való szóbeli tájékozódás stb. Mindezekre számos felmérés készült, Magyarországon igen jelentős az 1962-ben végzett vizsgálat, amelynek anyaga A szakirodalmi dokumentációs szolgáltatások iránti igények vizsgálata. Je-

lentés az OMPB és MM* által az ipari tárcák és a műszaki felsőoktatás területén 1962. évben végzett vizsgálatról. I. köt. Szöveg. II. köt. Mellékletek. Bp. 1963. címmel jelent meg. E széleskörű vizsgálat eredményeit itt nem ismételjük meg, további tanulmányozásra az érdeklődőt ehhez a kiadványhoz utaljuk.

A szakirodalom iránt mutatkozó igények vizsgálata történhet

kérdőíves adatgyűjtés útján (az érdekeltek közvetlen megkérdezésével),

a szakirodalomban talált bibliográfiai hivatkozások alapján (ezt a módszert láttuk a szakirodalom elavulásának mérésénél),

a könyvtárak és rokonintézmények által vezetett statisztikai adatok elemzésével. (1)

E vizsgálatnál vigyáznunk kell arra, hogy az így kapott adatok nem mindig tükrözik a reális helyzetet, ugyanis személyi tényezőktől függenek, s az objektív lehetőségek, kívánalmak ettől különbözhetnek. Attól különösen óvakodjunk, hogy az így kapott helyzetképet elvi érvényűnek tekintsük s azt szentesítsük.

Az igények felmérésével párhuzamosan fontos a dokumentációs szolgáltatások hatékonyságának vizsgálata is. Mérésére - bár ez roppant nehéz - hasonló módszereket használnak.

Szervezés

4.32 A dokumentáció szervezési problémájaként szokott megjelenni, hogy a dokumentációs tevékenységet központosítá-

* Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság és a Művelődésügyi Minisztérium.

(1) L. LÁZÁR Péter: I.m. 31. p.

ni kell-e, s milyen mértékben, s mennyiben célszerű a decentralizálás. Bradford törvénye a szakirodalom szóródásáról mindenesetre arra mutat, hogy ésszerűbb és gazdaságosabb a centralizált dokumentáció. Ugyanis minden tudomány, iparág külön szervezett dokumentációja két rossz megoldás között választhat: vagy a szakterület dokumentumanyagát figyelni csupán, de akkor a szakirodalomnak kb. egyharmadát lenne képes gyűjteni; vagy kiterjeszteni tevékenységét a rokonterületekre és az azon kívüli anyagra is, de így több dokumentációs intézmény párhuzamosan figyelni ugyyszólván az egész szakirodalmat, de ekkor a dokumentációs költségek amugy sem kis összege (Magyarországon kb. százmillió forint évente) megsokszorozódnának. A központosított dokumentálás inkább ki tudja küszöbölni a szóródásból eredő nehézségeket.

A központosításnak viszont ellentmond az a körülmény, hogy a centralizált dokumentálásnak kisebb a találati valószínűsége, több felesleges dolgot tájékoztat, tehát mindenképpen a gyakorlati élettől való elszakadást eredményezi, csökkenteni a hatékonyságot.

Ezért célszerű a dokumentációt több szinten kiépíteni. Szükség van egy dokumentációs központra, s a hozzátartozó - szakosított - alközpontokra. E hálózatot üzemi szintig lehet kiépíteni. A dokumentációs központ összefogja, koordinálja az alközpontokat, ugyanekkor biztosítja az átfogó, sokoldalú dokumentálást. Az üzemi dokumentációs szervek, alközpontok és a központi dokumentációs intézetek között kétirányú kapcsolat van: az alközpontok egyrészt a gyakorlati való szoros együttműködést biztosítják, másrészt - bizonyos önálló dokumentációs tevékenység mellett - közvetítik az országos szolgáltatásokat.

Nagy országok esetén az alközpontok területi és szakosított rendszerét is létrehozhatják. A dokumentációs intézetek szervezeti kiépítésének ésszerű tendenciája mindenképpen az integrálódás.

Duplikáció, töredékes referálás

4.33 Bármilyen jó szervezeti formát is lehet kialakítani a szakirodalmi tájékoztatásra, egész sor olyan kérdés marad megoldatlan, amely a szervezéssel kapcsolatos. Ezek között a duplikáció jelentkezik legszembetűnőbben. A duplikáció azt jelenti, hogy ugyanazt a dokumentumot, szakirodalmat többször referálják. Ez a jelenség elsősorban a nemzetközileg jelentős intézmények között lép fel, de egyetlen hálózaton, országban belül is tapasztalható.

A duplikációval ellentétes jelenség, hogy a szakirodalom egy része kiesik a dokumentációs intézetek látóugarából, azaz erről nem szereznek tudomást, nem referálják.

A szakirodalom hozzávetőlegesen három-négyszeres duplikációval számol. Ugyanakkor az évenként elkészült referátumok száma hozzávetőlegesen megegyezik az év dokumentumtermésével.

Ebből az következik, hogy a világ dokumentációs intézményei a szakirodalomnak kb. harmadát, negyedét tárják fel, a többi elkallódik, ezen dokumentumok információs anyaga nem kerül bele a világ tudományos életének vérkeringésébe. Valószínű persze, hogy a szakirodalom harmadának, negyedének referálása nem jelenti, hogy az információknak is csak töredékét regisztrálják, ugyanis az elhagyott szakirodalom feltehetően zömében másodlagos.

A duplikáció és töredékes referálás, mint két ellentétes tendencia, mindenképpen kiküszöbölendő a dokumentációs munkából. Ennek útja a nemzetközi munkamegosztás kiépítése, kis népek együttműködése a nagy nemzetközi dokumentációs intézetekkel. Az együttműködésnek a legtöbb területen egyelőre társadalmi, politikai korlátai vannak.

Információk közvetlen tárolása

4.34 A duplikáció mértéke lényegesen nagyobb akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a referált dokumentumok többségükben sok másodlagos információt tartalmaznak. A dokumentumok exponenciális növekedésével az információk még nem feltétlen így növekednek. Képzeljük el példának, hogy az ecetsav szerkezeti képlete hány dokumentumban található és ez ugyanennyiszor való dokumentálását jelenti egyetlen információnak. Ezért szerte a világon kísérleteket folytatnak az információk közvetlen tárolására. Ez természetesen csak egzakt tudományok esetén képzelhető el.

Az információk dokumentációs célokra történő közvetlen tárolása elektronikus számológépekkel lehetséges. Az USA-ban és a Szovjetunióban kísérleteket folytatnak pl. kémiai képletek tárolásával, s az Egyesült Államokban egy nagyteljesítményű elektronikus számológépet mintegy 25 000 szerves kémiai képlettel programoztak, továbbá betáplálták a vegyületek laboratóriumi adatait is. A gép tetszés szerinti szempontból kiválogatja a megfelelő vegyületeket és közli azok adatait is.

E törekvések lassan kilépnek a kísérletezés stádiumából, s az egész dokumentációt forradalmasítják. Tulajdonképpen ekkor oldódná meg az emberi tudásanyag tárolásának, hagyományozásának problémája, amely - szakmai sovinizmus nélkül állíthatjuk - korunk legfőbb tudományos kérdései közé tartozik.

A gépesítésnek a dokumentáció más területein is nagy jelentősége van: dokumentumok tárolása, fordítás stb.

Intézményei

4.4 A dokumentációs munka tárgyalása kapcsán láttuk, mennyire függ az egész vállalkozás sikere a szervezeti for-

mákon. Ebben a fejezetben a dokumentáció legfontosabb nemzetközi és nemzeti szerveit tekintjük át.

Nemzetközi intézmények

4.41. Történeti kialakulását tekintve az első, s mindmáig talán legfontosabb nemzetközi szövetsége a Fédération Internationale de Documentation (International Federation for Documentation, Nemzetközi Dokumentációs Szövetség). Hivatalos rövidítése: FID. 1885-ben Henri La Fontaine és Paul Otlet alapította Institut International de Bibliographie (IIB), Nemzetközi Bibliográfiai Intézet címmel, akkori célja a világ könyvtermését regisztráló egyetemes bibliográfia szerkesztése volt. E vállalkozása az első világháború idején megszakadt. Mai nevét 1937-ben vette fel.

A FID a dokumentáció elvi, elméleti, szervezeti kérdéseivel foglalkozik, feladatai közé tartozik a dokumentáció koordinálása.

A FID kiadásában jelenik meg a Revue de la Documentation (Review of Documentation) c. folyóirat, amely e kérdéstről szóló tanulmányokat közöl.

A dokumentáció másik nemzetközi szervezete az UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation), amely az Egyesült Nemzetek Nevelési, Tudományos és Kulturális Szervezete. 1945-ben alakult. Az UNESCO-nak csak egyik feladatköre a könyvtárakkal, bibliográfiákkal, dokumentációval való foglalkozás. Keretében működik az International Advisory Committee for Bibliography, Documentation and Terminology (Nemzetközi Bibliográfiai, Dokumentációs és Terminológiai Tanácsadó Bizottság). Az UNESCO igen széleskörű tevékenységet végez, többek között elvileg foglalkozik a bibliográfia és dokumentáció kérdéseivel, maga is végez bibliográfiai és dokumentációs munkát, elsősorban a társadalomtudományok területén, anyagi támogatásban ré-

szesít különböző nemzetközi szervezeteket (pl. a FID-et is) és kulturális célokból anyagi támogatásban részesít egyes nemzeteket is.

Kiadványait megtaláljuk a Catalogue général des publications de l'Unesco et des publications parues sous les auspices - General catalogue of Unesco publications and Unesco sponsored publications 1946-1959. Paris, Unesco, 1962. Az egyes szaktudományoknál alapvető kiadványainak ismertetésére visszatérünk.

Magyarország tagja mind a FID-nek, mind az UNESCO-nak.

Nemzeti intézmények

4.42 A nemzetközi szervezetek mellett a legtöbb államban megalakult a dokumentációs munka irányításának és el látásának nemzeti szerve.

A Szovjetunió központi dokumentációs intézete a Vseszozjuznűj Insztitut Naucsnoj i Tehnicseszkoj Informacii Akademii Nauk SzSzsZR (ismert rövidítése: VINITI), amelyet 1952-ben alapítottak. A világ egyik leghatalmasabb intézete, a világ természettudományi és műszaki dokumentumanyagát átfogóan tájékoztatja. Szervezetileg a Szovjet Tudományos Akadémiahoz tartozik. Legfontosabb kiadványa a Referativnűj Zsurnál referáló folyóirat, amely ma mintegy negyven szárában jelenik meg, havi vagy kétheti füzetekben. Ötven nyelven megjelenő szakirodalmat figyelnek, egy-egy komplex tudományban (kémia, biológia) az évi referátumok száma meghaladja a százezret. Foglalkozik a dokumentáció elméletével is, hatalmas gépparkja segítségével a dokumentáció új utjainak kísérletező műhelye.

Az Egyesült Államokban a nagy multra visszatekintő dokumentáció meglehetősen decentralizált, jobbára magánvállalkozások, vagy magánvállalatok megbízásából végeznek dokumentációs munkát.

Angliában a szakkönyvtárak és dokumentációs szervek közös szövetsége az ASLIB (Association of Special Libraries and Information Bureaux), amely a dokumentáció aktuális kérdéseivel, dokumentalisták képzésével, a nemzetközi kapcsolatok fenntartásával, a témakörű folyóiratok kiadásával foglalkozik, sőt bizonyos tájékoztató szolgálatot is fenntart.

Franciaországban a dokumentációs szervek szövetsége az UFOOD (L'Union Française des Organismes de Documentation), míg az operatív dokumentációs munkát a CNRS (Centre National

de la Recherche Scientifique) keretében működő dokumentációs osztály látja el, referáló lapja a 22 szériában megjelenő Bulletin Signalétique.

Magyar intézmények

4.43 A magyar dokumentáció tanácsadó szervezete az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács, amely 1962-ben az Országos Könyvtárügyi Tanács és az Országos Dokumentációs Bizottság egyesüléséből keletkezett. Az OKDT könyvtári, bibliográfiai és dokumentációs kérdésekben véleményt mond, javaslatokat terjeszt elő. A művelődésügyi miniszter tanácsadó testülete. Tevékenységét két tagozatban fejti ki: a Könyvtári és bibliográfiai tagozatban, amely tizenkét szakbizottságra oszlik, köztük a 7. a Bibliográfiai Szakbizottság és a Dokumentációs tagozatra, amelynek három szakbizottsága van: Elvi és kooperációs szakbizottság, Módszertani szakbizottság, továbbá a Képzési és továbbképzési szakbizottság. A Dokumentációs tagozat megtartotta az Országos Dokumentációs Bizottság elnevezését, feladatai között szerepel, hogy képviseli Magyarországot a FID-ben.

Az operatív dokumentációs munkát végző intézeteink a következők:

Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ,
Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ,

Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ,

ezenkívül bizonyos dokumentációs tevékenység folyik a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárában és a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában közösen, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában és az MTA számos intézetében: az Állam- és Jogtudományi Intézetben, Irodalomtörténeti Intézetben stb.

Ezek dokumentációs tevékenységéről a megfelelő szaktudománynál adunk részletes ismertetést.

5. ÁLTALÁNOS MÁSODFOKU BIBLIOGRÁFIÁK

Két fő típusa

5.1 A szakirodalom óriási mennyisége miatt ma nemcsak azt nem lehet elvárni senkitől, hogy ebben az óriási anyagban biztosan tájékozódjék közvetlenül, de azt sem, hogy a szakirodalmat elsődokon regisztráló bibliográfiákat mind ismerje. Sok ezer bibliográfiát nem lehet és nem is szabad memorizálni. Ha egy kérdés szakirodalmát keressük, az első lépés az, hogy megállapítjuk, milyen bibliográfiai forrásokból tudjuk ezt megkeresni, azaz, fel kell kutatni azokat a bibliográfiákat, amelyek tartalmazzák e kérdés szakirodalmát. Ezt másodfoku bibliográfiákból tudjuk meg. A másodfoku bibliográfiák ismerete alapvető követelmény, hiszen ugyyszólván az összes további lépést ezek határozzák meg.

A másodfoku bibliográfiák között számos olyan van, amely azzal az igénnyel készült, hogy összefoglalja egy bizonyos időpontig a szakirodalom bibliográfiai forrásait. Ezek a nagy általános, egyetemes retrospektív bibliográfiák. A szakirodalom felkutatásában azonban a legjobban a legújabb, legkésőbbi bibliográfiák használhatók, s ezek a retrospektív másodfoku összeállításokból kimaradnak. Ezért szükség van a másodfoku kurrens bibliográfiákra, amelyek szinte naprakészen ismertetik az új bibliográfiákat. Tárgyalásunk során

először a retrospektív összefoglalókat, majd a kurrenseket tekintjük át.

As egyetlen tudomány bibliográfiai forrásait regisztráló másodfoku szakkibliográfiákról az egyes tudományoknál adunk számot. Ugy szintén nem térünk ki itt az általános nemzeti másodfokuakra sem.

Retrospektív feltárás

5.2 A retrospektív másodfoku bibliográfiáknak két típusa világosan elkülöníthető egymástól: az egyik, amelyik csak a bibliográfiákról ad számot, a másik, amelyik a bibliográfiai forrásokon kívül a segédkönyvtári anyag más típusairól is tájékoztat: lexikonokról, kézikönyvekről stb.

Csak a bibliográfiai forrásokról számotadó típus

5.21 A bibliográfiai forrásokról számotadó retrospektív típusban a leghatalmasabb vállalkozás Besterman, Theodore: A world bibliography of bibliographies ... Vol. 1-4. 3. ed. Genève, Societas Bibliographica, 1956. c. nagy munkája, amelynek az itt leírt harmadik kiadása címlapjára (az első kiadás 1940-ben) azt írta Besterman, hogy harmadik és utolsó kiadás, ezzel is jelezve, hogy egyetemes és általános gyűjtőkörrel már az elsőfoku bibliográfiákat sem lehet követni a teljességnek azzal az igényével, amellyel e bibliográfiát szerkesztette.

Anyagát Besterman tárgyszavak betűrendjébe rendezte. Tudományok, tudományágak, egyes tudományos kérdések, földrajzi nevek (földrészek, országok, városok stb.) és személy nevek lehetnek a Bestermanban tárgyszók. Ezenkívül az olyan bibliográfiák, amelyek a kiadványokat valamely formai jegy

---

* A legújabb értesülés szerint a mű negyedik kiadását is tervezik.

alapján gyűjtik, e formai jegyet jellemző tárgyszó alá kerülnek pl. akadémiai kiadványok, periodikus kiadványok stb. Az egyes tárgyszavak után a tárgyszó fogalmi körének megfelelő gyűjtőkörű bibliográfiák következnek: pl. a biológia (biology) tárgyszó után csak a biológiai bibliográfiák. Nem kerülnek ide pl. az állattani, botanikai bibliográfiák, mert ezek fogalmi köre szűkebb a biológia fogalmánál, s ezeket a "botany", "zoology" tárgyszavak után találjuk. Az egyes országok általános bibliográfiái, az országok történetére, jogára, államközi kapcsolataira, térképeire, hivatalos kiadványaira vonatkozó bibliográfiákat az ország neve után sorolja fel Besterman. Az egyes népek irodalma és nyelve külön tárgyszó. Nem az országnév után, hanem a megfelelő tudomány után kerülnek besorolásra az ország növény- és állatvilágának, néprajzának, gazdaságának stb. irodalmát regisztráló bibliográfiák.

A tárgyszavakon belül Besterman az időrendet választja második rendezési elvnek. Ha az egyes tárgyszavak után olyan óriási anyag kerül, hogy az áttekintést zavarja és az anyag nem is egységes, tárgyszavakon belüli bontást alkalmaz. A tárgyszó után a bibliográfia mindig feltünteti a bontás mikéntjét. Az "Economics" tárgyszó után pl. a következő bontás szerepel:

Economics

1. Bibliographies, 1130.
2. Periodicals, 1131.
3. General, 1131.
4. Countries
  - America, latin, 1139.
  - Austria, 1140.
  - .
  - .
  - stb.

(Gazdaságtan, 1. másodfoku bibliográfiák, 1130. 2. Periodikák bibliográfiái, 1131. 3. Gazdaságtan általában, 1131. Or-

szágot: Latinamerika, 1139, Ausztria ... stb. - A továbbbontást jelző fogalmak után álló számok a hasábszámra utalnak.) A tárgyszavak után gyakran találunk utalásokat más tárgyszavakra, ahol még találhatunk anyagot.

Besterman címléírása rendkívül tömör, a legszükségesebb adatokra terjed ki. Szögletes zárójelben közli viszont a bibliográfiák tételszámát. Minden bibliográfiát az eredeti nyelven ír le.

Negyedik kötete mutató: nevekről és címekről az előfordulás hasábszámára utal. Besterman bibliográfiája regisztratív, annak ellenére, hogy néhány tétele után rövid megjegyzéseket találunk.

Besterman hatalmas anyagot gyűjtött össze, kb. 84 000 önálló bibliográfiát írt le. E hatalmas bibliográfiában gyakorlatlanabb könyvtáros nehézkesen keres, a tárgyszavas elrendezés ellenére is. Mindenképpen szükség van olyan szelektív másodfoku bibliográfiára, amely kiválasztja a legjobb, leghasználhatóbb bibliográfiai forrásanyagot. E szelektív általános és egyetemes másodfoku bibliográfiák közül a következőket említjük meg: Fleischhack, Curt - Rückert, Ernst - Reichardt, Günther: Grundriss der Bibliographie, Leipzig, Harrassowitz, 1957. Összeállítását - amelyet röviden Fleischhack-nak szokás nevezni - és Totok, Wilhelm - Weitzel, Rolf: Handbuch der bibliographischen Nachschlagewerke, Frankfurt a.M., Klostermann, 1954. A Totok-Weitzel anyaga valamivel bővebb, különösen a német bibliográfiákat illetően. E két bibliográfia már nemcsak kifejezetten bibliográfiákat, hanem bibliográfiai forráskutatásra alkalmas lexikonokat, kézikönyveket is felvesz, elég ritkán ugyan. A hangsúlyt a kurrens bibliográfiákra és referáló lapokra helyezik. Mindkettő szakrendi összeállítás és magyarázatos bibliográfia, ezt terjedelmük lehetővé is teszi. Mindkettőt összesített név-, cím- és tárgymutató egészíti ki. A Fleischhack a bibliográfia tankönyvének készült, a rövid elméleti és történeti bevezetőt ad a kötet elején.

Általános egyetemes másodfoku bibliográfiát a magyarok közül Gulyás Pál készített: A bibliográfia kézikönyve. 1-2. köt. Bp. Széchényi Könyvtár. 1941-42. A mű 1. kötete elmélet, történet és a bibliográfia készítés technológiája, a 2. kötet a tulajdonképpeni másodfoku bibliográfia. Mivel több mint 20 évvel ezelőtt jelent meg, meglehetősen meghaladott.

Szakrendi, annotált bibliográfia, a természettudományokat, különösen az alkalmazott tudományokat mostohán kezeli. Ha külföldi anyagot keresünk, nem nagyon vesszük elő. Értékét az adja meg, hogy a magyar bibliográfiákról megjelenéséig viszonylag teljes képet nyújt.

A bibliográfiai munkáról készült praktikus összefoglalás, egyuttal másodfoku bibliográfia Baer, Hans: *Bibliographie und bibliographische Arbeitstechnik*. Frauenfeld, Huber, 1961. c. műve. Az általános bibliográfiákról a 91-112. oldalon jól válogatott felsorolást ad.

A segédkönyvekről számotadó típus

5.22 Azon másodfoku bibliográfiák típusában, amelyek a szakirodalom bibliográfiai forrásanyaga mellett a tájékoztatás apparátusának egyéb típusait is felveszik, szintén egy nagy összefoglaló művet kell említenünk, Malclès, Louise-Noëlle: *Les sources du travail bibliographique*. 1-3. köt. Genève, Lille, Droz, Giard, 1950-1958. nagy szintézisét, amelyet nagy-Malclès-nek is szoktak nevezni. Első kötete az általános és az általános nemzeti bibliográfiákról, az általános biográfiákról és lexikonokról, enciklopédiákról ad számot.

A humán tudományok (társadalomtudományok) része két kötetre oszlik, utolsó, negyedik kötete az egzakt és technikai tudományokról (természet- és alkalmazott tudományok) szól.

A bibliográfiát Malclès asszony (aki egyébként a Sorbonne bibliográfia professzora) elméleti bevezetővel kezdi, s az egyes főfejezetek elejére szintén néhány oldalas bevezető kerül. Ha szükséges, egy-két bekezdést közbeiktat más-hol is, hogy kitérjen egy-egy probléma ismertetésére, fogalmak megmagyarázására.

Ezt a nagy művet nemcsak első kötetének elméleti bevezetője teszi páratlanul értékesé: kialakítja minden tudományág segédkönyv-apparátusának egész mikrokozmoszát. Szer-

kesztői gondosságát, lelkiismeretességét jellemzi az is, hogy a szaktudományi könyvészetek összeállításánál szakemberek munkáját vette igénybe. A humán és társadalmi-történelmi tudományok két kötetében a szláv népek, Görögország, Törökország szakkönyvészeit, a természettudományok és technika kötetében a csillagászat, fizika, geológia, a biológiai és orvosi tudományok szakkönyvészetét szaktudósok jegyzik. A műszaki tudományok egyes ágazatainál speciális bibliográfiák hiányában alapvető monográfiák címeit adja meg.

A nagy-Malclès tehát nem egyszerűen csak a bibliográfiákat regisztrálja, számot ad a jelentős tudománytörténeti művekről, folyóiratokról, összefoglaló művekről, szintézisekről, a fundamentális irodalomról, egyszerűen mindarról, amely egy-egy tudomány standard anyagát képezi. Helyenként klasszikussá vált népszerűsítő munkákkal is találkozunk. Igen világos tipografizálással is érzékeltetett szakrendet alkalmaz, az áttekintést még megkönnyítik az időrendi táblázatok, összesítések is, ha ez szükséges. Az egész bibliográfia humán szemléletű, ezt nemcsak arányai jelzik, hanem aspektusa, alapállása is.

Sajnos - és ez a többi eddig tárgyalt bibliográfiára is elmondható - a magyar anyag nem szerepel benne kellően, s a magyar bibliográfiák leírásánál nagyon sok a sajtóhiba is.

E hatalmas anyagot Malclès erős szelektálással, oktatási célokra egyetlen kötetben is összefoglalta, így született meg az ún. "kis-Malclès", a Cours de bibliographie...Geneve, Lille, Droz, Giard, 1954. A Cours de bibliographie tankönyv. A kötet elején és a fejezetek bevezetéseként elméleti tudnivalókat találnak. A fejezetek végén pedig gyakorlatok vannak, a nehezebbek a megoldásukkal együtt. A könyv körülbelül azt az anyagot tartalmazza, amelyet egy könyvtárosnak, könyvtárszakos egyetemi hallgatónak a bibliográfiáról tudnia kell (ideértve a tudományos bevezető műveket, standard anyagot, folyóiratokat, lexikonokat, szótárakat stb.).

A másodfoku bibliográfiák azon típusában, amelyek a segédkönyvtári anyagról adnak számot, klasszikussá vált összeállítás Winchell, Constance M.: Guide to reference books.

7th ed. Chicago, American Library Association, 1951. kalauza, amelynek első kiadását Mudge, Isadora Gilbert szerkesztette. Az ALA* két-háromévenként kiegészítő köteteket ad ki hozzá.

Ezek eddig a következők:

Supplement 1950-1952 by Winchell, C.M. és Johnson, O.A. Chicago, ALA, 1954.

Second supplement 1953-1955 by Winchell, C.M. Chicago, ALA, 1956.

Third supplement 1956-1958 by Winchell, C.M. Chicago, ALA, 1960.

A Winchell-ben szakrendet találunk, s minden így kapott fejezet egy-egy betűjelzetet kap. A nyelv és irodalom pl. az "R" jelzetet viseli, ezen belül az ismertetett kézikönyvek sorszámot kapnak. A hivatkozások ezekre a betűkből és számokból álló jelzetekre történnek. A supplementumok megőrzik a fejezetek betűjelét, az ezenbelüli sorszámokat újra kezdik. Hogy mégis meg lehessen különböztetni, hogy a kalauzra, vagy valamelyik pótkötetre történik utalás, a supplementumok sorszámát a betűjel előtti szám jelzi. Pl. az RL29-es tétel egy dramaturgiai bibliográfiát jelez, az LR66 már az első supplementum irodalommal, nyelvészettel kapcsolatos tételét, a 3R61 a 3. supplementum egy tételét stb. A Winchell-kalauz jellegének megfelelően - magyarázatokat közöl a segédkönyv-típusokról, a lexikonokról értékeléseket, tételeit pedig rövid ismertetések követik. A bibliográfia indexe nevekre, címekre és tárgykörökre utal.

Magyar összeállítás ebben a típusban Szentmihályi János - Vértessy Miklós: Utmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához. Bp. Gondolat, 1963. bibliográfiai kézikönyve. Erősen szelektált, szakrendi összeállítás. A bibliográfiai források mellett a legalapvetőbb segédkönyveket ismerteti, tételei egy részét annotálja. A magyar anyag kel-

*American Library Association = Amerikai Könyvtárak Egyesülete.

lő sullyal szerepel benne, éppen ezért hézagpótló mű. Kb. az 1960-ig megjelent anyag található benne. Tárgymutató csatolozik hozzá.

Az ismertetett retrospektív összeállításokból tájékozódni tudunk a bibliográfiákról, segédkönyvekről egészen az 1950-es évek közepéig (a Winchellből 1958-ig, a Szentmihályi-Vértesy-ből 1960-ig). Az azóta eltelt időszak bibliográfiáinak feltárása két problémát jelent, egyrészt azt, hogy tudnunk kell a legújabb bibliográfiai vállalkozásokról, másrészt a változásokra igen hajlamos kurrens szolgáltatásokat kell áttekintenünk. A kérdésünk az, ezekről honnan szerezhetünk tudomást.

Kurrens feltárás

5.3 A kurrens bibliográfiák és referáló lapok az Unesco kiadványában, az Index Bibliographicusban lelhetők fel. E kiadványát az Unesco két kötetben adja ki: az első a természettudományok és technika, a második a társadalom- és humán tudományok kötete. Szerkesztését Th. Besterman végzi. A természettudományok és technika kötetének negyedik kiadása 1959-ben jelent meg, míg a társadalomtudományok kötetnek a harmadik kiadása - sajnos - 1952-ből való.

Az Index Bibliographicus anyagát az ETO alapján kapott osztályok szakrendjében hozza, a címleírási adatokon kívül közli az indulás évszámát, megjelenésének periodicitását, a feltárás módját (vagy azt, hogy regisztratív), a mutatókat és a kumulációk periodusait. (Az 1951-52-es kiadások címleírásai ettől eltérnek.) Egyébként regisztratív, tárgymutató és címmutató járul hozzá.

A világon folyó bibliográfiai tevékenységről adnak számot az Unesco jelentései, amelyek Les services bibliographiques dans le monde - Bibliographical services throughout the world címmel jelennek meg. Országok szerinti tagolásban a szervezeti kérdésekről, a nemzeti és szakbibliográfiai tevékenységről, a képzésről, s - az első jelentés kivételével - a nemzetközi szervezetek bibliográfiai munkájáról is számot adnak.

Az eredményeket táblázatokban is összesítik. A nemzeti bibliográfiák mindig hangsúlyozottan szerepelnek a jelentésekben.

Az 1951-52, 1952-53. évi jelentést L.N. Malclès, az utána következőket Robert L. Collison gondozta. Az 1950-1959-es időszakról R.L. Collison szerkesztésében összesített jelentés is készült.

Ha e két ismertetett forrást összehasonlítjuk a retrospektív bibliográfiákkal, szembevetendő, hogy még mindig nem eléggé naprakészen tudunk tájékozódni ezekből, a legjobb esetben is hároméves lemaradással szerzünk tudomást az új bibliográfiákról, referáló lapokról. E hézagot némileg pótolják a következő kiadványok:

Az amerikai Wilson cég adja ki a Bibliographic Index (New York, 1938-tól) címmel félévenként, évi és ennél nagyobb kumulációkkal kurrens másodfoku bibliográfiáját, amely a referenz-könyvekről is tájékoztat, rejtett bibliográfiákat is regisztrál. Az anyagot a Wilson-kiadványokra jellemző tárgyszavak szótárrendszerű kiépítésével rendezi.

A Német Demokratikus Köztársaság dokumentációs intézete, az Institut für Dokumentation kartonszolgálatában két sorozat vonatkozik a dokumentációra, az egyik a szakirodalom, a másik a referenz-anyagra végez feltáró munkát. A kartonokat havonta juttatják el az érdekeltekhez.

A FID Bibliographie de la Documentation et de la Bibliothéconomie kurrens bibliográfiájában (La Haye, 1950-) ad számot az új bibliográfiai kiadványokról és a dokumentációs, bibliográfiai szakirodalomról, szakrendi, regisztratív összeállításban, közölve, hol jelent meg ismertetés, referátum az adott tanulmányról, vagy kiadványról. Az itt összegyűjtött anyag tulajdonképpen a FID folyóiratában, a Revue de la Documentation "Bibliographia" rovatában megjelent anyag évi összesítése.

A szakirodalom tanulmányozásán keresztül is szerezhetünk információkat az új bibliográfiákról. Ismét a Wilson cég által kiadott negyedévi bibliográfia a könyvtári szakirodalomról a Library Literature. E tárgyszavas indexben esetenként referenz-könyveket is találhatunk. Ugyanigy a londoni Library Association referáló lapjában, a negyedévi periodicitással megjelenő Library Science Abstracts-ben is a szakirodalom tanulmányozásán keresztül értesülhetünk a bibliográfia és dokumentáció időszerű kérdéseiről és szolgáltatásairól.

Az Unesco könyvtárügyi havi folyóiratának (Bulletin de l'Unesco à l'intention des bibliothèques) bibliográfia-rovata és a párizsi Bibliothèque Nationale havi folyóiratának (Bulletin des bibliothèques de France) könyvismertető rovata igen gondosan tájékoztat minden újabb bibliográfiáról.

A dokumentáció jelentős folyóiratai (American Documentation, a már említett Revue de la Documentation, a Journal of Documentation stb.) is külön rovatban számolnak be, ismertetést, kritikát közölve az új szolgáltatásokról.

Magyarországon a bibliográfiákról, dokumentációról és a szolgáltatásokról az MTA Könyvtára által kiadott Tájékoztató a tudományos kutatás tervezésének, igazgatásának és szervezésének nemzetközi irodalmáról c. referáló lap, a KMK által kiadott Könyvtári Figyelő és melléklete, a Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom c. bibliográfia tájékoztat bennünket, illetve az OMKDK által kiadott folyóirat, a Tudományos és Műszaki Tájékoztatás (régii címén Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója) Szakbibliográfiák és Figyelő-szolgálat rovata értékes információkat nyújt.

A dokumentáció és bibliográfia legjelentősebb szakkönyvtára az angol könyvtárak egyesületének, az Aslib-nak könyvtára, a Szövetség egyébként e kérdések tájékoztatását is megszervezte.

A nemzeti dokumentációs és bibliográfiai intézetek ismertetését adja az Unesco Guide des centres nationaux d'information bibliographique... Paris, Unesco, 1953. c. összeállításában regionális elrendezésben.

Példák

1. Ismerünk egy geológiai kurrens bibliográfiát, a Bibliography and index of geology exclusive of North America címűt. (A geológia bibliográfiája és indexe - Északamerika kivételével.) Kérdés, van-e kiegészítő testvér bibliográfiája, amely az Északamerikára vonatkozó szakirodalmat hozza. Keressük meg a Besterman-ban!

A fenti bibliográfia az egész Föld geológiájára vonatkozó irodalmat hozza (Északamerika kivételével ugyan), ezért a "geology" tárgyszó alatt a "general"-nél fogjuk megtalálni. (Besterman, 3.kiad. 1587. hasáb.) Ha van testvérszériája, akkor ez már csak egy területre vonatkozó anyagot regisztrál. Tehát annak ellenére, hogy a fenti bibliográfia

kiegészítője, a "Geology" tárgyszón belül máshová kerül, a "countries" alatt található bibliográfiák között kell keresnünk. Valóban meg is találjuk (1590-1591. hasáb).

2. A magyar népköltészet első idegen nyelvű fordításai. Keressünk bibliográfiákat, amelyekben feltételezhetően ezek megtalálhatók.

Több uton indulhatunk el. A legkézenfekvőbb eljárás a következő:

a/ Magyar irodalom idegen nyelvű fordításai hungarika-anyagot jelentenek. Meg kell nézni, milyen hungarika bibliográfiáink tartalmaznak fordításokat.

b/ Meg kell néznünk, hátha van olyan bibliográfia, amely kifejezetten népköltészetünk fordításait regisztrálja. Mivel költészetről van szó, az irodalmi bibliográfiákat is át kell néznünk. Gulyás másodfokujában találjuk meg ugyancsak Gulyás Pál: Népköltészetünk idegen nyelvű fordításai c. bibliográfiáját. (Gulyás másodfoku, 2. köt. 177. p.) Külföldi másodfokukban is nézhetjük, pl. Besterman a "Hungarian language and literature" (magyar nyelv és irodalom) tárgyszó alatt (1940. hasáb). Magyar szépirodalom idegen nyelven a M.n. muzeum könyvtárában c. összeállítást, amelyet érdemes megnéznünk stb.

Feladatok

1. Jegyzetünkben a retrospektív másodfoku bibliográfiák ismertetésénél csak a legujabbakra (10-12 évnél nem régebbi) és legfontosabbakra tértünk ki. Az ismertetett másodfokuk alapján próbáljuk összeállítani a korábban megjelent fontos másodfoku retrospektív bibliográfiákat.

2. Készült-e Baudelaire-ről személyi bibliográfia?

3. Milyen címmel indult eredetileg a Chemisches Zentralblatt? Mikor indult? Mióta jelenik meg jelenlegi címével?

4. A Diderot-ék által szerkesztett enciklopédiának mi volt a pontos címe, mikor, hol stb. jelent meg?

5. Válasszuk ki a tudományok valamely csoportját, s keressük meg, milyen bibliográfiai kalauzok készültek e tudományokhoz.

6. Válasszunk ki egy tudományágot. Állapítsuk meg, hogy az ismertetett másodfoku bibliográfiákban milyen azonos anyag szerepel, s mik a különbségek. Próbáljuk megállapítani, hogy az eltéréseknek mi lehet az oka: a megjelenés időpontjában mutatkozó különbség, terjedelmi korlátok, a gyűjtőkörök más jellege stb.

6. EGYETEMES ÁLTALÁNOS BIBLIOGRÁFIÁK

Pő típusai

6.1 Történetileg az egyetemes általános bibliográfiák alakultak ki először, a dokumentumok mai mennyisége, az ismeretek differenciálódása és egyéb tényezők azonban ezt a műfajt napjainkban korszerűtlenné tették. Ezért nem is lehet arról szó, hogy a dokumentumoknak egyetemes általános bibliográfiák rendszerével történő teljes lefedését egyáltalán feltételezzük. (A teljes lefedés elérhető néhány ide tartozó típusban, pl. ősnymtatvány-bibliográfiák esetében.)

Az alábbiakban ezért arra törekszünk, hogy az egyetemes általános bibliográfiákhoz tartozó típusokból bemutassunk egy-két bibliográfiát, korántsem azzal az igénnyel, hogy akár csak a legnevezetesebbeket is mind megtárgyaljuk.

A következő típusok kerülnek sorra:

ősnymtatványbibliográfiák,
egyetemes szelektív bibliográfiák, nyomtatott nagy-
könyvtári katalógusok,
sajtóbibliográfiák és repertóriumok,
bicbibliográfiák.

Ősnymtatványbibliográfiák

5.2 Ősnymtatványoknak nevezzük az 1500 előtt készült

nyomdatermékeket. Az időhatár - egyébként Önkenyes és mechanikus - megszabása Bernardus de Mallinckrot egy 1640-ben megjelent művéből való. Ezt átvették mások is, s mivel L. Hain, a mult százada nagy ősnymotatvány kutatója is ezt az időpontot fogadta el Repertorium bibliographicum-ában, átment a köztudatba és ma ez az időhatár "hivatalosnak" tekinthető (1), bár a szakirodalomban még ma is vita tárgya.

Az ősnymotatványok önálló bibliográfiai regisztrálása nemcsak azért szükséges, mert az ősnymotatványkutatás önálló művelődéstörténeti diszciplína, hanem azért is, mert az ősnymotatványok formája sokban eltér a mai könyvtől, pl. nincsen címlapjuk. Ahhoz, hogy ezekről szakszerű leírást tudjunk adni, egész sor adatot kell kideríteni, gyakran évek hosszú munkájával, azaz az ősnymotatványt előbb meg kell határozni.

A nyomdászattörténet hosszú utat tett meg eddig, amíg a meghatározást valamelyest egzakttá tette. A legjelentősebb lépést L. Hain és K. Haebler tették meg. Hain a művek azonosítását azzal tette lehetővé, hogy közölte a szöveg első és utolsó mondatait, az incipitet és az explicitet. K. Haebler - Robert Proctor nyomán - a betűk tipizálását végezte el századunk elején. E munka eredményét tartalmazza nélkülözhetetlen segédkönyve: Haebler, Konrad: Typenrepertorium der Wiegendrucke. Abt. 1-5. Halle, A. Haupt, 1905-1924. Ez a típusrepertorium a betűket két fő csoportra, gótra és antikvára osztja. Majd a gót betűket a M, az antikvákat a Q betű által mutatott eltéréseik alapján osztotta tovább, ugyanis a betűk képviselni tudják az egész típust is. A betűtípusokra az is jellemző, hogy milyen sorméretben használták azokat. A sorméret 20 sor teljes távolsága milliméterekben. Ezek alapján Haebler olyan táblázatokat szerkesztett, amelyeknél a típusok mellett ott áll annak a nyomdásznak a neve, aki használta, s az is, hogy milyen sorméretben.

Az ősnymotatványokkal való foglalkozás nélkülözhetetlen segédkönyve Briquet, Charles Moise: Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusquen 1600... Paris, Picard, 1907. vízjegykatalógusa. Gyakran ugyanis az a tény, hogy melyik papírmalom papíryanagából készült az ősnymotatvány, támpontot ad a további kutatásokhoz.

E módszerekkel lehetővé válik az ősnymotatványok egyéni véleményektől független meghatározása, így szakszerű leírása, következésképpen bibliografizálása is.

Az ősnymotatványbibliográfiák szerkezeti alapozása lehet nyomdászattörténeti és irodalmi szempontú. Az előbbi regionális, helyrendi szerkezetet eredményez és tükrözi a nyom-

(1) Fitz József: A magyar nyomdászat, Könyvkiadás és Könyvkereskedelem története. 27. p. Akadémiai Kiadó. 1959.

dászat elterjedését, a nyomdászok vándorlását, az egyes nyomdászati góccok kisugárzási övezetét, egyszóval azt az eleven életet, mozgást, amely a nyomdászat első évtizedeit is jellemezte. Az irodalmi alapozás szerzői betűrendet eredményez, azaz egy szerző művei kerülnek egymás mellé. (Vigyázzunk az irodalom 15. századi fogalmára: nem szépirodalmat jelent, hanem az írásművek összességét, mint középiskolai tanulmányaink során ezt tapasztaltuk.) Az irodalmi alapozásra L. Hain tért vissza fontos bibliográfiájában: Hain, Ludvig: Repertorium bibliographicum... Vol. 1-2. Stuttgart, 1826-1838. Új kiadásai: Frankfurt a.M. 1920., Berlin 1925., Milano 1948.

Századunk elején, amikor az ősnyomtatványkutatás a fentebb ismertetett színvonalat elérte, nemzetközi összefogással láttak hozzá az ősnyomtatványok egyetemes, teljes bibliográfiájának a szerkesztéséhez. Hosszas előkészítő munka után meg is jelenik a Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Hrsg. von der Kommission für den GW. Bd. 1-8. Leipzig, 1925-től. Elterjedt rövidítése: G W.

A második világháború véget vet a vállalkozásnak, a 8. kötet 1940-ben lát napvilágot, pedig a munkálatoknak csak az elején tartottak. Újabbban a mű kiadását folytatni akarják, de a GW ügye különböző politikai nehézségek miatt akadozik. A jelenlegi helyzet az, hogy az NDK-ban a berlini Nationalbibliothek folytatja tovább a munkát.

A GW betűrendbe rendezi anyagát, alapos tipográfiai leírást ad. Tartalmazza a művekről szóló irodalmat és a művek lelőhelyét. A tervek szerint egy nyomdák szerinti és egy helyrendi áttekintő rész készül hozzá.

Az ősnyomtatványbibliográfiák legjobb bibliográfiáját Th. Besterman készítette el Early printed books to the end of the 16. century. A bibliography of bibliographies. 2nd ed. London, Societas Bibliographica, 1961.

6.3 Egyetemes szelektív bibliográfiák

Bibliográfiák

6.31 A nyomdászat felfedezése után a könyvanyagok mennyisége hirtelen megnövekedett, s az áttekintés biztosítására a tudósoknak újfajta eszközöket kellett keresniük. Így született meg a 16. században az első bibliográfia, egyúttal az első egyetemes szelektív bibliográfia: Gesner, Konrad: Bibliotheca Universalis... T. 1-3. és Appendix. Tiguri, 1545-1546. A szakirodalom Gesnert tekinti a "bibliográfia

atyjára"-nak. (Gesner: svájci humanista, polihisztor, természettudós.) Humanista mivoltának megfelelően görög, latin és héber nyelvű műveket vett fel a szerzők keresztnevének betűrendjében. Művét a Pandectarum egészíti ki, amely szakrendben ismétli meg az anyagot. Szakrendje a világias szemléletet tükröző, gyakorlati célokat szolgáló középkori szakrendszer, a septem artes liberales továbbfejlesztése. [A hét szabad művészet a triviumból /grammatika, retorika, dialektika/ és a quadriviumból /aritmetika, geometria, musica/ állt.] Meglepő egyébként ez a módszertani kultusz Gesnernél, előzmények nélkül felismeri a többszempon tu rendezés fontos alapelvét. Munkáját tudománytörténeti szempontból különösen becse ssé teszi, hogy a leirt művekből - köztük kézirat osokból is - gyakran szemelvényeket közölt; így mentett át a mű azóta elpusztult könyvekből szövegrészeket. Művéhez nagyon sokan közöltek a későbbiekben kiegészítéseket. Szin vonalát elérni sokáig nem tudták.

Gesner műfajában készült számos összeállítás közül a mult század első felének nagy bibliografusa, Brunet, Jaques Charles művét emeljük ki: Manuel du libraire et de l'amateur de livres... 1-3. Paris, 1810., amelynek 5. kiadása (Paris, 1860-1880) 5 kötetben és két pótkötetben jelent meg. Brunet párizsi antikvárius volt, s bibliográfiájában a kereskedelmi, bibliofil szempontok dominálnak. Brunet nagysága éppen abban áll, hogy viszonylag későn tudott még olyan egyetemes szelektív, bibliofil szempontu bibliográfiát készíteni, amelyben a tudomány és kereskedelem szempontjai nem gyengítik egymást, illetve, hogy egyáltalán tudott még ilyet készíteni.

Az egyetemes bibliográfia eszméje sokáig nyugtalanította a tudósokat, könyvtárosokat. Az ismeretanyag differenciálódása és a dokumentumok megnövekedése folytán a mult század második felében már gondolni sem lehetett arra, hogy e műfajban egyéni erőfeszítések, vállalkozások eredményesek lehetnek. Ezért a már említett P. Otlet és H. La Fontaine 1885-ben az IIB megalapításával egy intézet gondjaira akarták bízni az egyetemes bibliográfia ügyét. A munkálatok megindultak ugyan, az első világháború megakadályozta befejezését. Az intézet azóta is fennáll (FID), az egyetemes bibliográfia elkészítéséről azonban józan ésszel le kellett mondania. Századunkban álmolni sem lehet arról, hogy ilyen bibliográfiát készíteni lehet. Ennek ellenére szinte napjainkig kísérleteznek e műfajjal, de ezek csak a régi könyv-

anyag regisztrálását vállalják, mint Peddie, Robert
Alexandre: Subject index of books published before 1880.
London, Grafton, 1933-1948. Összeállítása.

Nagykönyvtárak nyomtatott katalógusai

6.32 Mivel az egyetemes általános bibliográfia megvalósítása ma lehetetlen feladat, felmerül a kérdés, hogy lemondhatunk-e a világ könyvanyagának egyetemes áttekintéséről. Azért nem mondhatunk le, mert akkor a könyvanyag átfogó, egyetemes szemléletéről is lemondanánk, másrészt a könyvek nem tartalmi szempontból való kezelése is lehetetlenné válnék. Arról van szó, hogy csupán az egyetemes általános bibliográfiák segítségével nem lehet ezt elérni.

Az áttekintést egyrészt biztosítani tudjuk az általános nemzeti bibliográfiák segítségével. Ha ugyanis az egyes nemzeti bibliográfiák megfelelő ciklusait, sorozatait egymás mellé helyezzük, akkor ezek együttesen éppen a világ könyv-, illetve dokumentumanyagát adják. Zavaró természetesen az, hogy a nemzeti bibliográfiáknak nincsenek egységes szerkesztési, gyűjtési, módszertani elvek, s különböző színvonalúak is, de mindezek a hiányok eltörpülnek a nemzeti bibliográfiák fenti előnyei mellett.

A másik lehetőséget a könyvek (dokumentumok) egyetemes áttekintésére azoknak a világkönyvtáraknak a katalógusai jelentik, amelyek igyekeznek a világ könyvtermésének javát gyűjteni. Ezek a könyvtárak a világ legjelentősebb általános gyűjtőkörű tudományos könyvtárai, vagy azok a nemzeti könyvtárak, amelyek a nemzeti dokumentumanyag mellett a világ jelentős könyveit, illetve dokumentumanyagát is gyűjtik. Ezeknek nyomtatott katalógusai kezelhetők egyetemes általános bibliográfiaként is. Nyomtatott katalógusa ugyan nagyon sok könyvtárnak van, de méretei, megbízhatósága és nem utolsósorban a folyamatos gondozás miatt a Library of British Museum (a British Múzeum Könyvtára) a washingtoni Kongresszusi Könyvtár (Library of Congress) és franciák nemzeti

könyvtára, a Bibliothèque Nationale nyomtatott katalógusa felel meg a fenti követelményeknek.

A Bibliothèque Nationale nyomtatott katalógusa: Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale kiadását 1897-ben kezdték el, szerzői betűrendes elrendezésben. Azonos nevű szerzőket életrajzi adatokkal választják el egymástól. A betűrenden belül egy szerző művei közül az összes és válogatott művek kerülnek az élre, ezt az egyes művek időrendje követi. A szerzőnek a nevét a francia nyelvben használatos alakja szerint sorolják be (rendszo a nevek francia alakja), de közlik az eredeti névalakot is. Jelenleg a 186. (Theuriet-Thiry) kötetnél tartanak. A katalógus alapján számos szerző műveiről külön személyi bibliográfiát is kiadtak.

A másik nagy nyomtatott katalógus a British Museum katalógusa, a General Catalogue of printed books. London, 1931-től, szintén betűrendes. Előző kiadása (Catalogue of printed books in the Library of British Museum) 1881-1905 között jelent meg, ennek érdekessége, hogy anyagát szerzői betűrendnek vezérszavak szótárrendszerével kombinált szisztemájába rendezi.

A Library of Congress nyomtatott katalógusa A catalog of books represented by Library of Congress printed cards issued to July 1942. 1-167. köt. Washington, 1942-1952. szintén betűrendes.

Az első tanulság, amit a fentiek alapján levonhatunk az, hogy mind a három nyomtatott katalógus betűrendes. Ennek az az oka, hogy ezt az óriási anyagot szakrendbe nem lehet rendezni, mert nincs olyan szakrend, amely erre a célra megfelelné. (Könyvtárak szakkatalógusa enyhít ezen, hiszen ugyanazon könyvről több cédulát tartalmaz, ugyanezt nyomtatott katalógus - a fentiek terjedelme amúgy is többszáz kötetű - nem teheti meg, de ha megtenné, akkor sem oldaná meg lényegében a kérdést.) A betűrend e nyomtatott kataló-

gusok használatát tehát meglehetősen leszűkíti. Főleg pontos címleírásaik, kinyomozott szerzők stb. miatt használják nemcsak a kutatók, hanem a nagykönyvtárak feldolgozó osztályai is. A múlt században Párizsban - amikor e munkálatokat kezdték - felmerült ugyan a szakrend igénye, erről a tervről azonban le kellett mondani.

A másik nehézséget az óriási terjedelem jelenti. E katalógusok nyomdai előállítására a legmodernebb sokszorosítási eljárásokkal is évtizedekig tart, az átfutási időt nem lehet ennél jobban csökkenteni. Sőt, terjedelmi okok miatt valószínű, hogy ezek új kiadására nem fog sor kerülni.

Megoldatlan még az egyetemes könyvanyag, folyóiratanyag kurrens áttekintése is. Ennek egyik lehetősége a kurrens nemzeti bibliográfiákon keresztül lehetséges. Szerényebb, de gyakorlati célokra megfelelő áttekintést képes nyújtani Magyarországon a már ismerttetett Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéke, illetve a folyóiratokról készült le-
lőhelyjegyzékek. (Részletes leírásukat ld. a Bibliográfia határterületei 3.25 fejezetben.)

Az egyetemes általános bibliográfiák mellett nagy szükség van az álnevé, vagy névtelen műveket regisztráló bibliográfiákra, álnevek lexikonaira. Ezekről a másodfokú bibliográfiák bőséges anyagot tartalmaznak, a magyar álnevé lexikonokat a magyar bibliográfiák kapcsán ismertetjük.

6.4 Egyetemes sajtóbibliográfiák és repertóriumok

Sajtóbibliográfiák

6.4.1 Az egyetemes általános sajtóbibliográfiák területén szintén az a problémával állunk szemben, hogy az egyetemes áttekintést bibliográfiák segítségével nehéz megoldani. Az ilyen bibliográfiák anyaga nagyon hiányos. Bár egyetemes általános szelektív sajtóbibliográfiákkal rendelkezünk, az áttekintés nagymértékben támaszkodik

a központi lelőhelyjegyzésekre,

valamely (nem tartalmi) szempontból szűkebb anyagot felölelő általános bibliográfiákra,

nemzeti sajtóbibliográfiákra.

Egyetemes általános sajtóbibliográfiák közül az Ulrich's periodical directory. A classified guide to a selected list of current periodicals, foreign and domestic. 7. ed. New-York, Bowker, 1953. (10. kiadása 1962-ben) érdemel figyelmet. Anyagát tárgykörök szerint rendezzi, a periodikák címmutatója csatlakozik hozzá. Magyar periodikum elvétve akad benne.

A sajtóbibliográfiák anyagánál sokkal nagyobb anyagot regisztrálnak a központi nyomtatott lelőhelyjegyzések. Legnevezetesebb ezek közül az un. BUCOP (British Union-Catalogue of Periodicals. A record of the periodicals of the world, from the seventeenth century to the present day, in British libraries. Vol. 1-4. London, Butterworths, 1955-1958.) Pótkötete 1962-ben jelent meg: Supplement to 1960. A BUCOP talán a legjelentősebb egyetemes általános bibliográfiai forrása a sajtótermékeknek, mintegy 140 000 periodika pontos adatait tartalmazza a periodikák szoros betűrendjében. Anyagába beolvasztották az előző hasonló jegyzékek anyagát, pl. a nevezetes World list of scientific periodicals published in the years 1900-1950. London, 1952. mintegy 50 000 tételét és Roupell, M.G.: Union Catalogue of the periodical publications... (London, 1937) lelőhelyjegyzékének mintegy 23 000 tételét is.

Az Egyesült Államoknak a BUCOP-hoz hasonló "union list"-je a Union list of serials in libraries of the United States and Canada. 2nd ed. New-York, Wilson, 1943., számos pótkötettel; 1950-től a Library of Congress kiadásában, gondozásában készül nevezetes folytatása:

New Serial Titles. 1- vol. Washington, 1953-től. Több kiadása is van.

A fenti két típus mellett - amelyre az Ulrich's directory-t és a BUCOP-ot hoztuk példának - számos olyan egyetemes általános sajtóbibliográfia van, amelynek anyagát szűkebb körben gyűjtik, de a körülhatárolás nem tartalmi szempontból történik meg, tehát általános bibliográfiáknak tekinthetők. Ilyen periodika bibliográfia készült pl. a hivatalos kiadványokról (Étude des bibliographies courantes des publications officielles nationales. Paris, Unesco. 1958.), vagy a nemzetközi szervek folyóiratairól is stb. (Az utóbbi Répertoire des périodiques par les organisations internationales. 2.ed. Bruxelles, 1959.)

A fenti három típus mellett nem lehet eléggé hangsúlyozni a nemzeti sajtóbibliográfiák óriási jelentőségét. A

teljes periodika-irodalom áttekintése csak ezek segítségével lehetséges, hiszen a fenti bibliográfiai segédletek közül a legteljesebb anyagot regisztráló BUCOP is csak töredékét tartalmazza a világ sajtótermékeinek.

(A nemzeti sajtóbibliográfiák tárgyalására a nemzeti bibliográfiák között kerül sor.)

Módszertani szempontból a periodika-anyag bibliografizálása számos problémát vet fel. Mindenekelőtt a leírásnak fel kell tüntetnie a sajtótermékek gyakran nagyon hosszú élettartama alatt beállott változásokat: címváltozásokat, a kiadó, szerkesztő változását, a periodicitás megváltozását. Helyes, ha feltüntetjük a formátum módosulásait is. Nagyon sokat árul el a periodikák fontosabb rovatainak megjelölése. Bibliográfiák számára fontos követelmény az is, hogy közöljük a folyóiratokhoz készült indexeket, mutatókat, összesített tartalomjegyzékeket is.

Az anyag elrendezésére vonatkozóan - általános sajtóbibliográfiák esetén - szoros megkötést nem adhatunk. Igen nagy anyag elrendezésére legjobbnak talán a betűrend bizonyul, szakrend esetén a tulságosan részletes bontást kerüljük, mert az anyagot bonyolulttá teszi. Indokolt a topográfiai elrendezés is (országok szerint). Mindenesetre a mutatók jól kiépített rendszere nélkülözhetetlen. A fő rendezési elvtől függően cím-, ország-, szakmutatót készíthetünk. A történeti áttekintést átgondolt időrendi táblázatok, vagy kronológikus mutatók megkönnyíthetik.

Magyarországon a külföldi folyóiratokat központilag az OSZK-ban tartják nyilván, az un. KFKC-ben (Külföldi Folyóiratok Központi Címjegyzéke).

Repertóriumok

6.42 A repertóriumok területén fokozottabban es a helyzet, hogy az egyetemes repertorizálás reménytelen feladatnak látszik. A folyóiratok cikkanyagának bibliografizálása

általánosan nemzeti keretek között történik (ld. nemzeti bibliográfiáknál.)

a tudományos kutatások hathatós segítésére egyetemesen, de az egyes szakterületek szerint. Ezen utóbbinál a legmegbízhatóbb forrást a referáló lapok, illetve a szak-, pontosabban a kurrens szakbibliográfiák jelentik.

Olyan vállalkozás, amely a nemzetközi cikkanyag regisztrálására vállalkozott és ezt elfogadható színvonalon tudta megvalósítani, egyetlen egy van, az un. Dietrich:

Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur. Begründet von Felix Dietrich, fortgeführt von Reinhard Dietrich.

Abteilung A: Bibliographie der deutschen Zeitschriftenliteratur;

Abt. B: Bibliographie der fremdsprachigen Zeitschriftenliteratur;

Abt. C: Bibliographie der Rezensionen.

Az A széria (német folyóiratirodalom) 1896-tól, számos regiszterkötettel folyamatosan;

a B széria (külföldi folyóiratirodalom) 1911-től folyamatosan, az 1920-1924 évek anyaga hiányzik;

a C széria 1900-tól, a német recenziókról, 1911-től német művekről külföldön megjelent recenziókat is felveszi, 1925-től külföldi szerzőkről külföldi recenziókat is hoz. Csak 1945-ig van.

A Dietrich anyaga tárgyszavak betűrendjében található, a C széria azon szerzők betűrendjében, akikről a recenziókat írták. Számos mutatókötete van, az egész vállalkozás kötetenkénti leírását ld. a Besterman-ban.

6.5 Biobibliográfiák és biográfiák

A biobibliográfiák - eredetileg a bibliográfiák ősfর্মái - átmeneti műfajt képviselnek a bibliográfiák és lexikonok között. A határvonalat nehéz megvonni közöttük, általában, ha az életrajz dominál (esetleg kizárólagos), akkor életrajzi lexikonról, biográfiáról beszélünk, ha a hangsúly a szerzők műveire és a róluk szóló irodalomra tevődik, vagy egyenrangú az életrajzzal, biobibliográfiának szoktuk nevezni.

Típusai közül az egyetemes és nemzeti biobibliográfiá-kat (biográfiákat) különböztethetjük meg. Mindkettő ma is élő műfaj. Másrészt a jóval előbb kialakult retrospektív típusok mellett nagyon fontosak a kurrens műfajok is, szintén mindkettő élő típus. Ritkábban egy-egy szakterület (kémia, orvostudomány ...) nevezetes személyeiről készítenek életrajzi lexikonokat. Ezek a szak-biobibliográfiák (biográfiák) szinte kizárólag egyetemesek.

A retrospektív életrajzi bibliográfiák hatalmas vállalkozások. Használatuk nélkülözhetetlen a tájékoztató munkában, ezért is, mert "a régi életrajzi lexikonok anyaga új, nagyobb szabású vállalkozások létrejöttével sem avul el, mert az újabb lexikonok vagy elhagyják az elfelejtett, kevésbé jelentős egyének életrajzát, vagy erősen megkürtitják". (1) Tehát kevésbé avulékonyak. A nagy számu, színvonalban viszonylag homogén egyetemes retrospektív összeállításokat nem részletezzük, bár ezek, mint Christian Gottlieb Jöcher, Edouard Marie Oettinger, Joseph Michaud munkái, az újabbak közül Max Arni vagy a Chambers' biographical directory is számos tanulsággal szolgálna. Közöttük Jöcher Allgemeines Gelehrten-Lexikon-a (1. kiad. Leipzig, 1750-51) oly hasznosnak bizonyult, hogy bővített új kiadása napjainkban jelent meg.

A kurrens egyetemes életrajzi lexikonok közül a Current Biography. (Who's news and why. New-York, 1940-től, Wilsonék kiadásában) az egyik legelterjedtebb, amely azoknak a személyeknek életrajzát közli, akikkel az amerikai sajtó valamilyen okból foglalkozott. Politikusok, tudósok, művészek, sportolók stb. életrajzait és rendszerint arcképét közli bibliográfiával együtt. Havi füzeteit évenként kumulálják.

Az igen elterjedt who's who-k között egyetemesen az International who's who érdemel figyelmet. 16. kiadása: 1962-63. London, Europa Publ. 1962-1963. Rövid, szinte száraz adatfelsorolással adott életrajzai mellett a szerzők műveit is ismerteti.

Az életrajzok kurrens egyetemes bibliográfiája a Biography Index. A cumulatív index to biographical material in books and magazines. New-York, Wilson, 1946-től, kb. 1500 periodikus kiadványt figyelnek (1950-es adat), s az ott megjelent életrajzokat, személyekről szóló írásokat regisztrálja, elhunyt személyekről is. A szerzők neve után a születés

(1) Köhalmi Béla. Bibliográfia: 55. l. Bp. Jegyzetsoksz. 1959.

dátumát (az elhalálozást is elhunytak esetében) és a foglalkozásukat jelöli meg.

Személyekre vonatkozó referenz kérdések megoldásánál használhatjuk az általános és szaklexikonokat, enciklopédiákat is, illetve a történeti tudományoknál később tárgyalandó genealógiai munkákat is. (Genealógia: családtörténet, történeti segédtudomány.)

Feladatok

Tekintettel arra, hogy tankönyvtárainkban az itt tárgyalandó segédkönyvek szórványosan fordulnak elő, a feladatokat a szaktanár állítja össze annak az anyagnak alapján, ami rendelkezésére áll. Ugyanígy nem közlünk feladatokat a következő fejezet végén sem.

9. A DIREKT APPARÁTUS ÁLTALÁNOS TÍPUSAI*

A tájékoztató apparátusról szóló fejezetben láttuk, hogy a tájékoztatás direkt apparátusához a segédkönyveknek olyan típusai tartoznak, amelyekben valamelyik szaktudomány különösen érdekelt. Ezeket a megfelelő szaktudományoknál fogjuk tárgyalni, itt csupán az általánosakra térünk ki, ezek közül is csupán a legfontosabbakra.

9.1 Általános enciklopédiák, lexikonok

Az enciklopédiák és lexikonok az ismereteket, tudnivalókat foglalnak, nevek magyarázatával tartalmazzák valamilyen szisztematikus rendben.

Az enciklopédia és lexikon szavakat gyakran ugyanazon jelentéssel használják, a kettő között azonban különbségek is mutatkoznak. Az enciklopédia az emberi tudás rendszerbe foglalása, a lexikon a tudás tartalmának mechanikus elrendezésű halmaza. Az enciklopédia rendszerint magasabb színvonalú és nagyobb terjedelmű a lexikonnál, az utóbbi fogalmainak rövid magyarázatát adja, közeli rokonságban van a szótárakkal. (A lexikon szó eredetileg szótárt is jelentett.)

* A fejezetek számozásában tekintettel voltunk arra, hogy a 6. Egyetemes általános bibliográfiák után a 7. és 8. fejezet a nemzeti bibliográfiákkal foglalkozik, amely külön füzetben jelenik meg.

A másik igen lényeges különbség a feldolgozás módjában mutatkozik: "az enciklopédia a fogalmakat és adatokat nem bontja fel, hanem az összefüggő csoportokat együttesen tárgyalja. Cikkei igen gyakran valóságos értekezések. A lexikon ezzel szemben a részfogalmakat külön címszó alatt magyarázza meg, s ezek gyakran igen szűkszavúak, meghatározás jellegűek". (1)

Az enciklopédiák és lexikonok két fő típusát tartalmi szempontból az általános és szakenciklopédiák (lexikonok) képviselik. Az utóbbiak csupán egyetlen ismeretkör, tudomány anyagát tartalmazzák.

Elrendezésük többnyire a fogalmak, nevek betürendje. Ha a fogalmakat tárgyi összefüggéseik szerint rendezik, akkor reálenciklopédiáról, reállexikonról beszélünk.

Az enciklopédiákkal, lexikonokkal szemben fontos módszertani követelményeket támasztunk.

Meghatározásai, magyarázatai legyenek tömörek, a lényeges tudnivalókra terjedjenek ki. Fontos, hogy fogalmival, címszávaival kapcsolatos adatokat, konkrétumokat tartalmazzon, s ezek közlése hű, megbízható legyen. Ugyanakkor helytelen, ha csak ezeket hozza, s nem értékeli. Az értékelés, kritika terjedelmileg viszont nem mehet a konkrétumok rovására. Az enciklopédiák megbízhatóságának egyik külső megnyilvánulása szokott lenni, hogy a cikkeket a munkatársak aláírják, szignálják, mintegy személyi garanciát nyújtva a közöltek hitelességéért.

Lexikonoktól, különösen az enciklopédiáktól elvárjuk, hogy a legfontosabb szakirodalmat megadja. Ellenkező esetben ugyanis az érdeklődő kénytelen megtorpanni és a további keresést újra kell kezdenie. Döntő szempont a lexikonok értékelésénél, hogy milyen bibliográfiai forrásokat adnak, s ha ezt elmulasztják, jó enciklopédiáról, lexikonról aligha

(1) Szentmihályi J. - Vértessy M.: Utmutató... 13. p. Bp. Gondolat, 1963.

beszélhetünk.

Az enciklopédia, lexikon a tudományok legkorszerűbb álláspontján álljon, de óvakodjék tulságosan egyéni, kellően nem igazolt elméleti álláspontra helyezkedni.

Meg kell vizsgálnunk, hogy az enciklopédiák, lexikonok folyamatos gondozása biztosítva van-e, s milyen időközben, milyen pótlékokat adtak ki.

Végül alaposan tanulmányoznunk kell a táblázatok, függelékek, - ha van - mutatók rendszerét. Különbözőleg pedig bizonyos tipográfiai követelményeknek kell megfelelniök a jó enciklopédiáknak, a "könnyen kezelhetőség" miatt.

9.2 Külföldi enciklopédiák, lexikonok

A legnevezetesebb külföldi vállalkozások kapcsán tulajdonképpen nem is beszélhetünk enciklopédiáról, hanem enciklopédiák, lexikonok egész rendszeréről, amelyekbe nagy általános enciklopédiák, ezek rövidítéséből készült egy-két kötetes lexikonok és a szakenciklopédiák, lexikonok egész sora tartozik.

Németországban a Brockhaus-lexikonok ilyenek. A cég 1796-tól foglalkozik lexikonok kiadásával. Legismertebb lexikon-kiadásuk a Brockhaus' Konversations - Lexikon. Der grosse Brockhaus. 1-1. Bd. Wiesbaden, 1953-1957, melynek első kiadásával (1796-1808) kialakították az ún. Konversationslexikon műfaját, amely mintául szolgált számos, így az első magyar lexikon-vállalkozásnak is. A Konversationslexikon, vagy "társalgási lexikon" azoknak az ismereteknek az összefoglalására törekszik, amelyekről művelt ember társaságban beszél, amelyekről olvas stb. A fenti nagy-Brockhaus bibliográfiát közöl, leírása a 16. kiadás alapján készült.

Franciaországban a Larousse kiadó enciklopédiái a legnevezetesebbek. Az első Pierre Athanase Larousse, író és a cég alapítója adta még ki, ez az ún. ...19. századi Nagy-Larousse.

A 20. századi nagy lexikon: Larousse du XXe siècle, publ. sous la direction de Paul Augé, Paris, Larousse, 1928-1933, hat hatalmas kötetben. Jellemzésére pl. csak azt hozzuk fel, hogy Eötvös Józsefről bővebb bibliográfiai válogatást ad, mint az összes magyar lexikonok együttvéve. 1960-ban indult meg a Grand Larousse encyclopédique... kiadása.

Az angolok Encyclopaedia Britannica-ja (1.kiad. 1768-

1771, 15. kiad. 1957-ben) az amerikaiak Encyclopaedia Americana-ja (1. kiad. 1903-1904, legutolsó kiadása 1943-ban) mellett az Encyclopedia Italiana 36 kötete is a legnagyobb vállalkozások közül való. Az utóbbi adatai pontosak, de politikai értékelései nem használhatók. Valamennyi bibliográfiát is közöl. A csaknem kétszáz éves Encyclopaedia Britannica 1949 óta amerikai tulajdonban van. Módosított új kiadásainak színvonala nem éri el a régebbiekéét. A 9. és 10. kiadás összefoglaló cikkeit tudománytörténeti értékük miatt világszerte megbecsülik.

Az említett nagy enciklopédiákhoz méreteiben is méltó a szovjet marxista szemléletű Bolszaja Szovjetszkaja Enciklopédiája 1-51. köt. 2. kiad. Moszkva, 1950-1958., részletes, alapos cikkekkel, kevés, de jó bibliográfiai adatokkal. Utolsó kötete pótlás és mutatók. Jelentősége azért is nagy, mert a nagyterjedelmű enciklopédiák között az egyetlen marxista szemléletű.

9.3 Magyar lexikonok

Az első magyar lexikon - a szó mai értelmében véve - a Közhazsna Esméreték Tára volt, amely körül Bajza József és Dessewffy József, illetve Döbrentei Gábor között lezajlott a nevezetes conversationslexikoni per. (Eznek során mondta ki Bajza a művészetek és tudományok területére a teljes egyenjogúságot.)

Mindmáig legjobb lexikonunk (enciklopédiánk) a Pallas Nagy Lexikon. Az összes ismeretek enciklopédiája. 1-16. köt. Budapest, 1893-1904. Két pótkötettel. Központi szerkesztője Bokor József, a Magyar Filozófiai Társaság első elnöke volt. Ennek felhígított változata a Révai Nagy Lexikona. Az ismeretek enciklopédiája. 1-21. köt. Bp. 1911-1935, ugyanis a Pallas az enciklopédia miatt csődbe jutva a vállalkozást átadta a Révai kiadónak, amely nem egészen korrekt üzleti eljárással a kárára módosított lexikont hatalmas ügynökhálózatával ugyyszólván "bestsellerré" tette. Cimszó szövegei jelentékeny részének német forrása a Meyers Lexikon.

A Révai cég - felszabadulás után - kétkötetes kislexikont is kiadott, ez a Révai Kétkötetes Lexikona. Bp. Révai, 1947., szemléletében - a koalíciós időszaknak megfelelően -

a liberális polgárság demokratizmusát tükrözi.

Legújabb lexikonunk az Uj Magyar Lexikon. 1-6. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959-1962. Második kiadása előkészületben. Sajnos nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Meghatározásai helyenként pontatlanok, fontos adatok hiányoznak belőle. A természettudományokhoz tartozó címszavai jobbak. Az értékelések nem hiányoznak belőle, csak helyenként elmarad az értékelt fogalom magyarázata. Mint bibliográfiai forrás nem használható. Mivel nagyon sok, a korszerű tudományokra vonatkozó címszó előző lexikonainkból hiányzik, nélkülözni nem lehet.

Általános lexikonaink mellett az utolsó években szakenciklopédiáink, lexikonaink kiadása is fellendült. Tárgyalásuk a szaktudományoknál.

Az enciklopédiák, lexikonok bibliográfiája: Zischka, G.A.: Index lexicorum, Bibliographie der lexikalischen Nachschlagewerke. Wien, 1959. Közel 10 000 általános és szaklexikont tartalmaz.

9.4 Adattárak, címtárak

A legismertebb nemzetközi címtár a Londonban megjelenő The World of Learning. Legutóbbi kiadása: 1960-1961. 11. kiad. London, Europa Publ. 1961. Előbb a nemzetközi, majd országunkénti bontásban a tudományos és művészi élet intézményei találhatóak benne: szervezetek, szövetségek, akadémiák, kutatóintézetek, könyvtárak, muzeumok és felsőoktatási intézmények. Akadémiák, egyetemek tagozatait, osztályait, az egyes karokat és tanszékeket is tartalmazza, az akadémiásokok, illetve tanszékvezetők nevének közlésével. Az intézmények mutatója csatlakozik hozzá.

Az Index Generalis. Annuaire général des universités... Paris, 1919-től, Paris, Dunod. Utolsó kiadása az 1952-1953. évek állapotával 1953-ban jelent meg. Egyetemek, nagyobb intézetek, obszervatóriumok, könyvtárak, levéltárak stb. adatai szerepelnek benne földrajzi és névmutatóval.

A németeknél az un. "minervák" töltik be ugyanezt a szerepet. Legismertebb a Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt. Berlin-Lipce, 1891-től.

Magyarországon a Magyar Minerva. 1900-tól. Összesen 6 kötet. Utolsó kiadása 1932-ben. Kiad.: az Orsz. Könyvfor-galmi és Bibliográfiai Központ. Bp. Egyet.ny. 1932. a ma-gyar könyvtárak, levéltárak, tanintézetek, tudományos tár-saságok adataival. Csak a könyvtárakat tartalmazó új miner-va munkálatai előkészületben vannak.

Nemcsak a tudományos élet, hanem államigazgatási, gaz-dasági intézményeink címei találhatóak a Magyarország cím-tá-ra. Bp. Közgazd. és Jogi K. 1961., kiadványban.

Az adattárakhoz soroljuk a főleg statisztikai adatokat közlő almanach-okat, évkönyveket, eseménynaptárakat is. Leg-ismertebb az éppen száz éves Statesman's year-book. Statis-tical and historical annual of the states of the world. London, New-York, 1864-től. A világ minden országáról ad történeti, földrajzi, gazdasági, politikai, művelődési ada-tokat, közli az odatartozó referenz munkák rövid jegyzékét. A szocialista tábor országairól szóló politikai beszámolók helyenként ellenséges színezetűek. Eppen ezért volt helyes kiadni ennek magyar megfelelőjét: Nemzetközi Almanach. 1959-től. Szerk. Radó Sándor. Bp. Kossuth, 1958-től. Kerets, prog-ramja az angol mintához hasonló. Természetesen marxista szem-léletű.

TARTALOM

1. A DOKUMENTUMOK	3
1.1 A kérdés felvetése	3
1.2 Az ismeretek rendszere	5
1.3 A dokumentum	5
1.31 Fogalma	6
1.32 Tipusai	7
1.321 Első felosztás	8
1.322 Második felosztás	9
1.323 Harmadik felosztás	20
1.33 Dokumentumok "életjelenségei"	21
1.331 Gyarapodás	21
1.332 Eloszlások	23
1.333 Avulás	25
1.34 Dokumentumok információs értéke	27
2. A TÁJÉKOZTATÓ APPARÁTUS	29
2.1 Fogalma, funkciója	29
2.2 Eloszlásai, rendeződések	32
2.3 Jellegzetességei	34
3. BIBLIOGRÁFIÁK	36
3.1 A szóhasználat	36
3.2 Bibliográfia mint produktum	36
3.21 Rendszere	37
3.211 Az ismeretek szerint	39
3.212 A dokumentumok szerint	40
3.213 A bibliográfiák tulajdonsága szerint	40
3.213.1 Tartalmi felosztás	41
3.213.11 Teljes szelektív	41
3.213.12 Egyetemes-regionális	41
3.213.13 Retrospektív-kurrens	42

3.213.2	Módszertani felosztás	44
3.213.21	A leírás módja szerint	44
3.213.22	Az elrendezés módja szerint	45
3.213.23	A feltárás módja szerint	47
3.213.3	Funkcionális felosztás	49
3.213.4	Formai felosztás	51
3.214	Másodfoku bibliográfiák	52
3.215	A felosztásról	53
3.22	A szakbibliográfia	54
3.23	A nemzeti bibliográfia	58
3.24	Az ajánló bibliográfia	63
3.25	Határterületek	68
3.26	A bibliográfiák kötelező bejelentése	72
3.3	A bibliográfia mint módszer	72
4.	A DOKUMENTÁCIÓ	74
4.1	Fogalma	74
4.2	Szolgáltatások	76
4.21	Folyamatos tájékoztatás	76
4.22	Eseti tájékoztatás	78
4.23	Az eredeti anyag szolgáltatása	79
4.3	Problémái	80
4.31	Igénykutatás	80
4.32	A szervezet	82
4.33	Duplikáció, töredékes referálás	84
4.34	Információk közvetlen tárolása	85
4.4	Intézményei	85
4.41	Nemzetközi intézmények	86
4.42	Nemzeti intézmények	87
4.43	Magyar intézmények	88
5.	ÁLTALÁNOS MÁSODFOKU BIBLIOGRÁFIÁK	89
5.1	Két fő típusa	89
5.2	Retrospektív feltárás	90
5.21	Csak a bibliográfiai forrásokról számotadó típus	90

5.22 A segédkönyvekről számotadó típus	93
5.3 Kurrens feltárás	96
PÉLDÁK ÉS FELADATOK	98
6. EGYETEMES ÁLTALÁNOS BIBLIOGRÁFIÁK	101
6.1 Fő típusai	101
6.2 Önyomtatványbibliográfiák	101
6.3 Egyetemes szelektív bibliográfiák	103
6.31 Bibliográfiák	103
6.32 Nagykönyvtárak nyomtatott katalógusai . . .	105
6.4 Egyetemes sajtóbibliográfiák és repertóriumok	107
6.41 Sajtóbibliográfiák	107
6.42 Repertóriumok	109
6.5 Biobibliográfiák és biográfiák	110
9. A DIREKT APPARÁTUS ÁLTALÁNOS TÍPUSAI	113
9.1 Általános enciklopédiák, lexikonok	113
9.2 Külföldi enciklopédiák, lexikonok	115
9.3 Magyar lexikonok	116
9.4 Adattárak, címtárak	117

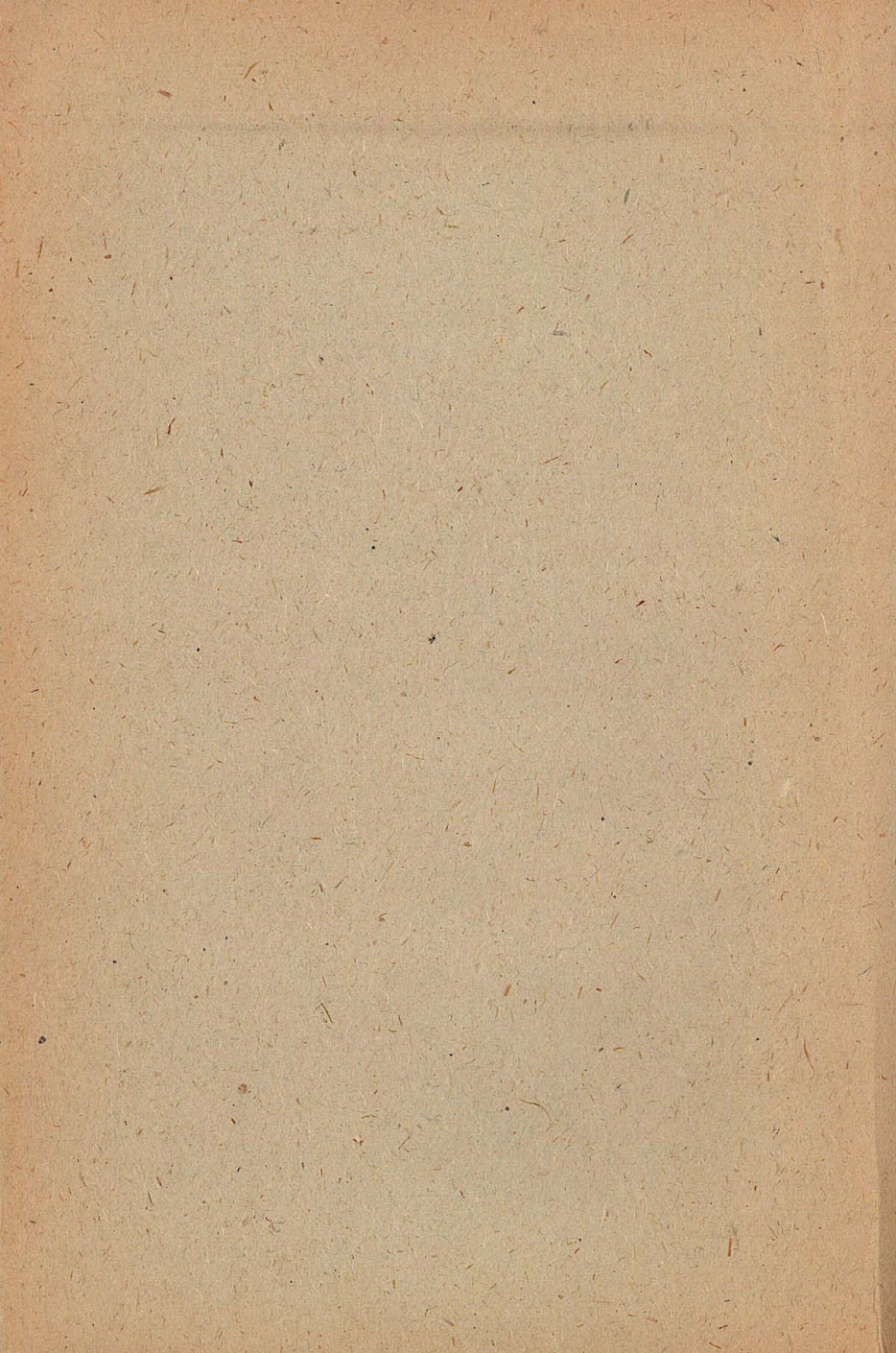
HORVÁTH Tibor
 Szakirodalmi forrásiismeret. [Közread.
 az] O[rszágos] Sz[échényi] K[önyvtár]
 Könyvtártudományi és Módszertani Központ.
 Bp. 20 cm.
 /A könyvtárosképzés füzetei./
 Soksz.
 002.001(078)   01.001(078)
 1. Bevezetés. 1963. 121 p. 2 t.

Ft. 7,20